શ્રીપ્રકરણપુષ્પમાળા.

(દ્વિતીયપુષ્પ.)

(મૂળ ટીકા અને ભાષાંતર)

(જેમા પરમાણુ ખડછત્રીશિ, પુદ્દગલછત્રીશિ, અને નિગોદછત્રીશિ એ ત્રણ પ્રકરણોનો સમાવેશ કરવામા આવેલ છે)

ભાષાતર કર્ત્તા,
શ્રીમાન્ મુનિરાજ શ્રીદેવવિજયજીગણિ.

પ્રસિદ્ધ કર્ત્તા,
શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા—ભાવનગર.

વીર સ ૨૪૪૩, આત્મ સ ૨૧, સ ૧૯૭૩, ઈ સ. ૧૯૧૭

આનંદ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમા શાહ ગુલાબચંદ લલ્લુભાઈએ છાપ્યુ—ભાવનગર.

આ પરમાણુખંડ ષટ્ ત્રિંશિકા, પુદ્ગલ ષટ્ ત્રિંશિકા તેમજ નિગોદ ષટ્ ત્રિંશિકા નામના મૂળ ગ્રંથના કર્તા પ્રાચીન પૂર્વાચાર્ય મહારાજ છે તેમજ આ ત્રણે ગ્રંથની ટીકાના કર્તા શ્રીમાન્ રત્નસિંહસૂરિ મહારાજ છે, આ બંને મહાત્માઓ કયા સૈકામાં થયા તે બાબતનો પ્રગટ લેખ જોવામાં ન આવેલ હોવાથી તે સબંધી અત્રે વિવેચન કરેલ નથી આ ત્રણ ગ્રંથો પૈકીનો પ્રથમ ગ્રંથ ભગવતી સૂત્રના પાંચમા શતકના સાતમા ઉદ્દેશામાં, બીજો ગ્રંથ આઠમા ઉદ્દેશામાં અને ત્રીજો ગ્રંથ અગીઆરમા શતકના દશમા ઉદ્દેશામાં વિસ્તારથી પ્રતિપાદન શ્રીમાન્ નવાંગી ટીકાકાર શ્રીઅભયદેવસૂરિ મહારાજે કરેલ છે, છતાં બાલ જીવોના હિતની ખાતર શ્રીમાન્ રત્નસિંહસૂરિજી મહારાજે ભગવતી સૂત્રમાં જે વાત પરમાણુ, પુદ્ગલ, તેમજ નિગોદ સબંધી દર્શાવેલ છે તેજ વાતને જરા વિસ્તારથી પ્રાચીન આચાર્ય મહારાજે કરેલ મૂળ ગાથાના વિવરણરૂપે અહીં બતાવેલ છે જૈન શાસ્ત્રમાં ચાર પ્રકારના અનુયોગ કહેલ છે ચરણકરણાનુયોગ ૧, દ્રવ્યાનુયોગ ૨, ધર્મકથાનુયોગ ૩, ગણિતાનુયોગ ૪ આ ચાર અનુયોગમાં આ ગ્રંથ દ્રવ્યાનુયોગમાં ગણેલ છે, કારણ કે તેમાં જીવ તથા અજીવ એ બે દ્રવ્યોની વાત આવે છે ચરણકરણાદિ અનુયોગો સહેલાઇથી સમજાય તેવા છે, પણ દ્રવ્યાનુયોગ સહેલાઇથી સમજાય તેવો નથી આ હેતુથી જ પૂર્વાચાર્યોએ નાના પ્રકરણો કરી દ્રવ્યાનુયોગ સમજાવવા માટે આપણા ઉપર કાંઇ ઓછો ઉપકાર કર્યો નથી આ ત્રણ પ્રકરણ પૈકી પ્રથમ પ્રકરણમાં પુદ્ગલ સબંધી, ક્ષેત્ર સ્થિતિકાળ, અવગાહના સ્થિતિકાલ, દ્રવ્ય સ્થિતિકાળ અને ભાવ સ્થિતિકાલ, આ ચાર વસ્તુ સબંધી અલ્પબહુત્વનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે અને બીજા પ્રકરણમાં પુદ્ગલ સબંધીજ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ આશ્રીને આશ્રિ અપ્રદેશ તથા સપ્રદેશ પુદ્ગલોનું અલ્પબહુત્વપણું બતાવવામાં આવ્યું છે, અને ત્રીજા પ્રકરણમાં નિગોદના જીવો સબંધી ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન મહાવીરદેવ પ્રત્યે કરવામાં આવ્યો છે જેમકે જઘન્ય પદે એક જીવના કેટલા

પ્રદેશો રહે છે ? ઉત્કૃષ્ટપદે કેટલાએક જીવના પ્રદેશો રહે છે ? સમગ્ર જીવો કેટલા છે ? તેમજ આ ત્રણે પરસ્પર એકબીજાથી કોણ વધુ ઓછા છે ? તથા જઘન્યપદ તથા ઉત્કૃષ્ટપદ કોને કહેવામાં આવે છે, તથા એક આકાશપ્રદેશ ઉપર એક જીવના, નિગોદ સબંધી જીવોના તથા ગોળા સબંધી જીવોના કેટલા પ્રદેશો અવગાહ્યા છે ? તથા એક જીવની નિગોદની તથા ગોળાની કેટલી અવગાહના છે ? ગોળો કેવી રીતે બને છે ? જઘન્યપ૦ તથા ઉત્કૃષ્ટપ૦ કયા સ્થળે બને છે, ગોળા કેટલા છે ? એક ગોળામા કેટલી નિગોદ છે ? એક નિગોદમાં જીવો કેટલા છે ? આ વગેરે પ્રશ્નોના ઉત્તર વિસ્તારથી આ ગ્રથમા આપવામાં આવ્યા છે સાથે આ વાતને કાલ્પનિક દૃષ્ટાંતથી પણ અચોટ દરેક સમજે તેવી રીતે બતાવવા માં આવેલ છે એકંદરે દ્રવ્યાનુયોગ સમજવો કઠીન છે તે આ પ્રકરણો-થી સાબીત થાય છે, છતાં સ્વપરના હિતની ખાતર આ ત્રણે પ્રકરણોનુ રહસ્ય પ્રકરણને અંતે સારાશ તરીકે અલગ આપેલ છે, આથી દ્રવ્યાનુ યોગનો તદ્દન અજાણ માણસ પણ તેમાં પ્રવેશ કરી શકવા ભાગ્યશાળી બને છે એકદર આ ત્રણે પ્રકરણોનું ભાષાંતર મૂળ તથા ટીકાનું અક્ષરશ: કરી છેવટે સારાંશ આપી આ ગ્રથને બનતી મહેનતે વાચકને પ્રિય થઇ પડે તેવો બનાવ્યો છે, છતાં દૃષ્ટિ દોષથી તથા ગ્રથ લખવાનો પ્રારભ આ મારો પ્રથમ હોવાથી તેમ-જ ગુજરાતી ભાષાનુ જ્ઞાન જેવુ જોઇએ તેવુ ન હોવાથી જે કાંઇ પણ ખામી આ ગ્રથમા રહેવા પામી હોય તે ખામીઓ જો વિદ્વત્વર્યો જણાવશે તો ઉપકાર સાથે તે બાબતનો સુધારો કરવામા આવશે. આ પ્રકરણો સ ૧૯૭૧ ના આશો માસની ઓળીના વખતે પાટણની પ્રથમ આગમ વાચનામા વિદ્વત્વર્ય પ મા શ્રી આનદસાગરજી મહારાજે વાંચેલા હતા અને તે વખતે આ પ્રકર ણોનુ જો ભાષાતર થાય તો સ્વપરને ઘણો ફાયદો થાય, આવી જીજ્ઞાસા મને ઉત્પન્ન થઇ તેમજ સાગરજી મહારાજશ્રીએ પણ ભાષાતર કરવા સૂચના કરી આથી પ્રબલ ઇચ્છા થઇ અને આખરે આ ત્રણે પ્રકરણોનુ ભાષાંતર કરી તેઓ શ્રીને તથા તેમના વિદ્વાન્ શિષ્યરત્ન માણેકસાગરજીને બતાવ્યુ તેઓશ્રીએ કેટલુક ઉપરથી જોયુ અને જ્યાં જ્યાં સુધારો વધારો કરવાનો હતો તે પણ કર્યો છે, તેમજ ભાષાતરના ભાષા જ્ઞાનમાં સુધારો વધારો કરવા તેમજ ગ્રથની શુદ્ધતા કરવા માટે તપસ્વી મહારાજશ્રી ખાંતિવિજયજી દાદાના વિદ્વાન્ શિષ્યરત્ન મહારાજશ્રી મોહનવિજયજીએ બનતો પ્રયાસ કર્યો છે જેથી ઉપર બતાવેલ મહાત્માઓનો આ સ્થળે અત:કરણ પૂર્વક આભાર માનવામા આવે છે

તેમજ ગુરૂવર્ય પ મહારાજ શ્રીકમલવિજયજી ગણિજીમહારાજ તથા વડિલ બધુ ગુરૂભાઈ પ મહારાજશ્રી કેશરવિજયજી ગણિજીનો આ સ્થળે અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માનવામાં આવે છે કે જેઓશ્રીએ મારા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રાદિ ગુણોમાં વૃદ્ધિ કરવા મને અનેકશ અવસરે અવસરે સુચના કરી જે મહાન્ ઉપકાર કર્યો છે તેથી આકર્ષાઇ આ લઘુ પુસ્તક તેઓશ્રીના ઋણમાંથી મુક્ત થવા બદલ તેઓશ્રીનેજ સમર્પણ કરી આનંદ પામુ છુ

સ ૧૯૭૩ પોસ શુદ પૂર્ણીમા સોમવાર. } લી મુનિ દેવવિજયજી

સુચના.

આવી રીતે પ્રથમ અમોએ પ્રકરણ પુષ્પમાળાના પ્રથમ પુષ્પ તરીકે કાય સ્થિતિ, વિચાર સિત્તરી, વિચાર પચાશિકા, મૂલ અને ભાષાંતર સાથે પ્રસિદ્ધ કરેલ હતી, તેવીજ રીતે આ ત્રણે ગ્રંથો મૂલ તથા ટીકા સાથે અમારા તરફથી પ્રથમ પ્રસિદ્ધ થયેલ હતા છતા આવા પ્રકરણોના અભ્યાસી મહાશયોની સુગમતા ખાતર આ ત્રણે ગ્રંથો મૂળ ટીકા અને ભાષાંતર સાથે અમોએ પ્રસિદ્ધ કરેલ છે

આ ગ્રંથ તેમજ શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્ર સારાંશ બંને ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ કરવા માટે અમદાવાદ નિવાસી શેઠ મોહનલાલભાઈ હેમચંદ કે જેઓ ખરેખરા એક ધર્મચુસ્ત અને ઉદાર નરરત્ન ઝવેરી છે, તેઓશ્રીએ પોતાના પ્રિયપુત્ર ચીમનલાલ કે જેઓ નાની ઉમર છતાં ઝવેરીના ધંધામા એક કુશળ નર અને ધર્મપ્રેમી પુરૂષ છે, તેમની વતી રૂા ૩૦૦) ની રકમ સહાય માટે આપી છે

આવા જ્ઞાન દાન જેવા ઉત્તમ કાર્યો તેઓશ્રીના હાથે હરહમેશ ઘણાં થતા હોવાથી તેઓશ્રીના આ ઉત્તમ કાર્ય માટે તેઓશ્રીની અનુમોદના કરવા સાથે ઉપકાર માનવામા આવે છે

પ્રસિદ્ધકર્તા.

॥ श्रीपार्श्वनाथायनम ॥

श्रीमद्रत्नसिंहसूरिविरचितवृत्तिसहिता

परमाणुखण्डषट्त्रिंशिका ।

यथास्थिताणुजीवादिपदार्थगणदेशकम् ।
सर्वज्ञं त्रिदशस्तुत्यं, नत्वा वीरं जिनेश्वरम् ॥१॥

पुद्गलानां निगोदानां, सतं (च) स्वप्रतिपादिकाः ।
गाथाः किञ्चिद्विविच्यन्ते, भगवत्यङ्गवृत्तितः ॥२॥

યથાસ્થિત પરમાણુ તથા જીવાદિ પદાર્થોના સમુદાયને કથન કરનાર તથા સર્વ પદાર્થને જાણનાર તેમજ દેવોથી સ્તુતિ કરાએલા એવા વીર જીનેશ્વરને નમસ્કાર કરીને (૧) પુદ્ગલો તેમજ નિગોદના સ્વરૂપને પ્રતિપાદન કરનાર કેટલીક ગાથાઓ ભગવતી સૂત્રની ટીકા પરથી લઈ અહીં વિવરણ કરવામાં આવે છે (૨)

विवाहप्रज्ञप्त्याख्यपञ्चमाङ्गस्य विवरणे पञ्चमशते सप्तमोद्देशके पुद्गलवचनप्रस्तावे सूत्रोक्तार्थविवरणरूपा गाथा नवाङ्गवृत्तिकृद्भिः पूज्यश्रीमदभयदेवसूरिभिर्लिखिताः किञ्चिद्विवृताश्च, तासां सम्प्रदायगम्यो गुरूपदेशात्कश्चिदर्थलवो लिख्यते । ताश्चेमाः—

વિવાહ પ્રજ્ઞપ્તી નામના પંચમ અંગના પાંચમા શતકના સા

તમા ઉદ્દેશાના વિવરણમા પુદ્ગલના સ્વરૂપને કહેવાના પ્રસ્તાવમા સૂત્રોમા કહેલ અર્થના વિવરણરૂપ ગાથાઓ નવઅગની ટીકાકાર પૂજ્ય શ્રીમાન્ અભયદેવસુરિ મહારાજે લખેલ છે તેમજ તેનો કાઇક વિસ્તાર પણ કર્યો છે તેજ ગાથાઓનો અર્થ કાઇક સપ્રદાય થકી અને કાઇક ગુરૂના ઉપદેશ થકી ગ્રથકર્ત્તા શ્રીમાન્ રત્નસિહસૂરિ મહારાજ અહીં બતાવે છે

खिंत्तोगाहणदव्वे, भावद्धाणाउ अप्पवहुअत्ते ।
थोवा असंखगुणिया, तिन्नि अ सेसा कहं नेया ? ॥१॥

મૂળાર્થ—પુદ્ગલ સબધિ ક્ષેત્ર, અવગાહના, દ્રવ્ય, તેમજ ભાવસ્થિતિ કાલને આશ્રિ, અલ્પબહુત્વની વિચારણાને અગે, સર્વથી અલ્પ, ક્ષેત્રસ્થિતિ કાલ છે. તેના કરતા શેષ ત્રણે અસખ્યાત ગુણા છે. તે કેવી રીતે જાણવા ? (૧)

इह पुद्गलाना क्षेत्रे, अवगाहनाया, द्रव्ये, भावे च स्थितिकालमाश्रित्य अल्पवहुत्वविचारे क्षेत्रस्थितिरल्पा । अवगाहनादीना स्थितय' शेषास्तिस्रोऽपि प्रत्येक क्रमेणाऽसख्यगुणिता कथ ज्ञेया.? इति सक्षेपार्थ ॥ विस्तरार्थस्तु—स्थानायुरिति पद क्षेत्रादीना प्रत्येकमभिसवध्यते। तत्र क्षेत्रस्थानायु , अवगाहनास्थानायु , द्रव्यस्थानायुः, भावस्थानायुश्च। तत्र क्षेत्रस्थानायु' क्षेत्रे एकप्रदेशादौ स्थान यत्पुद्गलानामवस्थान तद्रूपमायु क्षेत्रस्थानायु , पुद्गलानामेकक्षेत्रेऽवस्थानमित्यर्थ. १ । अवगाहनाया नियतपरिमाणनभःप्रदेशव्यापि-

१ 'खेत्तो' इत्यपि । एवमग्रेऽपि यत्र यत्र 'हुति-हाति, मित्त-मेत्त, वुच्छ-वोच्छ, पुग्गल-पोग्गल, इत्तो-एत्तो, अ-य, इक्क-एक्क, चिअ-चिय, इक्किक्के-एक्केक्के सकोअ-सकोय, सुहम-सुहुम, सखिज्ज-सखेज्ज' इत्येतानि पाठान्तराणि पुस्तकान्तरेषु दृश्यन्ते, पर तानि सलक्षणत्वेन टिप्पण्यां न न्यस्तानि ।

२ 'क्षेत्रादीनाम्' इति क्वचिन्नास्ति ।

त्वस्य पुद्गलाना स्थानमवस्थान तद्रूपमायुरवगाहनास्थानायुः, पुद्गलानामेकयावगाहनयावस्थानकाल इत्यर्थः २। द्रव्यस्याणुत्वादिभावेन यदवस्थान तद्रूपमायुर्द्रव्यस्थानायु', पुद्गलानामेकस्कन्धपरिणामेनावस्थानकाल इत्यर्थ' ३ । भावस्य कृष्णत्वादिगुणकदम्बकस्य स्थानमवस्थान तद्रूपमायुर्भावस्थानायु', पुद्गलेषु विवक्षितकृष्णत्वादिगुणानामवस्थानकाल इत्यर्थ' ४ । ननु क्षेत्रस्यावगाहनायाश्च को भेदः ? उच्यते, क्षेत्रमवगाढमेव, अवगाहना तु विवक्षितात्क्षेत्रादन्यत्रापि पुद्गलाना तत्परिमाणक्षेत्रावगाहित्वमिति । अयमभिप्राय.— यदा विवक्षितक्षेत्रे कश्चित्पुद्गलस्कन्धोऽसत्कल्पनया नभःप्रदेशदशकावगाढो यावत्तिष्ठति, तावत्क्षेत्रस्थानायुरित्युच्यते । यदा तु विवक्षितक्षेत्रात्क्षेत्रान्तरेषु स एव पुद्गलस्कन्धो नभःप्रदेशदशकावगाढतयैव यावत्सचरति, तावदवगाहनास्थानायुरित्युच्यते । यस्तु स एव पुद्गलस्कन्धो विश्रसापरिणामेन पिण्डितरूतन्यायेन घनीभवन्नभःप्रदेशपञ्चकेऽपिण्डितरूतन्यायेन स्फारीभवन्नभः—प्रदेशपञ्चदशके वा यावत्तिष्ठति तावद्द्रव्यस्थानायुरित्युच्यते । यदा तु स एव पुद्गलस्कन्धः स्वपरमाणुवियोजनेन अपरपरमाणुसयोजनेन वा द्रव्यान्तरत्वमापन्नोऽपि[2] यावत्पूर्वपर्यायान् कृष्णत्वादीन्न मुञ्चति, तावद्भावस्थानायुरित्युच्यते । तेषा क्षेत्रावगाहनाद्रव्यभावस्थानायुषा परस्परेण यदल्पबहुत्व तस्मिन् विचार्ये पुद्गलाना क्षेत्रावस्थानायु' सर्वस्तोक, शेषाण्यवगाहनास्थानायु'प्रभृतीनि त्रीणि यथोत्तरमसख्यगुणानीति कथमिति शिष्यप्रश्नः ॥ १ ॥

ટીકાર્થ—અહીં પુદ્ગલો સંબંધી ક્ષેત્ર, અવગાહના, દ્રવ્ય, તેમજ ભાવ સ્થિતિકાળને આશ્રિ, એ પઅલ્પબહુત્વના વિચારમાં ક્ષેત્ર

१ 'त्व' इति पद पुस्तकान्तरे नास्ति । २ 'ऽपि इति पद क्वचिन्नास्ति ॥

રહેલ કેટલાક પરમાણુ તે છોડવાવડે અગર બીજા કેટલાક પરમાણુને ગ્રહણુ કરવાવડે જુદુ દ્રવ્યપણુ પ્રાપ્ત થયે છતે પણુ જ્યાસુધી પૂર્વના પર્યાય જે કૃષ્ણુત્વાદિ છે, તેને છોડે નહિ ત્યાસુધી તેને ભાવ સ્થાન આયુ કહેવામા આવે છે તે પુદ્ગલો સબધી ક્ષેત્ર, અવગાહના, દ્રવ્ય, તેમજ ભાવસ્થાન આયુને આશ્રિ, પરસ્પર જે અલ્પપણુ તેમજ વધારેપણુ રહેલ છે તે બાબત વિચાર કરતા પુદ્ગલોનુ ક્ષેત્રસ્થાન આયુ સર્વથી અલ્પ છે તેના કરતા શેષ બાકીના અવગાહના સ્થાન આયુ આદિ ત્રણુ છે તે યથાક્રમપણે અસખ્યાતગુણા છે કેવી રીતે ? આ શિષ્ય પ્રશ્ન છે (૧)

इमामेव गाथामुत्तरगाथाभिः पप्रञ्चयन्नाह—

खित्तामुत्तत्ताओ, तेण समं बंधपच्चयाभावा।
तो पोग्गलाण थोवो खित्तावट्ठाणकालो उ ॥२॥

અહીં શાસ્ત્રકાર માહારાજ આજ ગાથાને બીજી ગાથાએ સાથે વિસ્તારથી બતાવતા ઉત્તર આપે છે

મૂળાર્થ—પુદ્ગલોનો ક્ષેત્ર સ્થિતિકાલ અલ્પ છે. કારણકે ક્ષેત્ર અમૂર્ત્ત હોવાથી તેમજ અમૂર્ત્ત ક્ષેત્ર સાથે પુદ્ગલોનો કોઇ સબધ પણુ ન હોવાથી (૨).

क्षेत्रस्याकाशस्यामूर्त्तत्वेन तेन क्षेत्रेण सह पुद्गलाना विशिष्टबन्धप्रत्ययस्य विशिष्टबन्धकारणस्य स्नेहादेरभावान्नैकत्र क्षेत्रेऽतिचिर तिष्ठन्तीति शेषः । अयमाभिप्रायः—विवक्षितक्षेत्रे विशिष्टपरिणामवन्तः पुद्गलाश्चिरावस्थानकारणाभावात् कियन्तमपि काल स्थित्वा तमेव परिणाममत्यजन्तोऽपरापराणि क्षेत्राणि स्पृशन्तीति यस्मादेव ततः पुद्गलाना क्षेत्रावस्थानकालः 'थोवो' इति सर्वस्तोक इत्यर्थः ॥ २ ॥

સ્થિતિકાલ અલ્પ છે તેના કરતા બાકીના ત્રણેની સ્થિતિ કાલ ક્રમથી દરેકની અસખ્યાત ગુણિ છે તે કેવી રીતે જાણવી? આ મુજબ સંક્ષેપ અર્થ કહ્યો. હવે વિસ્તાર અર્થ કહે છે સ્થાન આયુ આ પદ ક્ષેત્રાદિ દરેક સાથે જોડવુ જેથી ક્ષેત્ર સ્થાન આયુ બતાવતા કહે છે કે–પુદ્ગલોનુ એક પ્રદેશાદિ ક્ષેત્રને વિષે રહેવારૂપ જે સ્થાન, તે રૂપ આયુ, તેને ક્ષેત્રસ્થાન આયુ કહે છે અર્થાત્ પુદ્ગલોનુ એક ક્ષેત્રમા રહેવુ ૧ અવગાહના સ્થાન આયુ, એટલે પુદ્ગલોનુ નિયમિત પરિમાણુવાળા આકાશપ્રદેશોને વિષે વ્યાપીને રહેવારૂપ આયુ–અવગાહના સ્થાન આયુ કહીએ. અર્થાત્ પુદ્ગલોનુ એક અવગાહનાવડે રહેવાપણુ ૨ દ્રવ્યસ્થાન આયુ એટલે દ્રવ્યનુ પરમાણ્વાદિ ભાવવડે કરી જે રહેવુ તે રૂપ આયુ દ્રવ્યસ્થાન આયુ કહીએ અર્થાત્ પુદ્ગલોનુ એકસ્કધરૂપ પરિણામવડે રહેવાપણુ (૩) ભાવસ્થાન આયુ એટલે જે કૃષ્ણાદિગુણના સમુદાયનુ જે રહેવુ તે રૂપ જે આયુ તે ભાવસ્થાન આયુ કહીએ અર્થાત્ પુદ્ગલોને વિષે ઇચ્છિત કૃષ્ણ વાદિ ગુણોનુ રહેવાપણુ ૪ અહીં શિષ્ય શકા કરતો કહે છે જે ક્ષેત્ર તથા અવગાહના આ બેમા શો ફેર છે? શાસ્ત્રકાર ઉત્તર આપે છે–ક્ષેત્ર અવગાહિલ હોય છે, અને અવગાહના તો ઇચ્છિત ક્ષેત્ર થકી અન્ય જગોએ પુદ્ગલોનુ ઇચ્છિત પરિમાણુવાળા ક્ષેત્રમા રહેવાપણુ આનુ રહસ્ય આ છે કે જે વખતે ઇચ્છિત ક્ષેત્રમા કોઈ પણ પુદ્ગલ સ્કધ અસત્ કલ્પનાવડે દશ આકાશ પ્રદેશને વ્યાપિને જ્યાસુધી રહ્યા છે, ત્યાસુધી ક્ષેત્રસ્થાન આયુ કહેવાય છે જે વખતે ઇચ્છિત ક્ષેત્ર થકી બીજા ક્ષેત્રોને વિષે તેજ પુદ્ગલ સ્કધ દશ આકાશ પ્રદેશને વ્યાપીને જ્યાસુધી સચરણુ કરે છે, ત્યાસુધી અવગાહના સ્થાન આયુ કહેવાય છે તેમજ વળી તેજ પુદ્ગલ સ્કધ વિશ્રમા પરિણામ વડે પિંડીભૂત રૂના ન્યાયવડે કરી ઘનીભૂત થઈ પાચ આકાશ પ્રદેશમા અથવા અપિડીભૂત રૂના ન્યાયવડે કરી વિકસ્વર થઈ પદર આકાશ પ્રદેશમા જ્યાસુધી રહે છે, ત્યાસુધી તેને દ્રવ્યસ્થાન આયુ કહે છે વળી તેજ પુદ્ગલ સ્કધ પોતામા

રહેલ કેટલાક પરમાણુ તે છોડવાવડે અગર બીજા કેટલાક પરમાણુને ગ્રહણ કરવાવડે જુદુ દ્રવ્યપણુ પ્રાપ્ત થયે છતે પણ જ્યાંસુધી પૂર્વના પર્યાય જે કૃષ્ણત્વાદિ છે, તેને છોડે નહિ ત્યાંસુધી તેને ભાવ સ્થાન આયુ કહેવામા આવે છે તે પુદ્ગલો સબધી ક્ષેત્ર, અવગાહના, દ્રવ્ય, તેમજ ભાવસ્થાન આયુને આશ્રિ, પરસ્પર જે અલ્પપણુ તેમજ વધારેપણુ રહેલ છે તે બાબત વિચાર કરતા પુદ્ગલોનુ ક્ષેત્રસ્થાન આયુ સર્વથી અલ્પ છે તેના કરતા શેષ બાકીના અવગાહના સ્થાન આયુ આદિ ત્રણ છે તે યથાક્રમપણે અસખ્યાતગુણા છે કેવી રીતે? આ શિષ્ય પ્રશ્ન છે (૧)

इमामेव गाथामुत्तरगाथाभिः पमञ्चयन्नाह—

खित्तामुत्तत्ताओ, तेण समं बंधपच्चयाभावा।
तो पोग्गलाण थोवो खित्तावट्ठाणकालो उ ॥२॥

અહીં શાસ્ત્રકાર માહારાજ આજ ગાથાને બીજી ગાથાઓ સાથે વિસ્તારથી બતાવતા ઉત્તર આપે છે

મૂળાર્થ—પુદ્ગલોનો ક્ષેત્ર સ્થિતિકાલ અલ્પ છે. કારણકે ક્ષેત્ર અમૂર્ત્ત હોવાથી તેમજ અમૂર્ત્ત ક્ષેત્ર સાથે પુદ્ગલોનો કોઇ સબધ પણ ન હોવાથી (૨).

क्षेत्रस्याकाशस्यामूर्त्तत्वेन तेन क्षेत्रेण सह पुद्गलाना विशिष्टबन्धप्रत्ययस्य विशिष्टबन्धकारणस्य स्नेहादेरभावान्नैकत्र क्षेत्रेऽतिचिर तिष्ठन्तीति शेषः । अयमभिप्रायः-विवक्षितक्षेत्रे विशिष्टपरिणामवन्तः पुद्गलाश्चिरावस्थानकारणाभावात् कियन्तमपि काल स्थित्वा तमेव परिणाममत्यजन्तोऽपरापराणि क्षेत्राणि स्पृशन्तीति यस्मादेव तत. पुद्गलाना क्षेत्रावस्थानकालः 'थोवो' इति सर्वस्तोक इत्यर्थः ॥ २ ॥

સ્થિતિકાલ અલ્પ છે તેના કરતા બાકીના ત્રણેની સ્થિતિ કાલ ક્રમે દરેકની અસખ્યાત ગુણિ છે તે કેવી રીતે જાણવી? આ મુજબ સંક્ષે અર્થ કહ્યો. હવે વિસ્તાર અર્થ કહે છે સ્થાન આયુ આ પદ ક્ષેત્રાદિ દરેક સાથે જોડવુ જેથી ક્ષેત્ર સ્થાન આયુ બતાવતા કહે છે કે-પુદ્ગલોનુ એક પ્રદેશાદિ ક્ષેત્રને વિષે રહેવારૂપ જે સ્થાન, તે રૂપ આયુ તેને ક્ષેત્રસ્થાન આયુ કહે છે અર્થાત્ પુદ્ગલોનુ એક ક્ષેત્રમા રહેવુ અવગાહના સ્થાન આયુ, એટલે પુદ્ગલોનુ નિયમિત પરિમાણવાળ આકાશપ્રદેશોને વિષે વ્યાપીને રહેવારૂપ આયુ-અવગાહના સ્થા આયુ કહીએ અર્થાત્ પુદ્ગલોનુ એક અવગાહનાવડે રહેવાપણુ દ્રવ્યસ્થાન આયુ એટલે દ્રવ્યનુ પરમાણુત્વાદિ ભાવવડે કરી જે રહેવુ તે રૂપ આયુ દ્રવ્યસ્થાન આયુ કહીએ અર્થાત્ પુદ્ગલોનુ એકસ્કધરૂ પરિણામવડે રહેવાપણુ (૩) ભાવસ્થાન આયુ એટલે જે કૃષ્ણાદિગુણના સમુદાયનુ જે રહેવુ તે રૂપ જે આયુ તે ભાવસ્થાન આયુ કહીએ અર્થાત્ પુદ્ગલોને વિષે ઇચ્છિત કૃષ્ણત્વાદિ ગુણોનુ રહેવાપણુ ૪ અહીં શિષ્ય શકા કરતો કહે છે જે ક્ષેત્ર તથા અવગાહના આ બેમા શો ફેર છે? શાસ્ત્રકાર ઉત્તર આપે છે-ક્ષેત્ર અવગાહેલ હોય છે, અને અવગાહના તો ઇચ્છિત ક્ષેત્ર થકી અન્ય જગોએ પુદ્ગલોનુ ઇચ્છિત પરિમાણવાળા ક્ષેત્રમા રહેવાપણુ આનુ રહસ્ય આ છે કે જે વખતે ઇચ્છિત ક્ષેત્રમા કોઈ પણ પુદ્ગલ સ્કધ અસત્ કલ્પનાવડે દશ આકાશ પ્રદેશને વ્યાપિને જ્યાસુધી રહ્યો છે, ત્યાસુધી ક્ષેત્રસ્થાન આયુ કહેવાય છે જે વખતે ઇચ્છિત ક્ષેત્ર થકી બીજા ક્ષેત્રોને વિષે તેજ પુદ્ગલ સ્કધ દશ આકાશ પ્રદેશને વ્યાપીને જ્યાસુધી સચરણ કરે છે, ત્યાસુધી અવગાહના સ્થાન આયુ કહેવાય છે તેમજ વળી તેજ પુદ્ગલ સ્કધ વિશ્રમા પરિણામ વડે પિંડીભૂત રૂના ન્યાયવડે કરી ઘનીભૂત થઈ પાચ આકાશ પ્રદેશમા અથવા અપિંડીભૂત રૂના ન્યાયવડે કરી વિકસ્વર થઈ પદર આકાશ પ્રદેશમા જ્યાસુધી રહે છે, ત્યાસુધી તેને દ્રવ્યસ્થાન આયુ કહે છે વળી તેજ પુદ્ગલ સ્કધ પોતામા

રહેલ કેટલાક પરમાણુ તે છોડવાવડે અગર બીજા કેટલાક પરમાણુને ગ્રહણુ કરવાવડે જાદુ દ્રવ્યપણુ પ્રાપ્ત થયે છતે પણ જ્યાસુધી પૂર્વના પર્યાય જે કૃષ્ણત્વાદિ છે, તેને છોડે નહિ ત્યાસુધી તેને ભાવ સ્થાન આયુ કહેવામા આવે છે તે પુદ્ગલો સબધી ક્ષેત્ર, અવગાહના, દ્રવ્ય, તેમજ ભાવસ્થાન આયુને આશ્રિ, પરસ્પર જે અલ્પપણુ તેમજ વધારેપણુ રહેલ છે તે બાબત વિચાર કરતા પુદ્ગલોનુ ક્ષેત્રસ્થાન આયુ સર્વથી અલ્પ છે તેના કરતા શેષ બાકીના અવગાહના સ્થાન આયુ આદિ ત્રણ છે તે યથાક્રમપણે અસખ્યાતગુણા છે કેવી રીતે ? આ શિષ્ય પ્રશ્ન છે (૧)

इममेव गाथामुत्तरगाथाभिः पमञ्चयन्नाह—

खित्तामुत्तत्ताओ, तेण समं बंधपच्चयाभावा।
तो पोग्गलाण थोवो खित्तावट्ठाणकालो उ ॥२॥

અહીં શાસ્ત્રકાર માહારાજ આજ ગાથાને બીજી ગાથાઓ સાથે વિસ્તારથી બતાવતા ઉત્તર આપે છે

મૂળાર્થ—પુદ્ગલોનો ક્ષેત્ર સ્થિતિકાલ અલ્પ છે. કારણકે ક્ષેત્ર અમૂર્ત્ત હોવાથી તેમજ અમૂર્ત્ત ક્ષેત્ર સાથે પુદ્ગલોનો કોઇ સબધ પણ ન હોવાથી (૨).

क्षेत्रस्याकाशस्यामूर्त्तत्वेन तेन क्षेत्रेण सह पुद्गलाना विशिष्टबन्धमत्ययस्य विशिष्टबन्धकारणस्य स्नेहादेरभावान्नैकत्र क्षेत्रेऽतिचिर तिष्ठन्तीति शेषः । अयमभिप्रायः—विवक्षितक्षेत्रे विशिष्टपरिणामवन्तः पुद्गलाश्चिरावस्थानकारणाभावात् कियन्तमपि काल स्थित्वा तमेव परिणाममत्यजन्तोऽपरापराणि क्षेत्राणि स्पृशन्तीति यस्मादेव ततः पुद्गलाना क्षेत्रावस्थानकालः 'थोवो' इति सर्वस्तोक इत्यर्थः ॥ २ ॥

ટીકાર્થ—આકાશરૂપ ક્ષેત્રને અમૂર્ત્તપણુ હોવાથી આકાશની સાથે પુદ્ગલોનો કોઈ વિશિષ્ટ સબંધ વનુ કારણીભૂત સ્નેહાદિ ન હોવાથી એક ક્ષેત્રને વિષે પુદ્ગલો ઘણો કાલ રહેતા નથી આનો પરમાર્થ આ છે કે ઈપ્સિત ક્ષેત્રમા વિશિષ્ટ પરિણામવાલા પુદ્ગલોનુ ઘણો કાલ રહેવાનુ કાઈ કારણ ન હોવાથી તે પુદ્ગલો કેટલોક કાળ રહીને તેજ પરિણામને ત્યાગ ન કરતા બીજા ક્ષેત્રને સ્પર્શે છે આજ કારણથી પુદ્ગલોનો ક્ષેત્ર સ્થિતિકાળ સર્વથી અ પ છે (૨)

अथावगाहनायुर्बहुत्व भाव्यते—

अन्नखित्तंगयस्सवि, तं चिअ माण चिरंपि सचरइ।
ओगाहणनासे पुण, खित्तन्नत्त फुड होइ ॥ ३ ॥

હવે અવગાહના કાલનુ બહુપણુ બતાવે છે

મૂળાર્થ—અન્ય ક્ષેત્રમાં ગયે છતે પણ તેજ પુદ્ગલ સ્કધનુ પરિમાણ ઘણો કાળ રહે છે પણ અવગાહનાનો નાશ થયે છતે ક્ષેત્રનુ અન્યપણુ પ્રગટ થાય છે. (૩)

अन्यक्षेत्रगतस्यापि पुद्गलस्कन्धस्य तदेव प्रमाण सैवावगाहना चिरमपि सचरति अवतिष्ठते। अयमाशय.–विवक्षितक्षेत्रे यावत्सु आकाशप्रदेशेषु परमाणुस्कन्धोऽवस्थित आसीत्, तावत्प्रदेशव्यापितयाऽन्यक्षेत्रगतोऽपि लभ्यत इति। अवगाहनानाशे पुन' क्षेत्रान्यत्व स्फुट भवति, अवगाहनानाशश्च परमाणुस्कन्धस्य सकोचेन स्तोकप्रदेशाऽवस्थायितायां विकाशेनाधिकप्रदेशावस्था-

१ 'भावयन्नाह' इति क्वचित्। एव 'भाव्यत' इत्यवतरणिकापद सर्वत्र ज्ञेयम्।

२ 'चिरत्त' इत्यपि क्वचित् ॥

यित्तायां वा समवर्तीति । इह पूर्वार्द्धेन क्षेत्राद्धाया अधिकाऽवगाहनाद्धा, उत्तरार्द्धेनावगाहनाद्धातो नाधिका क्षेत्राद्धेति भावितम् ॥ ३ ॥

ટીકાર્થ-અન્ય ક્ષેત્રમા ગયેલ એવા પણ પુદ્ગલ સ્કંધનુ તેજ પરિમાણ, તેજ અવગાહના ચિરકાલ સુધી રહે છે આનુ આ રહસ્ય છે કે ઇચ્છિત ક્ષેત્રમા જેટલા આકાશ પ્રદેશોને વિષે પરમાણુ સ્કંધ રહે છે તેટલાજ આકાશ પ્રદેશવ્યાપી અન્ય ક્ષેત્રમા ગયો છતો પણ તેજ પરમાણુ સ્કંધ મળે છે પણ અવગાહનાનો નાશ થયે છતે ક્ષેત્રનુ અન્ય પણ પ્રગટ થાય છે અવગાહનાનો નાશ તો પરમાણુ સ્કંધના સંકોચ વડે એટલે અલ્પ પ્રદેશમા રહેવાવડે થાય છે અગર વિકસ્વર થવા વડે, એટલે અધિક પ્રદેશોમાં રહેવાવડે સંભવે છે અહીં પૂર્વાર્ધવડે ક્ષેત્રસ્થિતિ કાલ કરતા અવગાહના સ્થિતિકાલ વધારે કહ્યો તેમજ ઉત્તરાર્ધવડે અવગાહના સ્થિતિકાલ કરતા ક્ષેત્રસ્થિતિકાળ અધિક ન કહ્યો (૩)

कथमेतदेव ? इत्युच्यते—

ओगाहणावबद्धा, खित्तद्धा अकिरियावबद्धा य।
न उ ओगाहणकालो, खित्तद्धानियत्तसंबद्धो ॥४॥

આ આમ કેમ ? શાસ્ત્રકાર ઉત્તર આપે છે

મૂળાર્થ—ક્ષેત્રસ્થિતિ કાલ તે તો ક્રિયારહિત એવો જે અવગાહના સ્થિતિકાલ તેની સાથે નિયમિત છે પણ અવગાહના સ્થિતિકાલ તે તો ક્ષેત્ર સ્થિતિકાલની સાથે નિયમિત નથી. (૪)

अवगाहनाया नियतप्रदेशव्यापिताया, अक्रियाया चागमनरूपायामवबद्धा नियता नियन्त्रिता क्षेत्राद्धा एकक्षेत्रावस्थानकालो

विवक्षितावगाहनासद्भाव एव अक्रियासद्भाव एव च क्षेत्राद्धाया भावात्। उक्तव्यतिरेके चाभावात्। अवगाहनाद्धा तु न क्षेत्रमात्रे नियता, क्षेत्राद्धाया अभावेऽप्यवगाहनाद्धाया भावादिति ॥४॥

ટીકાર્થ—નિયમિત પ્રદેશ વ્યાપિ તેમજ એક સ્થાનકથી બીજા સ્થાનકે જવારૂપ જે ક્રિયા આ ક્રિયારહિત એવી અવગાહનાને વિષે નિયમિત ક્ષેત્રઅદ્ધા છે એક ક્ષેત્રસ્થિતિકાલ તેનો ઇચ્છિત અવગાહના છતેજ તેમજ અક્રિયા છતેજ ક્ષેત્ર અદ્ધાને હોય છે પણ કહેલ વાતથી વિપરીતપણે એક ક્ષેત્રસ્થિતિકાલ હોતો નથી અવગાહના અદ્ધા તો ક્ષેત્ર માત્રે નિયમિત નથી કારણકે ક્ષેત્રઅદ્ધા ફરી ગયે છતે પણ અવગાહના અદ્ધા કાયમ રહે છે (૪)

अथ निगमनम्—

जम्हा तत्थन्नत्थ य, सच्चिअ ओगाहणा भवे खित्ते।
तम्हा खेतद्धाओऽवगाहणऽद्धा असंखगुणा ॥५॥

આ વાતનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે

मूलार्थ—જે કારણથી તેજ ક્ષેત્રમા તેમજ અન્ય ક્ષેત્રમા અવગાહના તેજ છે તે કારણથી ક્ષેત્રઅદ્ધા કરતા અવગાહનાઅદ્ધા અસંખ્યાત ગુણ છે. (૫)

यस्मात्तत्र विवक्षितेऽन्यत्र च विवक्षितादितरस्मिंश्च क्षेत्रे सैव मात्कनक्षेत्रसवद्धैवावगाहना भवेत्, तस्मात्क्षेत्राद्धाया[1] सकाशादवगाहनाद्धाऽसख्यातगुणेति ॥ ५ ॥

ટીકાર્થ—જે કારણથી ઇચ્છિત ક્ષેત્રમા તેમજ ઇચ્છિતથી અન્ય

१ इत पर 'आह' इत्यधिक क्वचित्। अयऽपीदशो स्थान एवमेव ज्ञेयम् ॥

ક્ષેત્રમા તેજ પૂર્વક્ષેત્રમ બદ્ધિત અવગાહના હોય છે આ કારણથી ક્ષેત્રઅદ્ધા કરતા અવગાહનાઅદ્ધા અસખ્યાતગુણ છે (૫)

अथ द्रव्यायुर्बहुत्व भाव्यते—

संकोअविकोएण व, उवरमिआएऽवगाहणाएवि ।
तित्तिअमित्ताणं चिअ, चिरंपि दव्वाणऽवत्थाण ॥६॥

હવે દ્રવ્યસ્થિતિકાલનુ બહુપણુ બતાવે છે

મૂળાર્થ—દ્રવ્યના સંકોચપણાથી અથવા વિકસ્વરપણાથી અવગાહનાનો નાશ થયે છતે પણ દ્રવ્યસબધી પુદ્ગલોનો સ્થિતિકાળ કાયમ રહે છે (૬)

सकोचेन विकोचेन वा अवगाहनायामुपरतायामपि यावन्ति द्रव्याणि यत्सख्याः पुद्गलाः स्कधरूपतामापन्नाः पूर्वमासस्तावतामेव चिरमपि तेषामवस्थान सभवति। अयमाशयः—विवक्षितक्षेत्रप्रदेशव्यापित्व नाम परमाणूनामवगाहना, तेभ्योऽल्पतरेषु बहुतरेषु च क्षेत्रप्रदेशेषु तावतामेव पुद्गलाना सूक्ष्मीभवन सकोचः, स्फारीभवन विकोचः। ततश्च सकोचविकोचाभ्यामवगाहनाया उपरमो भवतीति। एतावताऽवगाहनानिवृत्तावपि द्रव्य न निवर्त्तत इत्युक्तम्॥६॥

ટીકાર્થ—દ્રવ્યના સંકોચવાથી અગર વિકસ્વરપણાથી અવગાહનાનો નાશ થયે છતે પણ જેટલા દ્રવ્યો જે સખ્યાવાળા પુદ્ગલો સ્કધરૂપપણાને પામેલા પૂર્વે હતા, તેટલાજ પુદ્ગલોનો ચિરકાળ સુધી સ્થિતિકાલ સભવે છે આનો પરમાર્થ એ છે કે-ઇચ્છિત ક્ષેત્રપ્રદેશમા પુદ્ગલોનુ વ્યાપીને રહેવાપણુ આનુ નામ અવગાહના, તેમજ ઇચ્છિત ક્ષેત્રપ્રદેશથકી અલ્પતર તેમજ બહુતર ક્ષેત્ર-

[1] पुद्गलाना।

પ્રદેશોને વિષે તેટલાજ પુદ્ગલોનુ સૂક્ષ્મ થવુ, આનુ નામ સંકોચ, તેમજ વિકસ્વર થવુ આનુ નામ વિકોચ. તત સંકોચ તેમજ વિકો ચવડે અવગાહનાનો નાશ થાય છે આ કહેવાથી અવગાહનાની નિવૃત્તિ થયે છતે પણ દ્રવ્યની નિવૃત્તિ થતી નથી (૬)

अथ द्रव्यनिवृत्तिविशेषेऽवगाहना निवर्त्तत एवेत्युच्यते—

सघायभेयओ वा, दव्वोवरमे पुणाइं संखित्ते।
निअमा तद्दव्वोगाहणाइनासो न संदेहो ॥७॥

હવે દ્રવ્યની નિવૃત્તિ થયે છતે અવગાહના નિવર્તે જ છે આ વાત શાસ્ત્રકાર કહે છે

મૂળાર્થ—સ ઘાત અગર ભેદવડે વળી પુદ્ગલસ્કંધોના અલ્પપણાથી દ્રવ્યનો નાશ થાય છે, તેમજ દ્રવ્યનો નાશ થયે છતે દ્રવ્યની અવગાહનાનો નિયમિત નાશ થાય છે. આમા સંદેહ નથી. (૭)

[1]परमाणुस्कन्धस्यापरपरमाणुभिः सह सगमः सघात॰ , [2]तस्यैव कतिपयपरमाणूनां विघटन भेद॰ , तत॰ सघाताद्भेदाद्वा पुन॰ परमाणूना यः साक्षिप्तः स्तोकावगाहन ([3]स्कन्धो न तु माक्तनाव गाहन) तत्र सति यो द्रव्योपरमो द्रव्यान्यत्व लघुतया गुरुतया वा पूर्वपरिणामोच्छेद इत्यर्थः । तत्र सति ([4]न च सङ्घातेन न सक्षिप्त॰ स्कन्धो भवति, तत्र सति सूक्ष्मतरत्वेनापि तत्परिणते श्रव णात्) नियमात्तेषां द्रव्याणामवगाहनाया नाशो भवति ॥ ७ ॥

१ 'पुणो य' इति क्वचित् । २ इत प्राक् इह विवक्षित ' इत्यधिक क्वचित् । ३ 'परमाणुस्कन्धस्य' इति क्वचित् । ४ एतत्कोष्टान्तगत पाठ क्वापि नास्ति । ५ ' द्रव्यान्यथात्व ' इति क्वचित् । ६ एतत्कोष्टान्तगत पाठ क्वापि नास्ति । ७ ' सूक्ष्मबादरत्वेन ' इति क्वचित् ।

ટીકાર્થ—પરમાણુઓના સ્કધને બીજા પરમાણુઓની સાથે જે મળવુ, આનુ નામ સઘાત કહે છે તેમજ કેટલાક પરમાણુનુ તેજ સ્કધની સાથેથી જુદા પડવુ, આનુ નામ ભેદ કહે છે તત સઘાત અગર ભેદવડે વળી પરમાણુઓનો જે સક્ષેપ-અલ્પ અવગાહના, તે થયે છતે જે દ્રવ્યનો નાશ, દ્રવ્યનુ અન્યપણુ, લઘુપણાથી અગર ગુરૂ પણાથી પૂર્વ પરિણામનો નાશ, તે થયે છતે નિયમિત તે દ્રવ્યમ ળધી અવગાહનાનો નાશ થાય છે (૭)

कस्मादेव ? इत्यत्रोच्यते—

ओगाहद्धा दव्वे, संकोअविकोयओ अ अवबद्धा ।
न उ दव्वं संकोअ–णविकोअमित्तंमि संवद्धं ॥८॥

શા માટે એમ છે ? અહીં શાસ્ત્રકાર ઉત્તર આપે છે

મૂળાર્થ—અવગાહનાઅદ્ધા સકોચ વિકોચરહિત દ્રવ્યની સાથે સબદ્ધિત છે પણ દ્રવ્ય અવગાહનાની સાથે સબદ્ધિત નથી, સકોચ વિકોચ માત્ર થયે છતે. (૮)

अवगाहनाद्धा अवगाहनावस्थानकालो द्रव्येऽवबद्धा नियतत्वेन सबद्धा, कथ ? संकोचाद्विकोचाच परमाणुना सूक्ष्मपरिणामतयाऽन्योन्यानुप्रवेश. सकोचः , सूक्ष्मपरिणामपरिणताना तु बादरपरिणामतया भवन विकोचः , तौ सकोचविकोचौ समाश्रित्येत्यर्थः। अवगाहना हि द्रव्ये सकोचविकोचयोरभावे भवति सकोचविकोचसद्भावे च न भवतीत्येव द्रव्येऽवगाहना नितयत्वेन सबद्धेत्युन्यते–द्रुमत्वे खादिरत्वमिव नहि यत्र द्रुमत्व नास्ति तत्र खादिरत्वं माप्यत इति । उक्तविपर्ययमाह—न पुनर्द्रव्य सकोचनविकोचन

१ ' मित्यत उ ' इति क्वचित् ॥

मात्रे सत्यपि अवगाहनाया नियतत्वेन सम्बद्धं सङ्कोचनेन विकोचनेन च अवगाहनानिवृत्तावपि द्रव्य न निवर्त्तत इत्यवगाहनाया द्रव्य नियतत्वेनासम्बद्धमित्युच्यते खदिरत्वे द्रुमत्ववत्, खदिरत्वमन्तरेणापि द्रुमत्वस्य शिंशपादिष्वप्युपलम्भात् ॥ ८ ॥

ટીકાર્થ—અવગાહનાઅદ્ધા, અવગાહના સ્થિતિકાળ, દ્રવ્યને વિષે નિયમિત સબદ્ધિત છે કેવી રીતે? સકોચ વિકોચને આશ્રિ પરમાણુસ્કધોનુ સૂક્ષ્મ પરિણામથી પરસ્પર મળી જવુ, આનુ નામ સકોચ સૂક્ષ્મ પરિણામપણે પરિણત પુદ્ગલ સ્કધોનુ બાદર પરિણામપણે થવુ, આનુ નામ વિકોચ આ બને સકોચ વિકોચને આશ્રિ અહા વ્યતિરેકપણે વ્યાખ્યા કરવી એટલે સકોચ-વિકોચ-રહિત દ્રવ્યને વિષે અવગાહનાઅદ્ધા અનિયમિત છે, આમ અર્થ કરવો આજ વાત બતાવે છે—અવગાહના સકોચ-વિકોચરહિત દ્રવ્યને વિષે છે સકોચ-વિકોચ થયે છતે પૂર્વની અવગાહના રહેતી નથી આમ છતે દ્રવ્યને વિષે અવગાહના નિયમિત સબદ્ધિત છે વૃક્ષને વિષે ખદિરપણાની માફક, જ્યા વૃક્ષપણુ હોતુ નથી ત્યા ખદિરપણ પણ હોતુ નથી આજ વાતને બીજી રીતે કહે છે—સકોચ વિકોચ માત્ર થયે છતે દ્રવ્ય છે તે અવગાહનાને વિષે નિયમિત સબદ્ધિત નથી સકોચ-વિકોચપણાથી અવગાહનાની નિવૃત્તિ થયે છતે પણ દ્રવ્યની નિવૃત્તિ થતી નથી, આ હેતુથી અવગાહનાને વિષે દ્રવ્ય નિયમિત સબદ્ધિત નથી, આમ કહીએ છીએ ખદિરને વિષે વૃક્ષપણાની માફક, કારણ કે ખદિરપણાને છોડી વૃક્ષપણ વૃક્ષોને વિષે પણ રહેલ છે (૮)

अथ निगमनम्—

जम्हा तत्थन्नत्थ व, दव्व ओगाहणाइ त चेव ।
दव्वद्धासखगुणा, तम्हा ओगाहणऽद्धाओ ॥ ९ ॥

આ વાતનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે

મૂળાર્થ—જે કારણથી દ્રવ્ય, તે અવગાહનામા અગર અન્ય અવગાહનામાં તેજ હોય છે તે કારણથી અવગાહનાઅદ્ધા કરતાં દ્રવ્યઅદ્ધા અસખ્યાત ગુણ હોય છે. (૯)

यस्मात्तत्र विवक्षितावगाहनाया अन्यत्र सकोचविकोचकृते ऽवगाहनान्तरे द्रव्य तदेव लभ्यते, चिरावस्थायित्वात्तद्रव्यावष्टब्धपरमाणुसख्यायास्तदवस्थत्वात् ॥ तस्मादवगाहनाद्धातो द्रव्याद्धाऽसख्यगुणेति ॥ ९ ॥

ટીકાર્થ—જે કારણથી ઇચ્છિત અવગાહનાને વિષે તેમજ સકોચ-વિકોચવાળી અન્ય અવગાહનાને વિષે દ્રવ્ય તેજ મલે છે, ચિર અવસ્થિત હોવાથી, તેમજ તે દ્રવ્યઆશ્રિત રહેલ પરમાણુ-સખ્યાઓ તેમજ રહેવાથી તે કારણથી અવગાહનાઅદ્ધા કરતા દ્રવ્યઅદ્ધા-દ્રવ્યકાલસ્થિતિ અસખ્યાતગણી જાણવી (૯)

अथ भावायुर्वहुत्व भाव्यते—

संघायभेअओ वा, दव्वोवरमेऽवि पज्जवा संते ।
तं कसिणगुणविरामे, पुणाइ दव्वं न ओगाहो॥१०॥

હવે શાસ્ત્રકાર ભાવસ્થાન આયુનુ બહુપણુ બતાવે છે

મૂળાર્થ—સઘાત અગર ભેદથી દ્રવ્યનો નાશ થયે છતે પણ તેના પર્યાયો કાયમ રહે છે, પણ તે સમગ્ર શુક્લાદિ ગુણનો નાશ થયે છતે, તે દ્રવ્ય તેમજ તેની અવગાહના રહેતી નથી. (૧૦)

सघातभेदौ पूर्ववत् । ततः सघातादिना द्रव्योपरमेऽपि द्र-

मात्रे सत्यपि अवगाहनाया नियतत्वेन सम्बद्धं सङ्कोचनेन विकोचनेन च अवगाहनानिवृत्तावपि द्रव्यं न निवर्त्तत इत्यवगाहनाया द्रव्यं नियतत्वेनासम्बद्धमित्युच्यते खदिरत्वे द्रुमत्ववत्, खदिरत्वमन्तरेणापि द्रुमत्वस्य शिंशपादिष्वप्युपलम्भात् ॥ ८ ॥

टीकार्थ—અવગાહનાઅદ્ધા, અવગાહના સ્થિતિકાળ, દ્રવ્યને વિષે નિયમિત સબદ્ધિત છે કેવી રીતે? સકોચ વિકોચને આશ્રિ પરમાણુસ્કંધોનુ સૂક્ષ્મ પરિણામથી પરસ્પર મળી જવુ, આનુ નામ સંકોચ સૂક્ષ્મ પરિણામપણે પરિણત પુદ્‌ગલ સ્કંધોનુ બાદર પરિણામપણે થવુ, આનુ નામ વિકોચ આ બને સંકોચ વિકોચને આશ્રિ અહીં વ્યતિરેકપણે વ્યાખ્યા કરવી એટલે સંકોચ-વિકોચ-રહિત દ્રવ્યને વિષે અવગાહનાઅદ્ધા અવસ્થિત છે, આમ અર્થ કરવો આજ વાત બતાવે છે-અવગાહના સંકોચ-વિકોચરહિત દ્રવ્યને વિષે છે સંકોચ-વિકોચ થયે છતે પૂર્વની અવગાહના રહેતી નથી આમ છતે દ્રવ્યને વિષે અવગાહના નિયમિત સબદ્ધિત છે વૃક્ષને વિષે ખદિરપણાની માફક, જ્યા વૃક્ષપણુ હોતુ નથી ત્યા ખદિરપણુ પણ હોતુ નથી આજ વાતને બીજી રીતે કહે છે-સંકોચ વિકોચ માત્ર થયે છતે દ્રવ્ય છે તે અવગાહનાને વિષે નિયમિત સબદ્ધિત નથી સંકોચ-વિકોચપણાથી અવગાહનાની નિવૃત્તિ થયે છતે પણ દ્રવ્યની નિવૃત્તિ થતી નથી, આ હેતુથી અવગાહનાને વિષે દ્રવ્ય નિયમિત સબદ્ધિત નથી, આમ કહીએ છીએ ખદિરને વિષે વૃક્ષપણાની માફક, કારણ કે ખદિરપણાને છોડી વૃક્ષપણ વૃક્ષોને વિષે પણ રહેલ છે (૮)

अथ निगमनम्—

जम्हा तत्थन्नत्थ व, दव्व ओगाहणाइ त चेव ।
दव्वद्धासखगुणा, तम्हा ओगाहणऽद्धाओ ॥ ९ ॥

આ વાતનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે

મૂળાર્થ—જે કારણથી દ્રવ્ય, તે અવગાહનામાં અગર અન્ય અવગાહનામાં તેજ હોય છે તે કારણથી અવગાહનાઅદ્ધા કરતાં દ્રવ્યઅદ્ધા અસંખ્યાત ગુણ હોય છે. (૯)

यस्मात्तत्र विवक्षितावगाहनाया अन्यत्र सङ्कोचविकोचकृते ऽवगाहनान्तरे द्रव्य तदेव लभ्यते, चिरावस्थायित्वात्तद्रव्यावष्टब्ध परमाणुसंख्यायास्तदवस्थत्वात् ॥ तस्मादवगाहनाद्धातो द्रव्याद्धाऽसंख्यगुणेति ॥ ९ ॥

ટીકાર્થ—જે કારણથી ઇચ્છિત અવગાહનાને વિષે તેમજ સંકોચ-વિકોચવાળી અન્ય અવગાહનાને વિષે દ્રવ્ય તેજ મળે છે, ચિર અવસ્થિત હોવાથી, તેમજ તે દ્રવ્યઆશ્રિત રહેલ પરમાણુ-સંખ્યાઓ તેમજ રહેવાથી તે કારણથી અવગાહનાઅદ્ધા કરતા દ્રવ્યઅદ્ધા-દ્રવ્યકાલસ્થિતિ અસંખ્યાતગણી જાણવી (૯)

अथ भावायुर्बहुत्व भाव्यते—

सघायभेअओ वा, दव्वोवरमेऽवि पज्जवा संते ।
तं कसिणगुणविरामे, पुणाइ दव्वं न ओगाहो॥१०॥

હવે શાસ્ત્રકાર ભાવસ્થાન આયુનુ બહુપણ બતાવે છે

મૂળાર્થ—સંઘાત અગર ભેદથી દ્રવ્યનો નાશ થયે છતે પણ તેના પર્યાયો કાયમ રહે છે, પણ તે સમગ્ર શુક્લાદિ ગુણનો નાશ થયે છતે, તે દ્રવ્ય તેમજ તેની અવગાહના રહેતી નથી. (૧૦)

सघातभेदौ पूर्ववत् । ततः सघातादिना द्रव्योपरमेऽपि द्र-

व्यान्यथात्वेऽपि पर्यवा वर्णगन्धादय' सन्ति, यथा घृष्टपटे शुक्लादि-गुणाः, सकलगुणोपरमे पुनर्न तद्रव्य न द्रव्यावगाहोऽनुवर्त्तते, अनेन पर्यवाणा चिरस्थान, द्रव्यस्य त्वचिरमित्युक्तम् ॥ १० ॥

ટીકાર્થ—સઘાત તથા ભેદનો અર્થ પહેલાની માફક જાણવો તત સઘાતાદિવડે દ્રવ્યનો નાશ થયે છતે પણ એટલે દ્રવ્યનુ અન્યથાપણુ થયે છતે પણ વર્ણ ગધાદિ પર્યાયો કાયમ રહે છે જેમકે વસ્ત્રને ઘસે છતે કેટલાક અદરના પરમાણુઓ ચાલ્યા જાય છે, પણ શુકલાદિ ગુણો જતા નથી પણ સમગ્ર ગુણનો નાશ થયે છતે તે તે દ્રવ્ય તેમજ તે તે દ્રવ્ય સબધી અવગાહના રહેતી નથી આ કહેવાથી પર્યાયોનુ ચિર રહેવાપણુ છે અને દ્રવ્યનુ ચિર રહેવાપણુ નથી, આ વાત જણાવી (૧૦)

अथ कस्मादेव ? इत्युच्यते—

संघायभेयवधा–णुवत्तिणी निच्चमेव दव्वद्धा ।
न उ गुणकालो सघा–यभेयमित्तद्धसवद्धो ॥ ११ ॥

આ વાત આમ કેમ છે ? તે કહે છે

મૂલાર્થ—દ્રવ્યઅદ્ધા નિરતર સઘાત તથા ભેદના સબધને અનુસરણ કરનાર છે. (વ્યતિરેકથી), પણ ગુણ સ્થિતિકાલ સઘાત તથા ભેદના સબધને અનુસરનાર નથી. (૧૧)

इह विवक्षितपरमाणुस्कन्धस्यापरपरमाणुभि' सह सगम' सघात , तस्यैव कतिपयपरमाणूना विचटन भेदः , तत' सघात भेदलक्षणाभ्या धर्माभ्या यो बन्ध' सम्बन्धस्तदनुवर्त्तिनी तदनुसारिणी नित्यमेव द्रव्याद्धा । इह च सघातभेदबन्धानुवर्त्तित्व द्रव्या-

द्धाया वैधर्म्यद्वारेण ज्ञेयम्, सघाताद्यभाव एव द्रव्याद्धायाः सद्भावात्, सघातादिसद्भावे चाभावात्। न पुनर्गुणकालो गुणावस्थानाद्धा संघातभेदमात्रकालसबद्धः सघातादिसद्भावेऽपि गुणानामनुवर्त्तनादिति ॥ ११ ॥

ટીકાર્થ—અહીં ઇચ્છિત પરમાણુ સ્કધને બીજા પરમાણુ સાથે મળવુ, તેને સઘાત કહે છે તેમજ તેજ પરમાણુસ્કધ સબધી કેટલાક પરમાણુનું વિખરાવુ તેને ભેદ કહે છે તત સઘાત ભેદલક્ષણ એ ધર્મોએ કરી જે સબધ થયો એ સબધને અનુસરણ કરનાર નિરતર દ્રવ્યઅદ્ધા છે અહિં સઘાત તથા ભેદના સબધને અનુસરવાપણુ દ્રવ્ય અદ્ધાને જે કહ્યુ, તે વૈધર્મ્યદ્વારા જાણવુ એટલે સઘાતાદિ અભાવ છતે જ દ્રવ્યઅદ્ધાનો સદ્ભાવ છે સઘાતાદિ સદ્ભાવે દ્રવ્યઅદ્ધાનો અભાવ છે પણ ગુણકાળ એટલે ગુણઅવસ્થાનકાલ સઘાત તથા ભેદની સાથે સબદ્ધિત નથી કારણ કે સઘાતાદિ વિદ્યમાનપણામા પણ ગુણોનુ વિદ્યમાનપણુ છે (૧૧)

अथ निगमनम्—

जम्हा तत्थन्नत्थ व, दव्वे खित्तावगाहणासुं च ।
ते चेव पज्जवा संति, तो तदद्धा असंखगुणा ॥१२॥

આ વાતને ઉપસહાર કરતા કહે છે

મૂલાર્થ—જે કારણથી ક્ષેત્ર, અવગાહના, તથા દ્રવ્ય તેજ હો, અગર અન્ય હો, તોપણ પર્યાયો તેના તેજ હોય છે, આ કારણથી પર્યાય અદ્ધા અસખ્યાત ગુણ છે. (૧૨)

यस्मात् 'तत्यन्नत्य त्र' इति प्रत्येकमभिसम्बध्यते, यन्थानुलोम्याच द्रव्यादीनामन्यथोपन्यासः कृतः। ततश्च यस्मात्तत्रान्यत्र

च क्षेत्रे तत्रान्यत्र चावगाहनायां, तत्रान्यत्र च द्रव्ये इति सर्वत्र चि-
रावस्थायित्वात्त एव पर्यवा लभ्यन्ते, तस्मात्तद्वेति पर्यायावस्थान-
कालोऽसंख्यातगुणेति ॥ १२ ॥

ટીકાર્થ—મૂલમા તત્થ તથા અન્નત્થ શબ્દ છે તે ક્ષેત્રાદિ
દરેકની સાથે જોડવો તેમજ છદના અનુકૂલપણાથી દ્રવ્યાદિ શબ્દોને
વિપરીત ઉપન્યાસ કર્યો છે તત જે કારણથી તેજ ક્ષેત્રમા, અગર
અન્ય ક્ષેત્રમાં, તેજ અવગાહનામા અગર અન્ય અવગાહનામા, તેમજ
તેજ દ્રવ્ય, અગર અન્ય દ્રવ્યમા, સર્વ સ્થળે વર્ણાદિ પર્યાયો ચિર અવ
સ્થિતપણાથી મળે છે આ કારણથી પર્યાયસ્થિતિકાળ દ્રવ્યાદિ કરતા
અસખ્યાત ગુણો છે (૧૨)

अत्र शिष्य पूर्वपक्षगाथामाह—

...ह अणेगंतोऽय, दव्वोवरमे गुणाणऽवत्थाण ।
...विप्परिणामंमि अ, दव्वविसेसो अणेगतो ।१३।

અહીં શિષ્ય પૂર્વ પક્ષ કરતા ગાથા કહે છે

મૂળાર્થ—શિષ્ય કહે છે કે, દ્રવ્યનો નાશ થયે છતે
...કાયમ રહે છે, આવો કાઇ એકાત નથી તેમજ
...નાશ થયે છતે તે દ્રવ્યનો નાશ થાય છે, આ પણ
...નથી (૧૩)

...यमेकान्तो यद्द्रव्योपरमे गुणानामवस्थान विनाशस्यापि
...विनाशे च द्रव्यविशेषो द्रव्यविपरिणामोऽवश्यभावी वि-
...णेषु द्रव्यस्य तदवस्थस्य दर्शनात् ॥ १३ ॥

...ર્થ—શિષ્ય કહે છે કે, દ્રવ્યનો નાશ થયે ...
...કાઇ એકાત નથી ...

છે તેમજ ગુણનો નાશ થયે છતે દ્રવ્ય વિશેષ એટલે દ્રવ્યનો નાશ અ વસ્ય થાય છે, આવો પણ એકાંત નથી કારણ કે ગુણનો નાશ થયે છતે પણ દ્રવ્ય તેવુંજ જોવામાં આવે છે (૧૩)

इदमेव दर्शयति—

विप्परिणयम्मि दव्वे, कम्मिवि गुणपरिणई भवे जुगवं ।
कम्मिवि पुण तदवत्थे–वि होइ गुणविप्परीणामो ।१४।

આજ વાતને બતાવે છે

મૂલાર્થ—કોઇ દ્રવ્યનો વિપરીત પરિણામ થયે છતે દ્રવ્યની સાથેજ ગુણનો પણ વિપર્યાસ થાય છે. તેમજ કોઇ દ્રવ્ય તેવુ જ રહે છતે પણ ગુણનો નાશ થાય છે. (૧૪)

कस्मिन्नपि द्रव्ये स्वपरमाणुविघट्टनेनापरपरमाणुसघट्टनेन वा विपरिणते द्रव्ये तुल्यकाल प्राक्तनपरिणामादीना गुणानामपि विपरिणतिर्भवति । कस्मिन्नपि पुनर्द्रव्येऽपरपरमाणुसगमस्वपरमाणु-विगमाभावात्तदवस्थेऽपि गुणविपरिणामो गुणविनाशो भवति, घट-द्रव्ये तदवस्थेऽपि पाकेन प्राक्तनश्यामरूपादिगुणनाशदर्शनात् ॥ १४ ॥

ટીકાર્થ—કોઈ પણ દ્રવ્યમા પોતાના કેટલાક પરમાણુઓ ચાલ્યા જવાથી અગર બીજા પરમાણુઓ મળવાથી દ્રવ્યનો નાશ થવા સાથેજ પૂર્વના પરિણામવાળા ગુણોનો પણ નાશ થાય છે તેમજ વળી કોઈ પણ દ્રવ્યમા બીજા પરમાણુઓનુ મળવુ, અગર ચાલ્યા જવાનો અભાવ હોવાથી દ્રવ્ય પ્રથમની અવસ્થાવાળું છતા પણ ગુણનો નાશ થાય છે દૃષ્ટાંત તરિકે ઘટદ્રવ્ય પૂર્વની માફક અવસ્થિત છતા પણ પાકવડે પૂર્વના શ્યામ રૂપાદિ ગુણનો નાશ જોવામા આવે છે (૧૪)

अत्रोत्तरम्—

भणइ सच्चं किं पुण, गुणवाहुल्ला न सव्वगुणनासो ।
दव्वस्स तदन्नत्तेवि, बहुतराणं गुणाण ठिई ॥१५॥

॥ इति परमाणुविचारमतिवद्धा खण्डषट्त्रिंशिका समाप्ता ॥

અહીં શાસ્ત્રકાર ઉત્તર આપે છે

મૂળાર્થ—ગુરૂમહારાજ કહે છે કે, તમારૂ કહેવુ સત્ય છે. શિષ્ય કહે છે કે, સત્ય છે, તો પછી શુ કહેવુ છે? ગુરૂ કહે છે, ગુણ ઘણા હોવાથી બધા ગુણનો નાશ થતો નથી. દ્રવ્યનુ અન્યપણુ થયે છતે પણ ઘણા ગુણો રહે છે (૧૫)

द्रव्यान्यथात्वे गुणान्यथात्वं द्रव्यतादवस्थ्ये गुणान्यथात्वं च यदुक्तं तत् सत्यम्, अनयोरपि भङ्गकयो. कथंचिद्घटनात्किं पुनर्गुणाना वर्णगन्धरसादीना वाहुल्यादेकस्मिन् परमाणुस्कन्धे भूयसामवस्थानान्न सर्वेषा गुणाना विनाशो भवति । द्रव्यस्य तदन्यत्वेऽपि परमाणुसगमविगमाभ्या नाशेऽपि बहुतराणां वर्णगन्धरसादीना नष्टेष्वपि केषुचित्परिणामादिषु गुणेषु गुणाना स्थितिरिति हेतोर्द्रव्यस्थानायुषो भावस्थानायुरसख्यगुणमिति स्थितम् १५

॥ इति परमाणुविचारमतिवद्धा श्रीरत्नसिंहसूरिविहिता खण्डषट्त्रिंशिकावृत्तिः समर्थितेति ॥

ટીકાર્થ—ગુરૂમહારાજ ઉત્તર આપતા કહે છે કે, દ્રવ્યના બદલાવાથી ગુણ બદલાય છે, તેમજ દ્રવ્ય કાયમ રહે છે, અને ગુણ બદલાય છે આમ જે તે કહ્યુ, તે બરોબર છે આ બન્ને ભાગાઓ પણ કથંચિત્ ઘટી શકે છે શિષ્ય જવાબ આપતા કહે છે કે, જો ઘટી શકે છે, તો પછી શુ કહેવુ છે? ગુરૂમહારાજ ઉત્તર આપે છે કે,

રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શાદિ ગુણો ઘણા હોવાથી એક પરમાણુ સ્કંધને વિષે ઘણા ગુણો રહે છે આ કારણથી બધા ગુણોનો નાશ થતો નથી, તેમજ કેટલાક પરમાણુના મળવાથી અગર ચાલ્યા જવાથી દ્રવ્યનું અન્યપણું અગર નાશપણું થયે છતે પણ ઘણા રૂપ, રસ, ગંધાદિ ગુણોની સ્થિતિ હોય છે જો કે પરિણામાદિ કેટલાક ગુણોનો નાશ થાય છે, તો પણ રૂપ રસાદિ ગુણો ઘણા હોય છે આ કારણથી દ્રવ્યસ્થાનઆયુ કરતા ભાવસ્થાનઆયુ અસખ્યાત ગણુ છે આ વાત નિશ્ચિત થઈ

इति परमाणुविचार प्रतिवद्धा श्रीरत्नसिंहसूरि विरचिता खडपट्त्रिंशिकाटीकाया गुर्जरभाषा मुनि देवविजयेन समर्थिता वेथापुर नगरे पूर्णगता' स. १९७२ मार्गशिर्ष प्रतिपदाया.

પરમાણુ ખંડ ષટ્ ત્રિંશિકામાથી સારાંશ.

(૧) ક્ષેત્રસ્થાન આયુ (૨) અવગાહના સ્વાનઆયુ (૩) દ્રવ્યસ્થાનઆયુ, (૪) ભાવસ્થાન આયુ સ્થાન આયુ કહેતા સ્થિતિકાળ જાણવો

૧ ક્ષેત્રસ્થિતિકાળ-એટલે-પુદ્ગળોનુ એક ક્ષેત્રમા રહેવુ તેનો કાળ

अत्रोत्तरम्—

भण्णइ सच्चं किं पुण, गुणबाहुल्ला न सव्वगुणनासो ।
दव्वस्स तदन्नत्तेवि, बहुतराणं गुणाण ठिई ॥१५॥

॥ इति परमाणुविचारमतिबद्धा खण्डपट्त्रिंशिका समाप्ता ॥

અહીં શાસ્ત્રકાર ઉત્તર આપે છે

મૂળાર્થ—ગુરૂમહારાજ કહે છે કે, તમારૂં કહેવું સત્ય છે શિષ્ય કહે છે કે, સત્ય છે, તો પછી શું કહેવું છે? ગુરૂ કહે છે, ગુણ ઘણા હોવાથી બધા ગુણનો નાશ થતો નથી. દ્રવ્યનું અન્યપણું થયે છતે પણ ઘણા ગુણો રહે છે (૧૫)

द्रव्यान्यथात्वे गुणान्यथात्वं द्रव्यतादवस्थ्ये गुणान्यथात्वं च यदुक्तं तत् सत्यम्, अनयोरपि भङ्गकयो' कथंचिद्घटनात्किं पुनर्गुणानां वर्णगन्धरसादीनां बाहुल्यादेकस्मिन् परमाणुस्कन्धे भूयसामवस्थानान्न सर्वेषां गुणानां विनाशो भवति । द्रव्यस्य तदन्यत्वेऽपि परमाणुसंगमविगमाभ्यां नाशेऽपि बहुतराणां वर्णगन्धरसादीनां नष्टेष्वपि केषुचित्परिणामादिषु गुणेषु गुणानां स्थितिरिति हेतोर्द्रव्यस्यानायुषो भावस्थानायुरसंख्यगुणमिति स्थितम् १५

॥ इति परमाणुविचारमतिबद्धा श्रीरत्नसिंहसूरिविवृता खण्डपट्त्रिंशिकाष्टत्ति समर्थितेति ॥

ટીકાર્થ—ગુરૂમહારાજ ઉત્તર આપતા કહે છે કે, દ્રવ્યના બદલાવાથી ગુણ બદલાય છે, તેમજ દ્રવ્ય કાયમ રહે છે, અને ગુણ બદલાય છે આમ જે તે કહ્યું, તે બરોબર છે આ બન્ને ભાગાઓ પણ કથંચિત્ ઘટી શકે છે શિષ્ય જવાબ આપતા કહે છે કે, જો ઘટી શકે છે, તો પછી શું કહેવું છે? ગુરૂમહારાજ ઉત્તર આપે છે કે,

રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શાદિ ગુણો ઘણા હોવાથી એક પરમાણુ સ્કંધને વિષે ઘણા ગુણો રહે છે આ કારણથી બધા ગુણોનો નાશ થતો નથી, તેમજ કેટલાક પરમાણુના મળવાથી અગર ચાલ્યા જવાથી દ્રવ્યનુ અન્યપણુ અગર નાશપણુ થયે છતે પણ ઘણા રૂપ, રસ, ગંધાદિ ગુણોની સ્થિતિ હોય છે જો કે પરિણામાદિ કેટલાક ગુણોનો નાશ થાય છે, તો પણ રૂપ રસાદિ ગુણો ઘણા હોય છે આ કારણથી દ્રવ્યસ્થાનઆયુ કરતા ભાવસ્થાનઆયુ અસંખ્યાત ગણુ છે આ વાત નિશ્ચિત થઈ

इति परमाणुविचार प्रतिबद्धा श्रीरत्नसिंहसूरि विरचिता खडषट्त्रिंशिकाटीकाया गुर्जरभाषा मुनि देवविजयेन समर्थिता पेथापुर नगरे पूर्णगताः स. १९७२ मार्गशिर्ष प्रतिपदायां.

પરમાણુ ખંડ ષટ્ ત્રિંશિકામાંથી સારાંશ.

(૧) ક્ષેત્રસ્થાન આયુ (૨) અવગાહના સ્થાનઆયુ (૩) દ્રવ્યસ્થાનઆયુ, (૪) ભાવસ્થાન આયુ સ્થાન આયુ કહેતા સ્થિતિકાળ જાણવો

૨ ક્ષેત્રસ્થિતિકાળ-એટલે-પુદ્ગળોનુ એક ક્ષેત્રમા રહેવુ તેનો કાળ

૩ અવગાહનાસ્થિતિકાળ કહેતા, પુદ્ગળોના શરીરનુ પરિણામ-વા-કદ

૪ દ્રવ્યસ્થિતિકાળ કહેતા, જેટલા પરમાણુઓનુ બનેલ દ્રવ્ય તેનો સ્થિતિકાળ

૫ ભાવસ્થિતિકાળ કહેતા, રૂપ રસાદિનું કાયમ ટકવુ, કયા સુધી તેનો સ્થિતિકાળ આ ચારેની પરસ્પર અલ્પ-બહુત્વની વિચારણા કરવી

૬ સર્વથી થોડા ક્ષેત્રસ્થિતિકાળ છે ક્ષેત્ર અરૂપી તેમજ સયોજક ન હોવાથી

૭ ક્ષેત્રસ્થિતિકાળ કરતા અવગાહનાસ્થિતિકાળ અસખ્યાત ગુણો છે કારણ કે પુદ્ગળસબધી ક્ષેત્ર તો તેજ સ્થળે મળે છે, પણ અવગાહના તો તે ક્ષેત્રમા મળે તેમજ અન્ય ક્ષેત્રમા પણ મળે, શરીરનું કદ ચાલ્યું જતું નથી ચાલ્યું ક્યારે જાય કે શરીરમા સકોચ વિકોચ થાય તો

૮ ક્ષેત્રસ્થિતિકાળ સકોચ વિકોચરહિત અવગાહના સ્થિતિકાળ સાથે નિયમિત છે પણ અવગાહના સ્થિતિકાળ ક્ષેત્રસ્થિતિકાળ સાથે નિયમિત નથી કારણ કે અવગાહના તેજ ક્ષેત્રમા પણ તેજ રહે છે તેમજ બીજા ક્ષેત્રમા પણ તેજ અવગાહના રહે છે પણ ક્ષેત્ર બદલી જાય છે

૯ અવગાહના સ્થિતિકાળ કરતાં દ્રવ્યસ્થિતિકાળ અસખ્યાત ગુણો છે કારણ કે સકોચ વિકોચથી અવગાહના ચાલી જાય છે, પણ દ્રવ્યની અદર રહેલા અમુક પરમાણુઓ તે તો કાયમ રહે છે જો સઘાત અગર ભેદ થાય, તો દ્રવ્યસ્થિતિકાળ ચાલ્યો જાય

૧૦ અવગાહનાસ્થિતિકાળ, સઘાત તથા ભેદરહિત દ્રવ્ય સ્થિતિકાળ સાથે નિયમિત છે, પણ દ્રવ્યસ્થિતિકાળ અવગાહના સ્થિતિકાળ સાથે નિયમિત નથી કારણ કે સકોચ વિકોચદશામા દ્રવ્યસ્થિતિકાળ રહે છે, પણ અવગાહના સ્થિતિકાળ બદલી જાય છે

૧૧ દ્રવ્યસ્થિતિકાળ કરતા ભાવસ્થિતિકાળ અસંખ્યાત ગુણો છે કારણ કે સંઘાત તથા ભેદથી દ્રવ્યસ્થિતિકાળ ચાલ્યો જાય છે, પણ દ્રવ્યની અંદર રહેલ રૂપ રસાદિ તે ચાલ્યા જતા નથી સંઘાત કહેતા અમુક પરમાણુઓનુ મળવુ ભેદ કહેતા અમુક પરમાણુઓનુ જુદુ પડી જવુ આ મુજબ થવાથી દ્રવ્યઅદ્ધા જાય છે, પણ ભાવ અદ્ધા કાયમ ટકે છે તે દ્રવ્યગત રૂપાદિ તદ્દન ચાલ્યા જાય, તોજ ભાવઅદ્ધા ગયો જાણવો

૧૨ દ્રવ્યસ્થિતિકાળ, ભાવસ્થિતિકાળ સાથે નિયમિત છે પણ ભાવસ્થિતિકાળ દ્રવ્યસ્થિતિકાળ સાથે નિયમિત નથી કારણ કે ભેદાદિથી કેટલાક પરમાણુઓ ચાલ્યા જાય છે, છતા રૂપ, રસ, ગંધ તથા સ્પર્શ આ ચારમા ફેર પડતો નથી માટે ભાવસ્થિતિકાળ વધારે છે

શિષ્યશંકા.

૧૩ આ કહેલ બાબત એકાંત નથી, જે દ્રવ્ય ચાલ્યુ જાય ને ભાવઅદ્ધા ટકી રહે ઘટાદિકમા પાક વખતે શ્યામ રૂપ ચાલ્યુ જાય છે, ને દ્રવ્ય કાયમ રહે છે

ઉત્તર

૧૪ વાત ખરોખર છે, પણ પટાદિક ને ઘસવાથી તેના અમુક પરમાણુઓ ચાલ્યા જાય છે પણ રૂપ રસાદિ અમુક તો કાયમ ટકે છે અહી અમુક રૂપાદિ ને ભાવઅદ્ધા ટકવાથી વાંધો આવતો નથી તેમજ ઘટાદિકના દૃષ્ટાંતમા શ્યામાદિ રૂપો તદ્દન ચાલ્યા જતા નથી, જેથી દોષાપત્તિ આવતી નથી આ મુજબ પરમાણુસંબંધી સારાંશ પૂર્ણ થાય છે

॥ अर्हम् ॥

सव्याख्या पुद्गलषट्त्रिंशिका ।

(ભાષાંતર)

अथ पञ्चम एव शतकेऽष्टमोद्देशके पुद्गलप्रदेशनिरूपणस्वरूपे द्रव्यत., क्षेत्रत[1], कालतो, भावतश्च सप्रदेशाना पुद्गलाना सूत्रोक्ताल्पबहुत्वस्य भावनार्थं गाथाप्रपञ्चो वृद्धोक्तो विवियते स चायम्—

ભગવતીસૂત્રના પાચમા શતકના આઠમા ઉદ્દેશાની અદર પુદ્ગલપ્રદેશના સ્વરૂપને પ્રતિપાદન કરવાના અવસરે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ–આ ચારને આશ્રિ સપ્રદેશઅપ્રદેશ પુદ્ગલોનુ સૂત્રોમા કહેલ અલ્પ બહુત્વપણુ પ્રતિપાદન કરવાને ગાથાનો સમુદાય વૃદ્ધ પુરૂષોએ કહેલ છે, તેનોજ અહિ વિસ્તાર કરવામા આવે છે ગાથા સમુદાય આ છે—

वुच्छ अप्पाबहुअ, दव्वाखित्तद्धभावओ वावि।
अपएससप्पएसाण, पुग्गलाण समासेण ॥ १ ॥

મૂળાર્થ—દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ તથા ભાવ–આ ચારને આશ્રિ અપ્રદેશ તથા સપ્રદેશ પુદ્ગલોનુ અલ્પ બહુત્વપણુ સક્ષેપથી કહીશ (૧)

---

१ प्रस्तावे इत्यपि ॥

द्रव्यतः सप्रदेशानामप्रदेशाना च, क्षेत्रतः सप्रदेशानामप्रदेशाना च, 'अद्धा' इति कालतः सप्रदेशाप्रदेशानामप्रदेशाना च, भावतः सप्रदेशानामप्रदेशाना च, पुद्गलानामेकाणुकादिद्रव्याणामल्पबहुत्व सक्षेपेण वक्ष्य इति ॥ १ ॥

ટીકાર્થ—દ્રવ્યથી સપ્રદેશ અપ્રદેશ, ક્ષેત્રથી સપ્રદેશ અપ્રદેશ, કાલથી સપ્રદેશ, અપ્રદેશ, તેમજ ભાવથી સપ્રદેશ, અપ્રદેશ પુદ્ગલો, એક પરમાણુ આદિ દ્રવ્યનુ અ'પ-બહુત્વપણુ સક્ષેપથી કહીશ (૧)

अथाप्रदेशस्वरूपमाह—

दव्वेणं परमाणू, खित्तेणेगप्पएसमोगाढा ।
कालेणेगसमइआ, अपएसा पुग्गला हुंति ॥२॥

શાસ્ત્રકાર અહી અપ્રદેશ કોને કહે છે, તેનુ સ્વરૂપ બતાવે છે

મૂળાર્થ—દ્રવ્યથી અપ્રદેશ પરમાણુ છે, ક્ષેત્રથી અપ્રદેશ એક આકાશપ્રદેશવ્યાપિ પુદ્ગલો છે, કાલથી અપ્રદેશ એક સમયસ્થિતિવાળા પુદ્ગલો છે. (૨)

अप्रदेशाः पुद्गला भवन्तीति सर्वत्र योज्यम् । तत्र द्रव्यत' परस्पराऽसपृक्ताः परमाणवोऽप्रदेशाः पुद्गला भवन्ति १ क्षेत्रत एकनभ.प्रदेशव्यापिनोऽप्रदेशाः पुद्गला भवन्ति २ कालत एकसमयस्थितयोऽप्रदेशा' पुद्गला भवन्तीति ३ ॥ २ ॥

ટીકાર્થ—અપ્રદેશ પુદ્ગલો છે, આ પદ દરેક સાથે જોડવુ તત દ્રવ્યથકી પરસ્પર નહિ મળેલા પરમાણુઓ અપ્રદેશ પુદ્ગલો છે (૧) ક્ષેત્રથકી એક આકાશપ્રદેશવ્યાપિ પુદ્ગલો અપ્રદેશ પુદ્ગલો છે (૨) કાલથકી એક સમય સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો અપ્રદેશ પુદ્ગલો છે (૩)

१ 'आहु' इति क्वचित् ।

भावाप्रदेशस्वरूपनिरूपणपूर्वक तदल्पत्वमाह—

भावेण अप्पएसा, एगगुणा जे हवंति वण्णाई ।
ते च्चिय थोवा ज गुण बाहुल्लं पायसो दव्वे ॥३॥

ભાવ અપ્રદેશનુ સ્વરૂપ બતાવવા પૂર્વક તેનુ અ પપણુ કહે છે

મૂળાર્થ—ભાવથી અપ્રદેશ એક ગુણુ કાલકત્વાદિ વર્ણો છે, અને તેજ સર્વથી થોડા છે કારણુ કે દ્રવ્યની અદર પ્રાયે કરી ઘણા ગુણો રહ્યા છે (૩)

भावत एकगुणाः 'वण्णाई' इति वर्णादिभि. पुद्गला अप्रदेशा भवन्ति ४ । अयमर्थ.--एकगुणकालकैकगुणपीतकादयो वर्णतः, एकगुणसुरभिप्रभृतयो गन्धत, एकगुणतिक्तप्रभृतयो रसतः, एकगुणरूक्षैकगुणस्निग्धप्रभृतय' स्पर्शतश्च पुद्गला भावाप्रदेशा भवन्तीत्यर्थ. । त एव 'थोवा' इति सर्वस्तोकाः । यतो द्रव्ये प्रायशो गुणा प्राचुर्येण भवन्ति । अयमर्थ.-द्रव्ये प्रायेण द्व्यादिगुणा अनन्तगुणान्ता.। कालत्वादय' स्थानबाहुल्यादनन्त गुणा भवन्ति । एकगुणकालकत्वादयस्त्वेकैकस्थानवर्त्तित्वेनाल्पा इति भाव' ॥ ३ ॥

ટીકાર્થ—ભાવથકી એક ગુણુ રૂપ, રસ, ગ ધ, સ્પર્શાદિ પુદ્ગલો અપ્રદેશી છે, આનો આ અર્થ છે-વર્ણુ થકી એક ગુણુ કાળો, એક ગુણુ પીળો આદિ, ગ ધથકી એક ગુણુ સુરભિ ગ ધ આદિ, રસથકી એક ગુણુ તીખો વિગેરે, સ્પર્શથકી એક ગુણુ લુખો, એક ગુણુ ચીકાશવાળો વિગેરે પુદ્ગલો ભાવઅપ્રદેશી છે, અને તેજ ભાવ અપ્રદેશી પુદ્ગલો સર્વથી અ પ છે કારણુ કે દ્રવ્યની અ દર પ્રાયે કરી ગુણો ઘણા હોય છે, આનો આ અર્થ છે-દ્રવ્યની અ દર પ્રાયે કરી બે આદિ અનતગુણુ પર્ય ત કાલકત્વાદિ અનત ગુણો છે સ્થાનનુ

બહુપણું હોવાથી પણ એક ગુણ કાલકત્વાદિ ગુણો તો અલ્પ છે એક સ્થાનવર્ત્તિ હોવાથી આ પરમાર્થ છે (૩)

इत्तो कालाएसेण अप्पएसा भवे असंखगुणा।
किं कारण पुण भवे, भण्णइ परिणामबाहुल्ला॥४॥

મૂળાર્થ—ભાવ અપ્રદેશ કરતા કાલ અપ્રદેશો અસંખ્યાત ગુણા છે. શા કારણથી? કહીએ છીએ, પરિણામનુ બહુપણું હોવાથી. (૪)

इतो भावाप्रदेशेभ्यः कालाप्रदेशा असंख्यगुणा भवेयुः, कुतो हेतोः[1] उच्यते—परिणामाना बहुत्वात्। अयमर्थः—यो हि यस्मिन्समये यद्वर्णगन्धरसस्पर्शसंघातभेदसूक्ष्मबादरत्वादिपरिणामान्तरापन्नः स तस्मिन्समये तदपेक्षया कालतोऽप्रदेश उच्यते। तत्र वर्णाः पञ्च, गन्धौ द्वौ, रसाः पञ्च, स्पर्शा अष्टौ, एतेषु च विंशतौ पदेषु प्रतिपदमेकगुणकालकादयोऽनन्तगुणकालकपर्यवसाना एकद्वित्र्याद्युत्तरेणानन्ता भेदाः पुद्गलानां प्राप्यन्ते, तेषु च सर्वेषु भेदेषु प्रतिभेदं यस्यैकसमयस्थितिकास्तदा कालतोऽप्रदेशा भवन्ति। तथा विशकलितानां परमाणूनामेकपुद्गलस्कन्धतया परिणमनं संघातः। एकद्रव्यात्परमाणूनां विघटनं भेदः। एकस्मिन्नपि नभःप्रदेशे द्व्यादीनां परमाणूनामवस्थानं सूक्ष्मत्वम्, सूक्ष्मपरिणामपरिणतस्य द्रव्यस्य परमाणुसंख्यानतिक्रमेणा [प्रतिसमयम]नेकनभःप्रदेशव्यापितया भवनं बादरत्वम्। एतेष्वपि परिणामान्तरेषु

---

[1] अस्मिन्वाक्ये सबध्यमानयोर्भवत्तच्छब्दयोः स्त्रियायाश्च बहुत्व क्वचित्॥
२ तत्रैकसमयस्थितिरित्यर्थ इति व्याख्याप्रज्ञप्तिवृत्ति

यदा यदा तदीत्वेन पुद्गला एकसमयस्थितिकाः प्राप्यन्ते, तदा तदा कालतोऽप्रदेशा उच्यन्ते । इति प्रतिपरिणाम काऽप्रदेशस-भवाद्बहुत्वमिति ॥ ४ ॥

ટીકાર્થ—ઇત કેના ભાવ અપ્રદેશ કરતા કાલ અપ્રદેશો અ-સખ્યાત ગુણા છે શા કારણથી ? કહીએ છીએ, પરિણામનુ બહુ પણુ હોવાથી આનો આ અર્થ છે જે પુદ્ગલપરમાણુ જે સમયે જે વર્ણ, ગધ, રસ સ્પર્શ સઘાત ભેદ સૂક્ષ્મ અને બાદરત્વાદિ ભિન્ન ભિન્ન પરિણામને પામે છે તે પુદ્ગલપરમાણુ તે સમયે તે પરિણા માતરને આશ્રિને કાલથકી અપ્રદેશ કહેવાય છે તે પુદ્ગલપરમાણુ મા પાચ વર્ણ, બે ગધ, પાચ રસ, આઠ સ્પર્શ આ મુજબ વીશ પદને વિષે દરેક પદમા એક ગુણકાલત્વાદિ અનતગુણ કૃષ્ણત્વ પર્યંત એક આદિ, એક ઉત્તર વડે અનતભેદો પુદ્ગલોના પ્રાપ્ત થાય છે આ સર્વ ભેદોને વિષે દરેક ભેદ જ્યારે એક સમય સ્થિતિવાળો હોય છે, ત્યારે તે પુદ્ગલપરમાણુ કાલ થકી અપ્રદેશ કહેવાય છે તથા જૂદાજૂદા પરમાણુઓનુ એક પુદ્ગલ સ્કધપણે પરિણમવુ, તેને સઘાત કહે છે એક દ્રવ્ય થકી પરમાણુઓનુ જૂદુ પડવુ તેને ભેદ કહે છે એક આકાશપ્રદેશને વિષે બે આદિ પરમાણુઓનુ ર હેવુ તેને સૂક્ષ્મ કહે છે સૂક્ષ્મ પરિણામપણે પરિણતદ્રવ્યનુ પર માણુઓની જેટલી સખ્યા છે, તે સખ્યાને ઉલઘન નહિ કરતા અનેક આકાશ પ્રદેશમા વ્યાપિને રહેવુ, તેને બાદર કહે છે અર્થાત્ જેટલા પરમાણુઓનો સ્કધ છે તેટલાજ વધારેમા વધારે આકાશ પ્રદેશમા વ્યાપિને રહેવુ, પણ અનત પરમાણુનો સ્કધ હોય તો અસખ્યાતાજ આકાશ પ્રદેશમા વ્યાપિને રહેવુ આને બાદર કહે છે, આ પરિણા માતરોને વિષે પણ જ્યારે જ્યારે પુદ્ગલો આરભકાલને આશ્રિ એક સમય સ્થિતિવાળા પામીએ, ત્યારે ત્યારે તેઓને કાળ થકી અ

१ आरंभकालेन

પ્રદેશ કહેવામા આવે છે દરેક પરિણામદીઠ કાલ અપ્રદેશના સભવ પણાથી કાલ અપ્રદેશભાવ અપ્રદેશ કરતા વધારે છે (૪)

एतदेव भाव्यते—

भावेण अप्पएसा, जे ते कालेण हुंति दुविहाऽवि।
दुगुणादओऽवि एवं, भावेणं जावणंतगुणा ॥ ५ ॥

આજ વાત બતાવે છે—

મૂળાર્થ—ભાવથી જે અપ્રદેશા છે, તે કાલથી બે પ્રકારે પણ છે. તેમજ ભાવથી બે ગુણથી માંડી યાવત્ અનત ગુણ પર્યંતના સ્કધો પણ બે પ્રકારે છે. (૫)

भावतो येऽप्रदेशास्ते कालतो द्विविधा अपि भवन्ति, अप्रदेशाः सप्रदेशाश्चेत्यर्थः । तत्र एकसमयस्थितिका अप्रदेशाः, द्व्यादिसमयस्थितयस्त्वेकाद्येकोत्तरेण यावदसंख्यातसमयस्थितयस्ते सर्वे सप्रदेशा इत्यभिप्रायः । तथा भावेन द्विगुणादयोऽनन्तगुणान्ताः, एवमिति द्विविधा, कालतः सप्रदेशा अप्रदेशाश्च भवन्तीत्यर्थः ॥५॥

ટીકાર્થ—ભાવથી જે અપ્રદેશા છે, તે કાલથી બે પ્રકારે પણ છે એટલે અપ્રદેશા તેમજ સપ્રદેશા પણ છે તેમા એક સમય સ્થિતિવાલા અપ્રદેશા છે બે આદિ સમય સ્થિતિવાળા તો એક આદિ એક ઉત્તરવડે કરી યાવત્ અસખ્યાત સમય સ્થિતિવાળા સ્કધો તે બધા સપ્રદેશા છે આ અભિપ્રાય જાણવો તેમજ ભાવથી બે ગુણથી માડી અનતગુણ પર્યંતના સ્કધો એવ એટલે બે પ્રકારે છે કાલથી સપ્રદેશ તેમજ અપ્રદેશ છે (૫)

तत्र—

कालापएसयाण, एव इक्किक्कओ हवइ रासी ।
इंक्किक्के गुणठाणंमि एगगुणकालयाईसु ॥ ६ ॥

તેથી કરીને—

મૂળાર્થ—એક ગુણ કાલકત્વાદિ એક એક ગુણસ્થાનકને વિષે કાલ અપ્રદેશોની ઉપર મુજબ એક એક રાશી થાય છે. (૬)

एकगुणकालकद्विगुणकालकादिषु गुणस्थानकेषु मध्ये एकैकस्मिन् गुणस्थानके कालाप्रदेशानामेकैकराशिर्भवति । अयमर्थः– एकगुणकालकादय एकाद्येकोत्तरया गुणवृद्ध्याऽनन्तगुणकालकान्ता, प्रतिगुणस्थानमनन्ता पुद्गला, सन्ति । एवमेकगुणनीलकादयोऽपि लभ्यन्त इति । ततश्चानन्तत्वाद्गुणस्थानकराशीनामनन्ता एव कालाप्रदेशराशयो भवन्तीति ॥ ६ ॥

ટીકાર્થ—એક ગુણકાલક, બે ગુણકાલકાદિ ગુણસ્થાનકોને વિષે એક એક ગુણસ્થાનકમા કાલ અપ્રદેશોની એક એક રાશી થાય છે આનો આ અર્થ છે એક ગુણકાલત્વાદિ–એક આદિ એક ઉત્તર ગુણવૃદ્ધિથી અનતગુણ કાલક પર્યન્ત દરેક ગુણસ્થાનને પ્રતે અનતગુણ પુદ્ગલો છે એ મુજબ એક ગુણ નીલાદિ પણ મળે છે તત ગુણસ્થાનકરાશી અનત હોવાથી કાલ અપ્રદેશરાશીઓ અનતી થાય છે (૬)

अथ प्रेरकः—

आहाणतगुणत्तणमेव कालापएसयाणंति ।
जमणतगुणट्ठाणेसु हुति रासी वि हु अणता ॥ ७ ॥

---

१ 'इक्किक्कगुणट्ठाणमि' 'इक्किक्कट्ठाणमा' इत्यपि क्वचित् । २ 'गाइसु' इति क्वचित् । ३ 'एगेक्को राशि' इति क्वचित् ॥

અહીં વાદી શકા કરે છે

મૂળાર્થ—આ પ્રમાણે કાલ અપ્રદેશો અનતગુણા થવા જોઇએ. કારણકે અનતગુણ સ્થાનોને વિષે રાશી પણ અનતી થાય. (૭)

एवमिति यदि प्रतिगुणस्थानक कालाप्रदेशराशयोऽभिधीयन्ते, ततो भावाप्रदेशेभ्यः कालाप्रदेशा अनन्तगुणाः प्राप्नुवन्ति। यतोऽनन्तेप्वेकगुणकालकद्विगुणकालकत्रिगुणकालकादिष्वनन्तगुणकालकपर्यवसानेषु गुणस्थानकेषु राशयोऽप्यनन्ता भवन्ति, अथ चाऽसख्यातगुणत्वमिष्यत इति ॥ ७ ॥

ટીકાર્થ—એ પ્રમાણે જે દરેક ગુણસ્થાનકે કાલ અપ્રદેશ રાશી કહેશો તો ભાવ અપ્રદેશ કરતા કાલઅપ્રદેશો અનતગુણા થશે કારણકે એક ગુણકાલક, બે ગુણકાલક, ત્રણ ગુણકાલકાદિ અનત ગુણ કાલક પર્યંત અનત ગુણસ્થાનકોને વિષે પણ અનત રાશીઓ થાય છે છતા તમો કાલ અપ્રદેશો અસખ્યાતગુણા કહો છો (૭)

अत्रोत्तरम्—

भण्णइ एगगुणाणवि, अणतभागंमि ज अणंतगुणा।
तेणासखगुणच्चिय, हवंति नाणंतगुणिअत्त ॥ ८ ॥

અહી શાસ્ત્રકાર ઉત્તર આપે છે

મૂળાર્થ—જે કારણથી અનતગુણ કાલકરાશી એક ગુણ કાલકાદિ રાશીના કરતા પણ અનતમા ભાગે છે, તે કારણથી કાલ અપ્રદેશો અસખ્યાતગુણા છે. અનતગુણા નથી. (૮)

१ 'भवन्ति' इति क्वचित्।

एकगुणकालकत्वादीनामप्यन तगुणकालकत्वादयोऽनन्तभाग एव वर्त्तते, तेन भावाप्रदेशेभ्य' कालाप्रदेशा, परमाणुस्कन्धा असख्यातगुणा एव भवन्ति, न त्वनन्तगुणा इति। अयमभिप्राय'— एकगुणकालकात्प्रभृति ऐकाद्येकोत्तरेण गुणवृद्धयोत्कृष्टसख्यातगुणकाल यावत्सख्यातानि गुणस्थानकानि लभ्यन्ते, ततः परमेकेनापि गुणेन वृद्धौ जघन्याऽसख्यातगुणकालकपुद्गलस्कन्धो व्यपदिश्यते। तत' प्रभृत्येकाद्येकोत्तरेण गुणवृद्धयोत्कृष्टासख्यातगुणकाल यावदसख्यातानि गुणस्थानकानि लभ्यन्ते, ततः परमेकेनापि गुणेन वृद्धौ जघन्यानन्तगुणकालकपुद्गलस्कन्धो व्यपदिश्यते। ततः प्रभृत्येकाद्येकोत्तरेण गुणवृद्धयोत्कृष्टानन्तगुणकाल यावदनन्तानि लभ्यन्ते, तथा च सति यद्यप्यन तगुणकालकत्वादीना पुद्गलस्कन्धानामनन्ता राशयोऽभिहिता । तथाप्यनन्तस्यानन्तभेदत्वाद्वक्ष्यमाणैकगुणद्रव्यराशि १ सख्यातगुणद्रव्यराशि २ असख्यातगुणद्रव्यराशि ३ अनन्तगुणद्रव्यराशि ४ रूपराशिचतुष्टये एकगुणकाल कत्वादिद्रव्यराशेरपेक्षयाऽनन्तगुणकालकत्वादिद्रव्यराशेः समग्रस्याप्यनन्तभागत्वेनाभिहितत्वात्तचेह लभ्यनन्तत्व ज्ञेयम्। तत, कालाप्रदेशाना नानन्तगुणत्वम्, अपि तु असख्यातगुणत्वमेवेति ॥ ८ ॥

ટીકાર્થ—એક ગુણ કાલકાદિ કરતા પણ અન તગુણ કાલકાદિ અન તમા ભાગે વર્તે છે તે કારણથી ભાવ અપ્રદેશ થકી કાલ અ પ્રદેશ પરમાણુ સ્કધો અસખ્યાતગુણા જ છે અન તગુણા નથી આનુ રહસ્ય આ છે એક ગુણકાલકથી માડી એક આદિ એક ઉત્તર ગુણ વૃદ્ધિથી ઉત્કૃષ્ટ સખ્યાત ગુણકાલક સુધી સખ્યાતા ગુણસ્થાનકો

---

१ "त पर एकाद्येकोत्तरेण गुणवृध्योत्कृष्टासख्यातगुणकालकपुद्गलस्कन्धो व्यपदिश्यते तत प्रभृति ' एतावानधिक पाठ एकपुस्तकमात्राधारत्वा मूले नास्त ॥

મળે છે ત્યારપછી એક ગુણ વધે છતે જઘન્ય અસખ્યાત ગુણકાલક પુદ્ગલ સ્કધ કહેવામા આવે છે ત્યારપછી એક આદિ એક ઉત્તર ગુણવૃદ્ધિથી ઉત્કૃષ્ટ અસખ્યાત ગુણકાલક સુધી અસખ્યાતગુણ સ્થાનક મળે છે ત્યારપછી એક ગુણ પણ વધે છતે જઘન્ય અનત ગુણ કાલક પુદ્ગલ સ્કધ કહેવામા આવે છે ત્યારપછી એક આદિ એક ઉત્તર ગુણ વૃદ્ધિથી ઉત્કૃષ્ટ અનત ગુણકાલક સુધી અનતા ગુણસ્થાનક મળે છે તેમ થયે છતે જો કે અનત ગુણકાલકાદિ પુદ્ગલ સ્કધોની અનતરાશી કહી છે તો પણ અનતાના અનત ભેદ હોવાથી આગળ બતાવવામા આવતી—એકગુણ દ્રવ્યરાશી ૧, સખ્યાતગુણ દ્રવ્યરાશી ૨, અસખ્યાતગુણ દ્રવ્યરાશી ૩, અનતગુણ દ્રવ્યરાશી ૪, રૂપ ચાર રાશીમા એકગુણ કાલકાદિ દ્રવ્યરાશીની અપેક્ષાએ અનત ગુણી કાલકાદિ દ્રવ્યરાશી સમગ્ર અનતમા ભાગે કહેલ છે તે અનતુ પણ નાનુ જાણવુ તે કારણથી કાલ અપ્રદેશોને અનતગણાપણુ નથી પણ અસખ્યાતગણાપણુ જાણવુ

एव ता भावमिणं, पडुच्च कालापएसया सिद्धा।
परमाणुपोग्गलाइसु, दव्वेऽवि हु एस चेव गमो ॥९॥

મૂળાર્થ—એ પ્રમાણે પ્રથમ ભાવને આશ્રિ કાલ અપ્રદેશો કહ્યા. દ્રવ્યને આશ્રિ પરમાણુપુદ્ગલોને વિષે આજ પ્રકાર જાણવો. (૯)

एव तावद्भाव वर्णगन्धादिपरिणाम इममभिहितस्वरूपमेकाद्यनन्तगुणस्थानवर्त्तिनमित्यर्थ' । प्रतीत्याश्रित्य कालतोऽप्रदेशा' पुद्गलाः सिद्धाः स्वरूपनिरूपणेन प्रतिष्ठिताः । द्रव्येऽपि द्रव्यपरिणाममप्याश्रित्य परमाण्वादिषु, एष भावपरिणामाभिहित एव

प्रकारो ज्ञेयः । अयमभिप्राय.—ये परमाणवः परस्परमसपृक्तास्ते द्रव्यतोऽप्रदेशा उच्यन्त इति ॥ ९ ॥

ટીકાર્થ—એ પ્રમાણે પ્રથમ વર્ણ, ગ વાદિ ભાવપરિણામ કે જેનુ સ્વરૂપ કહેવામા આવ્યુ છે એક આદિ અનતગુણ સ્થાનવર્તિ ભાવપરિણામને આશ્રિ કાલથકી અપ્રદેશ પુદ્ગલો, સ્વરૂપ કથન કરીને બતાવ્યા દ્રવ્યની અદર દ્રવ્ય પરિણામને આશ્રિ પરમાણુવાદિકને વિષે ભાવપરિણામમા કહેલ પ્રકાર કાલથી અપ્રદેશરૂપ જાણુવો આનુ રહસ્ય આ છે કે પરસ્પર નહિ મળેલા એવા જે દ્રવ્યથી અપ્રદેશ પરમાણુએ છે, તે તથા બીજા જે પુદ્ગલ સ્કધો છે તે જો એક સમય સ્થિતિવાળા હોય તો તે કાળથી અપ્રદેશ જાણુવા (૯)

अथ क्षेत्राप्रदेशस्वरूपमाह—

एमेव होइ खित्ते, एगपएसावगाहणाईसु ।
ठाणतरसंकंति, पडुच्च कालेण मग्गणया ॥ १० ॥

હવે ક્ષેત્ર અપેક્ષાથી કાલ અપ્રદેશ બતાવે છે

મૂલાર્થ—દ્રવ્યની માફક ક્ષેત્રમા જાણુવુ આકાશના એક પ્રદેશમા અવગાહીને રહેલ જે પુદ્ગલસ્કધો આ સ્કધોનુ અન્ય સ્થાનકમા જવુ, આને આશ્રિ કાલથી અપ્રદેશો જાણુવા (૧૦)

एवमेव द्रव्यपरिणामवद्भवति, क्षेत्रे क्षेत्रमधिकृत्य एकप्रदेशावगाढादिषु पुद्गलभेदेषु स्थानान्तरगमन प्रतीत्य कालेन कालाप्रदेशाना मार्गणा । अयमभिप्राय'—यथा द्रव्यपरिणाममाश्रित्य परमाणवो द्रव्यतोऽप्रदेशास्तथैकैकनभ प्रदेशावगाहिनाया सत्या

१ कालाप्रदेशारूप २ ये य परमाणव पुद्गलाश्चसमयस्थितिकास्ते कालाप्रदेशा इतरे कालसप्रदेशा ३ क्षेत्रापेक्षयाकालाऽप्रदेशस्वभावमाह —

स्वस्वक्षेत्रममुञ्चन्तः क्षेत्रतोऽप्रदेशाः पुद्गला उच्यन्ते । यदा यदा तु स्वस्वक्षेत्र विमुच्य क्षेत्रान्तरेषु पुद्गलाः सचरन्ति, [प्रतिस्थान] च समयमेकमवतिष्ठन्ते, तदा तदा कालतोऽप्रदेशाः पुद्गला व्यपदिश्यन्ते इति ॥ १० ॥

ટીકાર્થ–દ્રવ્યપરિણામની માફક ક્ષેત્રમા જાણવુ ક્ષેત્રને આશ્રિ એક આકાશપ્રદેશમા અવગાહીને રહેલ પુદ્ગલ સ્કધ પોતાનુ બીજા સ્થાને જવુ આને આશ્રિ કાલથી કાલ અપ્રદેશો જાણવા આનો અભિપ્રાય આ છે કે, દ્રવ્યપરિણામને આશ્રિ પરમાણુઓ દ્રવ્યથી અપ્રદેશ છે તેમજ એક આકાશપ્રદેશને વ્યાપિ રહેલ પરમાણુસ્કધો પોતાના ક્ષેત્રને નહી છોડવાથી ક્ષેત્રથી અપ્રદેશ પુદ્ગલો કહેવામા આવે છે જ્યારે જ્યારે પુદ્ગલ સ્કધો પોતાના ક્ષેત્રને છોડી બીજા ક્ષેત્રમા જાય, અને એક સમય રહે ત્યારે ત્યારે તેને કાળથી અપ્રદેશ પુદ્ગલો કહેવામા આવે છે (૧૦)

यथा क्षेत्रत एवमवगाहनादितोऽपीत्येतदुच्यते—

संकोअविकोअं पिहु, पडुच्च ओगाहणाइ एमेव ।
तह सुहुमबायरथिरेयरे य सद्दाइपरिणाम ॥११॥

ક્ષેત્રની માફક અવગાહનાદિથી પણ કાલ અપ્રદેશ કહે છે

મૂલાર્થ—અવગાહનાના સકોચ તથા વિકોચપણાને આશ્રિ તેમજ સૂક્ષ્મ–બાદર, સ્થિર–અસ્થિર તથા શબ્દાદિ પરિણામને આશ્રિ કાલથી અપ્રદેશો છે. (૧૧)

अवगाहनाया. सकोच विकोच च प्रतीत्य कालाप्रदेशाः स्यु. । अयमभिप्रायः—ये परमाणुसख्यापेक्षया स्तोकनभःप्रदे-

१ 'नया' इति क्वचित् ॥

शावगाहिनो भूत्वा समयमेकं स्थित्वा पुद्गलस्कन्धा बहुतरनभ प्रदेशावगाहिनो भवन्ति, समयमेकं वावतिष्ठन्ते, यदा च बहुतरनभःप्रदेशावगाहिनो भूत्वा समयमेकं स्थित्वा पुनरल्पनभ प्रदेशावगाहिनो भवन्ति, तदा सकोचे विकोचेऽपि सति पुद्गलस्कन्धा कालतोऽप्रदेशा स्युः । तथा सूक्ष्मबादरस्थिरास्थिरशब्दमनःकर्मादिपरिणाम च प्रतीत्य कालतोऽप्रदेशा स्यु । अयमभिप्रायः—ये सूक्ष्मबादरादिपरिणाममापन्ना पुद्गलस्कन्धा यदा समयमेकमवतिष्ठन्ते, तदा ते कालतोऽप्रदेशा स्यु ॥ ११ ॥

ટીકાર્થ—અવગાહનાના સંકોચ તથા વિકોચને આશ્રિ કાલથી અપ્રદેશો થાય છે આનુ આ રહસ્ય છે કે, જે પુદ્ગલસ્કધો પરમાણુ સખ્યાની અપેક્ષાએ અપ આકાશપ્રદેશને અવગાહી એક સમય રહી, ફરી ઘણા આકાશપ્રદેશને અવગાહે છે અને એક સમય રહે છે જ્યારે ઘણા જ આકાશપ્રદેશને અવગાહી એક સમય રહી ફરી અપ આકાશપ્રદેશ અવગાહી પુદ્ગલસ્કધો થાય છે ત્યારે સંકોચ, વિકોચ થયે છતે પુદ્ગલસ્કધો કાલથી અપ્રદેશો છે તેમજ સૂક્ષ્મ, બાદર, સ્થિર, અસ્થિર, શબ્દપરિણામ, મનપરિણામ અને કર્માદિ પરિણામને આશ્રિ કાલથકી અપ્રદેશો થાય છે અભિપ્રાય આ છે કે જે સૂક્ષ્મ તથા બાદરાદિ પરિણામને પામેલા પુદ્ગલસ્કધો જ્યારે એક સમય સ્થિતિકાલ રહે છે ત્યારે તે પુદ્ગલ સ્કધો કાલ થકી અપ્રદેશો છે (૧૧)

ततश्च—

एव जो सव्वोऽवि अ, परिणामो पुग्गलाण इह समए ।
तं त पडुच्च एसि, कालेण अप्पएसत्त ॥ १२ ॥

तत —

मूलार्थ— એ પ્રમાણે જૈનશાસનમા સમગ્ર પુદ્ગલોના

તે તે પરિણામને આશ્રિ કાલથકી અપ્રદેશો બતાવ્યા છે. (૧૨)

एव उक्तप्रकारेण यः सर्वोऽपि च परिणामः पर्यायान्तरेण भवन पुद्गलानामिति परमाणूनां स्कन्धाना चेहेति जैनप्रवचने वर्णितः, त त परिणाममाश्रित्य 'एसि' इति पुद्गलानामेकसमयस्थितिकानां कालेनाप्रदेशत्व ज्ञेयमिति ॥ १२ ॥

ટીકાર્થ—પ્રથમ કહેલ પ્રકારવડે સમગ્ર પરિણામ એટલે પ ર્યાયાંતરને પામવું પરમાણુઓનું તથા પુદ્ગલસ્કંધોનું જે જૈનશા સનમાં વર્ણન કરેલ છે તે તે પરિણામને આશ્રિ એક સમય સ્થિતિ વાળા પુદ્ગલોનું કાલથકી અપ્રદેશપણું જાણવું (૧૨)

तथा च सति किं सिद्धम् ? इत्यत आह—

कालेण अप्पएसा, एवं भावापएसएहिं तो ।
हुंति असंखिज्जगुणा, सिद्धा परिणामबाहुल्ला॥१३॥

આથી શું સિદ્ધ થયું ? તે જ બતાવે છે

મૂલાર્થ—એ પ્રમાણે ભાવ અપ્રદેશ કરતાં કાલ અપ્રદેશો અસખ્યાત ગુણા સિદ્ધ થયા, પરિણામના બહુપણાથી. (૧૩)

ये भावतोऽप्रदेशा एकगुणकालकादयः, ये च द्विगुणकालकादयोऽनन्तगुणकालकान्तादीन् यावद्भावतः सप्रदेशास्ते सर्वे कालत एकसमयस्थितिका अप्रदेशा। । 'एव' इति अनेन व्याख्यानेन भावाप्रदेशेभ्य[1] कालाप्रदेशा एकगुणकालकद्विगुणकाल-

[1] एव द्रव्यादिष्वपि ।

कादीना परिणामानन्त्यात्पुद्गला असंख्यातगुणाः सिद्धा भवन्तीति ॥ १३ ॥

ટીકાર્થ—જે પુદ્ગલસ્કંધો એક ગુણ કાળકાદિ ભાવથી અપ્રદેશો છે, તેમજ જે પુદ્ગલો બે ગુણ કાલકાદિ અનંતગુણ કાલકાદિ પર્યંત સુધી ભાવથી અપ્રદેશો છે તે બધા કાલ થકી એક સમય સ્થિતિવાળા કાલ અપ્રદેશો છે આ વ્યાખ્યાન વડે ભાવ અપ્રદેશોથી કાલ અપ્રદેશો એક ગુણ કાલક બે ગુણ કાલકાદિઓનુ પરિણામ અનંતુ હોવાથી પુદ્ગલો અસંખ્યાત ગુણ સિદ્ધ થાય છે (૧૩)

इत्तो दव्वाएसेण अप्पएसा हवतऽसंखगुणा ।
के पुण ते परमाणू, कह ते बहुअत्ति त सुणसु ॥१४॥

મૂળાર્થ—કાલ અપ્રદેશ કરતા દ્રવ્ય અપ્રદેશો અસંખ્યાત ગુણા છે તે શું છે? ઉત્તર–પરમાણુઓ છે તે ઘણા કેમ છે? ઉત્તર–સાભળ (૧૪)

इतोऽनन्तरोक्तेभ्य' कालाप्रदेशेभ्यो द्रव्यतोऽप्रदेशा असंख्यातगुणा भवन्ति । के पुनस्ते? इत्याह–परमाणवः । कथ ते बहव.? तदुच्यते ॥ १४ ॥

ટીકાર્થ—હમણા કહેલ કાળ અપ્રદેશ કરતા દ્રવ્ય અપ્રદેશો અસંખ્યાત ગુણા છે તે શુ છે? ઉત્તર, તે પરમાણુઓ છે કેમ તે ઘણા છે? તેજ બતાવે છે (૧૪)

अणुं संखिज्जपएसिअ असंखऽणतप्पएसिआ चेव ।
चउरो च्चिअ रासी पुग्गलाण लोए अणंताण ॥१५॥

મૂળાર્થ—પરમાણુઓની એક રાશિ ૧, સંખ્યાત

પ્રદેશોની બીજી રાશિ ૨. અસખ્યાત પ્રદેશોની ત્રીજી રાશિ. ૩, અનંત પ્રદેશોની ચોથી રાશિ. ૪. આ મુજબ લોકને વિષે રહેલા અનંતા પુદ્ગલોની ચાર રાશિ નિશ્ચે કરીને થાય છે. (૧૫)

परस्परासम्बन्धस्वभावानां परमाणूनामेको राशिः १, द्व्यणुकत्र्यणुकादीनामुत्कृष्टसंख्याताणुकान्तानां स्कन्धानां सर्वेषामपि संख्याताणुकव्यपदेशभाजां द्वितीयो राशि २, जघन्यासंख्याताणुकादीनामेकाद्येकोत्तरगुणवृद्धानामुत्कृष्टासंख्याताणुकान्तानां सर्वेषामप्यसंख्याताणुकव्यपदेशभाजां तृतीयो राशि ३, जघन्यानन्ताणुकादीनामेकाद्येकोत्तरगुणवृद्धानामुत्कृष्टानन्ताणुकान्तानां स्कन्धानां सर्वेषामप्यनन्ताणुकव्यपदेशभाजां चतुर्थो राशिः ४। एत एव च राशयोऽनन्तानां पुद्गलानां लोके चतुर्दशरज्ज्वात्मके भवन्तीति ॥ १५ ॥

ટીકાર્થ—પરસ્પર નહી મળેલ સ્વભાવવાળા પરમાણુઓની એક રાશિ-૧, બે પરમાણુ ત્રણ પરમાણુથી માડી ઉત્કૃષ્ટ સખ્યાતા પરમાણુ પર્યંતના સમગ્ર સ્કધો કે જેઓ સખ્યાત પરમાણુઓના વ્યપદેશને પામે છે તેની બીજી રાશિ ૨, જઘન્ય અસખ્યાત પરમાણુથી માડી એક આદિ એક ઉત્તર ગુણથી વધતા ઉત્કૃષ્ટ અસખ્યાત પરમાણુ પર્યંત, સમગ્ર અસખ્યાત પરમાણુના વ્યપદેશને પામનાર સ્કધોની ત્રીજી રાશિ ૩, જઘન્ય અનતપરમાણુથી માડી એક આદિ એક ઉત્તર ગુણથી વધતા ઉત્કૃષ્ટ અનતપરમાણુ પર્યંત, સમગ્ર અનત પરમાણુના વ્યપદેશને પામનાર સ્કધોની ચોથી રાશિ ૪ આટલીજ રાશિઓ ચતુર્દશ રજ્જુરૂપ લોકને વિષે રહેલા અનતા પુદ્ગલોની બને છે (૧૫)

तत्थाणंतेहितो. सुत्तेणं तप्पएसिएहितो ।
जेण पएसट्ठाए, भणिआ अणवो अणंतगुणा ॥१६॥

મૂળાર્થ—આ ચાર રાશિમા અનતપ્રદેશી સ્કધોની જે રાશિ છે. તે રાશિ તેના પ્રદેશની અપેક્ષા કરતા પણ છુટા પરમાણુઓની જે રાશિ છે તે પ્રદેશની અપેક્ષાએ અનતગુણી સૂત્રમા કહેલ છે (૧૬)

'तत्थ' इति तेषु चतुर्षु राशिषु यद्यप्यनन्तप्रदेशिका स्कन्धा अनन्ता सन्ति, तथापि तेभ्योऽनन्तप्रदेशिस्कन्धेभ्य. प्रदेशार्थतया परमाणवोऽनन्तगुणा' सूत्रे उक्ता । सूत्र चेदम्— "सव्वथोवा अणतपएसिआ खधा दव्वट्ठयाए, ते चेव पएसट्ठयाए अणतगुणा । परमाणुपुग्गला दव्वट्ठपएसट्ठयाए अणतगुणा । सखिज्जपएसिआ खधा दव्वट्ठयाए सखिज्जगुणा, ते चेव पएसट्ठयाए सखिज्जगुणा । असखिज्जपएसिआ खधा दव्वट्ठआए असखिज्जगुणा, ते चेव पएसट्ठयाए असखेज्जगुणत्ति ॥ १६ ॥

ટીકાર્થ—પૂર્વે કહેલ ચાર રાશિમા જોકે અનતપ્રદેશી સ્કધો અનતા છે, તોપણ તે અનતપ્રદેશિક સ્કધોથી પ્રદેશોની અપેક્ષાએ પરમાણુઓ સૂત્રને વિષે અનતગુણા કહ્યા છે સૂત્ર આ છે સર્વથી થોડા અનતપ્રદેશિક સ્કધો દ્રવ્યની અપેક્ષાએ છે આજ સ્કધો પ્રદેશની અપેક્ષાએ પોતાથી અનતગુણા છે પરમાણુ પુદ્ગલો, દ્રવ્ય તેમજ પ્રદેશની અપેક્ષાએ તેના કરતા અનતગુણા છે સખ્યાતા પ્રદેશવાળા સ્કધો દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તેના કરતા સખ્યાતગુણા છે આજ સ્કધો પ્રદેશની અપેક્ષાએ પોતાથી સખ્યાતગુણા છે અસખ્યા

---

१ 'प्रा' इति क्वचित् । एवमग्रेऽपि । २ 'असखिज' मति क्वचित् ।

ત પ્રદેશવાળા સ્કંધો તેના કરતા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગુણા છે આજ સ્કંધો પ્રદેશની અપેક્ષાએ પોતાથી અસંખ્યાતગુણા છે (૧)

संखिज्जयमे भागे, संखिज्जपएसिआण वट्टंति ।
नवरमसंखिज्जपएसिआण भागे असंखयमे ॥ १७ ॥

મૂળાર્થ—પરમાણુઓ સંખ્યાતા પ્રદેશવાળા સ્કંધોના સંખ્યાતમે ભાગે છે તેમજ અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધોના અસંખ્યાતમે ભાગે છે. (૧૭)

सख्याता प्रदेशाः परमाणवो येषां स्कन्धाना ते तथा, तेषां सङ्ख्येयतमे भागे वर्त्तन्ते परमाणव इति । असख्याताः प्रदेशाः परमाणवो येषा ते तथा, तेषा चासख्येयतमे भागे वर्त्तन्ते, परमाणव इति, उक्तसूत्रप्रामाण्यात् । अयमाशयः—यथा किल कल्पनया शतस्य सङ्ख्येयतमो भागो विंशतिः, शतस्यैवासख्येयतमो दश, शतस्यैवानन्ततमो भाग' पञ्च । एवमिहानया दिशा द्व्यणुकादिस्कन्धेभ्यः प्रभृति सख्याताणुकस्कन्धान् यावद् यः सङ्ख्याताणुकस्कन्धराशिस्तदपेक्षया परमाणवः सङ्ख्येयतमे भागे वर्त्तन्त इति । असख्याताणुकस्कन्धराश्यपेक्षया त्वसख्येयभाग इति । परमार्थतस्तु परमाणूनामप्यनन्तत्व वक्ष्यत इति ॥ १७ ॥

ટીકાર્થ—સંખ્યાતા પ્રદેશો એટલે પરમાણુઓ છે જે સ્કંધોને તે સંખ્યાતા સ્કંધો કહીએ આ સ્કંધોના સંખ્યાતમે ભાગે પરમાણુઓ છે અસંખ્યાતા પ્રદેશો એટલે પરમાણુઓ છે, જે સ્કંધોને તે અસંખ્યાત સ્કંધો કહીએ આ સ્કંધોના અસંખ્યાતમે ભાગે પરમાણુઓ વર્તે છે કહેલ સૂત્રના પ્રમાણથી આનો ભાવાર્થ આ છે

१ 'द' इति क्वचित्। एवमग्रेऽपि २ 'तथा' इति क्वचित ।

કલ્પનાવડે સોની સખ્યા છે આ સખ્યાનો સખ્યાતમો ભાગ ૨૦ વીશ થાય છે સોનો અસખ્યાતમો ભાગ ૧૦ દશ થાય છે સોનો અનતમો ભાગ ૫ પાચ થાય છે આ રીત પ્રમાણે બે પરમાણુના સ્કધથી માડી સખ્યાતા પરમાણુઓના સ્કધ પર્યત જે સખ્યાતા પરમાણુઓની સ્કધ રાશિ છે, આ રાશિની અપેક્ષાએ પરમાણુઓ સખ્યાતમે ભાગે વર્ત્તે છે અસખ્યાત પરમાણુ સ્કધરાશિની અપેક્ષાએ પરમાણુઓ અસખ્યાતમે ભાગે વર્તે છે આમ ઓછા છતા પણ પરમાર્થથી પરમાણુઓને અનતપણુ કહેશે (૧૭)

अथ परमाणूना वहुत्व कथयन्नाह—

सइवि असखिज्जपएसिआण तेसिं असखभागत्ते ।
वाहुल्ल साहिज्जइ, फुडमवसेसाहिँ रासीहिं ॥ १८ ॥

હવે પરમાણુઓનુ બહુપણુ બતાવે છે

મૂળાર્થ—અસખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કધોની અપેક્ષાએ પરમાણુઓ જો કે અસખ્યાતમે ભાગે છે તો પણ પરમાણુઓ ઘણા છે પ્રગટ બીજી રાશિઓ કરતા (૧૮)

सत्यप्यसख्यातप्रदेशिकेभ्य स्कन्धेभ्य 'तेसिं' इति परमाणूनामसख्येयभागत्वे । वहुत्व कथ्यते, निश्चितमेव शेपराशिभ्या सख्यातप्रदेशिकानन्तप्रदेशिकाभिधानाभ्यामिति । अयमभिप्राय[१]—सख्यातप्रदेशिकराशेरपेक्षया सूत्रे सख्यातभागवृत्तित्व परमाणूनामुक्त ततोऽवसीयते तेपा बहुत्वम् । अन्यथा सख्यातप्रदेशिकराशेरपेक्षयाऽसख्येयभागेऽनन्तभागे वा ते परमाणवोऽभाविष्यन्निति ॥ १८ ॥

ટીકાર્થ—અસખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કધો કરતા જો કે પરમાણુઓ અસખ્યાતમે ભાગે છે, છતા પણ પરમાણુઓ ઘણા છે

१ कालाप्रदेशापेक्षया ॥

નિશ્ચિત અવશેષ સખ્યાત પ્રદેશ તેમજ અનત પ્રદેશ રાશિ એની અપેક્ષાએ આનુ રહસ્ય આ છે

સખ્યાત પ્રદેશ રાશિની અપેક્ષાએ જો કે સૂત્રમા અખ્યાતમે ભાગે પરમાણુઓને ગણ્યા છે આ હીસાબે ઓછા છે, છતા તેને ઘણા કહેવામા આવે છે આનુ કારણ સખ્યાતમે ભાગે ગણ્યા એજ છે અન્યથા સખ્યાત પ્રદેશ રાશિની અપેક્ષાએ અસખ્યાતમે ભાગે અગર અનતમે ભાગે પરમાણુઓ છે, એમ શાસ્ત્રકાર કથન કરત તાત્પર્ય એ માલુમ પડે છે કે સખ્યાત પ્રદેશરાશિની અપેક્ષાએ ઓછા પરમાણુઓ છે, છતા સોની અપેક્ષાએ જેમ દશ તથા પાચ ઓછા છે આટલા બધા ઓછા ન હોવાથી વધારે છે આમ શાસ્ત્રકારે વિવક્ષા કરી હોય તેમ માલૂમ પડે છે (૧૮)

परमाणूना स्वरूपतो बहुत्व मसाध्य इदानीं कालामदेशिकेभ्योऽसख्यातगुणत्वमाह—

जेणिक्करासिणो च्चिअ, असंखभागेण सेसरासीणं ।
तेणासंखिज्जगुणा, अणवो कालापएसेहिं ॥ १९ ॥

પરમાણુઓને સ્વરૂપથી બહુપણુ સિદ્ધ કરી હવે કાલ અપ્રદેશ કરતા અસખ્યાત ગુણાપણુ બતાવે છે

મૂલાર્થ—પરમાણુઓ જો કે એકરાશિની અપેક્ષાએ અસખ્યાતમે ભાગે છે તોપણ બીજી રાશિની અપેક્ષાએ નથી. આ કારણથી કાલઅપ્રદેશ કરતા પરમાણુઓ અસખ્યાતગુણા છે. (૧૯)

येनैकराशेरेवासख्यातमदेशिकस्कन्धाभिधानस्यैवासख्यातभागेऽणवो वर्तन्ते, न शेषराश्यो. सख्यातमदेशिकानन्तमदेशिकाभिधानयोरिति। अयमर्थः—अनन्तमदेशिकस्कन्धराशेरनन्तगुणाः,

सख्यातप्रदेशिकस्कन्धराशेस्तु सख्यातभागे वर्तन्ते, सख्यातभागस्य च विवक्षया पूर्वोक्तयुक्त्या च नात्यन्तमल्पतेति । तेन कालतः सप्रदेशेष्वप्रदेशेषु च वृत्तिमतामणूनां बहुत्वात् कालाप्रदेशानां च समयमात्रकालावस्थायित्वेनात्यन्तमल्पत्वात्कालाप्रदेशेभ्योऽसख्याततगुणा द्रव्याप्रदेशा इति ॥ १९ ॥

ટીકાર્થ—અસખ્યાત પ્રદેશિ સ્કધવાળા નામની જે એક રાશિ છે આ એક રાશિના જ અસખ્યાતમે ભાગે પરમાણુઓ વર્તે છે પણ બાકીની સખ્યાત પ્રદેશિક અનતપ્રદેશિક રાશિની અપેક્ષાએ નથી આનો આ અર્થ છે અનતપ્રદેશિક સ્કધરાશિ કરતા પરમાણુઓ અનતગુણા છે સખ્યાતપ્રદેશિક સ્કધરાશિ કરતા સખ્યાતમે ભાગે છે સખ્યાત ભાગને મધ્યમ સખ્યાત લક્ષણસ્થાનની વિવક્ષાવડે પ્રથમ કહેલ માફક અત્યત અ પપણુ નથી આ કારણથી કાલથી સપ્રદેશ તેમજ અપ્રદેશોને વિષે વર્તનાર પરમાણુઓ ઘણા છે કાલ અપ્રદેશો સમય માત્ર કાલ અવસ્થાયિ હોવાથી અત્યત અ૫ છે આના કરતા દ્રવ્ય અપ્રદેશો અસખ્યાત ગુણા છે (૧૯)

इत्तो असखगुणिआ, हवंति खित्तापएसिआ समए ।
ज ते ता सव्वे च्चिअ, अपएसा खित्तओ अणवो ॥२०॥

મૂળાર્થ—દ્રવ્ય અપ્રદેશ કરતા ક્ષેત્ર અપ્રદેશો અસખ્યાત ગુણા શાસ્ત્રમા કહ્યા છે જે કારણથી પરમાણુનો તેમજ બીજા સર્વે બે પ્રદેશિકાદિ સ્કધો ક્ષેત્રથી અપ્રદેશ છે. (૨૦)

इतो द्रव्याप्रदेशेभ्य. क्षेत्राप्रदेशिका असख्याततगुणा भवन्ति । यस्मात्ते एव परमाणवः 'ता' इति तावदर्थे स च क्रमोपन्यासे । वक्ष्यमाणगाथोक्तद्विप्रदेशादिद्रव्यापेक्षया एकैकनभःप्रदेशावगाहि-

१ मध्यमसख्यातलक्षणस्थानस्य ।

तया सर्वेऽपि क्षेत्रतोऽप्रदेशा एवेति । न ह्येकः परमाणुर्बादरपरिणामोऽपि द्व्यादीन्नभःप्रदेशान् व्याप्नोति ॥ २० ॥

ટીકાર્થ—દ્રવ્ય અપ્રદેશ કરતા ક્ષેત્ર અપ્રદેશો અસખ્યાત ગુણા છે કારણ કે તેજ પરમાણુઓ તેમજ આગળની ગાથામા કહેલ બે પ્રદેશાદિક દ્રવ્યો એક એક આકાશ પ્રદેશમા અવગાહેલ હોવાથી આ બધાઓ ક્ષેત્રથી અપ્રદેશોજ છે કારણ કે એક પરમાણુ બાદર પરિણામને પામેલ હોય તો પણ બે આકાશ પ્રદેશને અવગાહી શકતો નથી (૨૦)

दुपएसिआइएसुऽवि, पएसपरिवड्ढिएसु ठाणेसु ।
लब्भइ इक्किक्कोऽविअ, रासीखित्तापएसाणं ॥२१॥

આજ વાત કહે છે

મૂલાર્થ—પ્રદેશથી વૃદ્ધિ પામતા એવા બે પ્રદેશાદિ સ્થાનોને વિષે ક્ષેત્ર અપ્રદેશોની એક એક રાશિ પણ મળે છે. (२१)

प्रदेशशब्दः परमाणुपर्याय इह गृह्यते । ततो द्विप्रदेशादिकेष्वपि स्कन्धेषु प्रदेशपरिवर्द्धितेषु स्थानेष्वेकाग्रेकोत्तरेण परमाणुपरिवर्द्धितेषु क्षेत्राप्रदेशानामेकैक एव राशिर्लभ्यते। अयमर्थः–द्व्यणुकस्कन्धा बादरपरिणामतया केचिद् द्विद्विनभःप्रदेशावगाहिनः, केचित्तु सूक्ष्मपरिणामतयैकैकनभःप्रदेशावगाहिन इति । एवं त्र्यणुकस्कन्धाः केचिद्बादरपरिणामतया त्रित्रिनभःप्रदेशावगाहिनः, केचिद्बादरसूक्ष्मपरिणामतया द्विद्विनभःप्रदेशावगाहिनः, केचित्सूक्ष्मपरिणामतयैकैकनभःप्रदेशावगाहिनः । एवं चतुरणुकस्कन्धा अपि केचिच्चतुश्चतुर्नभःप्रदेशावगाहिनः, केचित्त्रित्रिनभःप्रदेशावगाहिनः, केचिद्द्विद्विनभःप्रदेशावगाहिनः, केचित्त्वेकैकनभःप्रदेशावगाहिन इति।

अनया दिशा पञ्चाणुकषडणुकादयोऽनन्ताणुकान्ताः स्कन्धा एकै कनभःप्रदेशावगाहिनोऽपि लभ्यन्त इति । तथा च सति द्व्यणुका- दीनामनन्ताणुकान्तानां क्षेत्रतोऽप्रदेशानां प्रतिप्रदेश परमाणुवृद्धि- स्थानमेकैक एव राशिरिति ॥ २१ ॥

ટીકાર્થ—પ્રદેશ શબ્દ પરમાણુનો વાચક અહીં છે જેથી એક આદિ એક ઉત્તર પરમાણુ પ્રદેશથી વૃદ્ધિ પામતા એવા બે પ્ર દેશાદિ સ્કધોના સ્થાનોને વિષે ક્ષેત્ર અપ્રદેશોની એક એક રાશિ મળે છે આનો આ અર્થ છે બે પરમાણુઓવાળા સ્કધો બાદર પ રિણામથી કેટલાક આકાશના બે બે પ્રદેશમા અવગાહે છે કેટ લાક તો સૂક્ષ્મ પરિણામથી એક એક આકાશ પ્રદેશમા અવગાહે છે આ મુજબ કેટલાક ત્રણ પરમાણુઓવાળા સ્કધો બાદર પરિણામથી આકાશના ત્રણ ત્રણ પ્રદેશને અવગાહે છે કેટ લાક બાદર સૂક્ષ્મ પરિણામથી બે બે આકાશપ્રદેશને અવગાહે છે કેટલાક સૂક્ષ્મ પરિણામથી એકએક આકાશપ્રદેશને અવગાહે છે આ મુજબ ચાર પરમાણુવાળા સ્કધો કેટલાક ચાર ચાર આકાશપ્રદેશને અવગાહે છે કેટલાક ત્રણ ત્રણ આકાશપ્રદેશને અવગાહે છે કેટલાક બે બે આકાશપ્રદેશને અવગાહે છે, અને કેટલાક એક એક આકા શપ્રદેશને અવગાહે છે આ મુજબ પાચ પરમાણુ છ પરમાણુ યાવત્ અનત પરમાણુ પર્યંતના સ્કધો એક એક આકાશપ્રદેશને અવગાહીને રહેવાવાળા પણ મળી આવે છે આ ઉપરથી આ નિર્ણય થયો કે બે પરમાણુથી માડી અનતપ્રદેશવાળા સ્કધો કે જેઓ એક એક પ્રદેશ પરમાણુથી વૃદ્ધિ પામેલ છે, તે દરેકમા ક્ષેત્ર અપ્રદેશની એક એક રાશિ મળી આવે છે આથી કરીને દ્રવ્ય અપ્રદેશો કરતા ક્ષેત્ર અપ્રદેશો અ સખ્યાતગુણા છે આ મુજબ ક્ષેત્રાદિ અપ્રદેશના અલ્પબહુત્વની વાત પૂર્ણ થાય છે (૨૧)

¹ त्र पर 'स्कन्धाना' इति पाठाधिक दृश्यते ॥

अथ क्षेत्रतः समदेशानामसख्यगुणतामाह—

इत्तो खित्ताएसेण चेव सपएसया असखगुणा।
एगपएसोगाढे, मोत्तु सेसावगाहणया ॥ २२ ॥

હવે ક્ષેત્ર અપ્રદેશ કરતા ક્ષેત્ર સપ્રદેશો અસખ્યાતગુણા છે તે વાત બતાવે છે

મૂળાર્થ—ક્ષેત્ર અપ્રદેશો કરતા ક્ષેત્રસપ્રદેશો અસખ્યાતગુણા છે આકાશના એક એક પ્રદેશને અવગાહેલ સ્કધો છોડી બાકી બધી અવગાહના ક્ષેત્ર સપ્રદેશોની જાણવી. (૨૨)

एभ्यः क्षेत्राप्रदेशेभ्य' सकाशात् क्षेत्रत' सप्रदेशा असख्यातगुणाः। यतः एकैकप्रदेशावगाढान् स्कन्धान्मुक्त्वा 'सेसावगाहणया' इति द्व्यादिनभ प्रदेशावगाहिनः स्कन्धा' सर्वेऽपीह गृह्यन्त इति। अयमर्थ'—द्व्यणुकस्कन्धाना क्षेत्रावगाहनापेक्षया द्वौ राशी। एक एकैकनभःप्रदेशावगाढाना स्कन्धानां, द्वितीयस्तु द्विद्विनभ प्रदेशावगाढाना स्कन्धानाम्। तथा त्र्यणुकस्कन्धानां क्षेत्रावगाहनापेक्षया त्रयो राशयः। एक एकैकनभ'प्रदेशावगाढाना, द्वितीयो द्विद्विनभःप्रदेशावगाढाना, तृतीयस्तु त्रित्रिनभःप्रदेशावगाढानां स्कन्धानाम्। तथा चतुरणुकस्कन्धाना' चत्वारो राशयः। एक एकैकनभःप्रदेशावगाढानाम्, द्वितीयो द्विद्विनभःप्रदेशावगाढानाम्, तृतीयस्त्रित्रिनभः प्रदेशावगाढानाम्,चतुर्थस्तु चतुश्चतुर्नभःप्रदेशावगाढाना स्कन्धानाम्। एव पञ्चाणुकस्कन्धाना पञ्च राशयो यावद्-

१ 'क्षेत्रावगाहापेक्षया' इति क्वाप्याधिकम्।

सख्यातागुकस्कन्धाना क्षेत्रावगाहनापेक्षयाऽसख्याता राशय'। अनन्ताणुकस्कन्धाना तु क्षेत्रावगाहापेक्षया नानन्ता राशयः, सकललोकाकाश प्रदेशाग्रस्यासख्यातस्यैव सर्वत्र भणनादिति । एव च सति ये द्व्यणुकादयोऽनन्ताणुकान्ता स्कन्धा एकैकनभ प्रदेशावगाहिस्कन्धराशिवर्जा द्वयादिनभ प्रदेशावगाहिनो राशयस्ते सर्वे क्षेत्रतः सप्रदेशा इति ॥ २२ ॥

ટીકાર્થ—ક્ષેત્ર અપ્રદેશો કરતા ક્ષેત્રથી સપ્રદેશો અસખ્યાત ગુણા છે કારણ કે એક એક આકાશ પ્રદેશમા અવગાહીને રહેલા સ્કધોને છોડી બે આદિ આકાશ પ્રદેશ અવગાહી સ્કધો બધા અહીં ગ્રહણ કરવા આનો અર્થ આ છે બે પરમાણુસ્કધોની ક્ષેત્ર અવગાહનાની અપેક્ષાએ બે રાશિ એક એક આકાશ પ્રદેશ અવગાહી સ્કધોની, બીજી બે બે આકાશપ્રદેશ અવગાહીસ્કધોની તથા ત્રણ પરમાણુસ્કધોની ક્ષેત્ર અવગાહનાની અપેક્ષાએ ત્રણરાશિ એક એક આકાશપ્રદેશ અવગાહી સ્કધોની, બીજી બે બે આકાશપ્રદેશ અવગાહી સ્કધોની ત્રીજી ત્રણ ત્રણ આકાશપ્રદેશ અવગાહી સ્કધોની, તથા ચાર પરમાણુસ્કધોની ક્ષેત્રઅવગાહનાની અપેક્ષાએ ચાર રાશિ એક એક આકાશપ્રદેશ અવગાહીની, બીજી બે બે આકાશપ્રદેશ અવગાહીની, ત્રીજી ત્રણ ત્રણ આકાશ પ્રદેશ અવગાહીની, ચોથી ચાર ચાર આકાશપ્રદેશ અવગાહીસ્કધોની આ મુજબ પાચ પરમાણુ સ્કધોની પાચ રાશિઓ યાવત્ અસખ્યાતપરમાણુ સ્કધોની ક્ષેત્ર અવગાહનાની અપેક્ષાએ અસખ્યાત રાશિઓ થાય છે અનત પરમાણુ સ્કધોની તો ક્ષેત્ર અવગાહનાની અપેક્ષાએ અનતરાશિઓ થતી નથી કારણ કે સમગ્ર લોકાકાશના પ્રદેશોને અસખ્યાત જ કહ્યા છે આમ છતે બે પરમાણુથી માડી અનતપરમાણુ પર્યતના સ્કધો એક

१ 'क्षेत्रावगाढा इति कश्चित् । एव क्वचिदग्रेऽपि ज्ञेयम् । २ 'गाढ' 'गाह' इति क्वचित् ॥

એક આકાશપ્રદેશ અવગાહી જે સ્કંધો છે તે છોડી દઈ બે આદિ આકાશપ્રદેશ અવગાહી રાશિઓ સર્વે ક્ષેત્રથી સપ્રદેશ જાણવા (૨૨)

शेपस्व भावयन्नाह—

ते पुण दुपएसोगाहणाइआ सव्वपुग्गला सेसा ।
ते अ असंखिज्जगुणा, अवगाहणठाण बाहुल्ला ॥२३॥

આ જ બાબતમા બાકી રહેલ બીના કહે છે

મૂળાર્થ—તે વળી બે આકાશપ્રદેશ અવગાહનાદિવાળા સમગ્ર પુદ્ગલો શેષા કહેતાં ક્ષેત્ર અપ્રદેશથી જૂદા અસખ્યાતગુણા છે. અવગાહનાના સ્થાનને આશ્રિ બહુપણુ જાણવુ. (૨૩)

ते पुनर्द्विप्रदेशावगाहनादिका' 'सव्वपुग्गला' इति समस्ता द्व्यणुकादयोऽनन्ताणुकान्ताः स्कन्धाः शेषा व्यतिरिक्ताः क्षेत्राप्रदेशपुद्गलेभ्य इत्यस्याध्याहार'। ते पुन' क्षेत्रतः सप्रदेशा असख्यात गुणाः अवगाहनास्थानाना बाहुल्यात् । अयमाशय'—परमाण्वादीनामनन्ताणुकस्कन्धानामपि पुद्गलानामेकैकनभ प्रदेशलक्षणमेकमेवावगाहनास्थानम् क्षेत्राप्रदेशानां, क्षेत्रत सप्रदेशाना तु द्व्यादिनभ प्रदेशप्रभृतीन्यसख्यातनभःप्रदेशपर्यन्तान्यसख्यातान्यवगाहनास्थानानीति ॥ २३ ॥

ટીકાર્થ—તે વળી બે આકાશપ્રદેશ અવગાહનાદિવાળા સમગ્ર બે પરમાણુથી માડી અનત પરમાણુ પર્યંતના સ્કધો શેષા કહેતા ક્ષેત્રઅપ્રદેશથી જૂદા એવા તે ક્ષેત્રથી સપ્રદેશો અસખ્યાત ગુણા છે અવગાહના સ્થાનોનુ બહુપણુ હોવાથી આનો આ આશય છે પરમાણુથી માડી અનત પરમાણુ પુદગલ સ્કધોનુ એક એક આકાશપ્રદેશ

લક્ષણુ એક જ અવગાહના સ્થાન છે ક્ષેત્ર અપ્રદેશોનુ અને ક્ષેત્રસ-પ્રદેશોનુ તો બે આકાશપ્રદેશોથી માડી અસખ્યાત આકાશપ્રદેશ પર્યંત અસખ્યાતા અવગાહના સ્થાનો મળે છે આ કારણથી ક્ષેત્ર અપ્રદેશો કરતા ક્ષેત્ર સપ્રદેશો અસખ્યાત ગુણા છે (૨૩)

अथ द्रव्यत' कालतो भावतश्च समदेशाना ममाणमाह—

दव्वेण हुति इत्तो, सपएसा पुग्गला विसेसहिआ ।
कालेण य भावेण य, एमेव भवे विसेसहिआ ॥२४॥

હવે દ્રવ્યથી કાળથી તથા ભાવથી સપ્રદેશોનુ પ્રમાણુ કહે છે

મૂલાર્થ—ક્ષેત્રસપ્રદેશો કરતા દ્રવ્યસપ્રદેશ પુદ્ગલો વિશેષાધિક છે તેના કરતાં કાલ સપ્રદેશો વિષેપાધિક છે. તેના કરતાં આ મુજબ ભાવસપ્રદેશો વિશેષાધિક છે. (૨૪)

एभ्य' क्षेत्रत' समदेशेभ्यो द्रव्यतः समदेशाः पुद्गला विशेपाधिका' । तथा द्रव्यत. समदेशेभ्य. कालत समदेशा' पुद्गला विशेपाधिका । एव कालतः समदेशभ्यो भावत. समदेशा विशेपाधिका इति ॥ २४ ॥

ટીકાર્થ—ક્ષેત્ર સપ્રદેશો કરત. દ્રવ્યથી સપ્રદેશ પુદ્ગલો વિશેષાધિક છે તથા દ્રવ્યથી સપ્રદેશો કરતા કાલથી સપ્રદેશ પુદ્ગલો વિશેષાધક છે આ મુજબ કાલથી સપ્રદેશો કરતા ભાવથી સપ્રદેશો વિશેષાધિક છે (૨૪)

अमीपा विशेपाधिकत्वे युक्तिमाह—

भावाईआ वुड्ढी, असंखगुणिआ जमप्पएसाणं ।
तो सप्पएसयाणं, खित्ताइविसेसपरिवुड्ढी ॥ २५ ॥

આ ચારેના વિશેષાધિકમા યુક્તિ બતાવે છે

મૂળાર્થ—જે કારણથી ભાવ આદિ અપ્રદેશોની વૃદ્ધિ અસખ્યાત ગણી કહી છે, તે કારણથી ક્ષેત્રાદિ સપ્રદેશો વિશેષાધિક જાણવા. (૨૫).

यस्मादप्रदेशाना पुद्गलाना भावादिका भावमादौ कृत्वा वृद्धिरसख्यगुणिता, आदिशब्दात्कालद्रव्यक्षेत्राणि गृह्यन्ते। अयमर्थः— भावाप्रदेशेभ्य. कालतोऽप्रदेशा पुद्गला असख्यगुणाः। कालाप्रदेशेभ्यो द्रव्याप्रदेशा असख्यगुणाः। द्रव्याप्रदेशेभ्यः क्षेत्राप्रदेशा असख्यगुणा इति। 'तो' इति तस्मात्सप्रदेशाना पुद्गलाना क्षेत्रादिका क्षेत्रमादौ कृत्वा वैपरीत्येन क्रमशो विशेषपरिवृद्धिर्बोद्धव्या। क्षेत्रत' सप्रदेशेभ्यो द्रव्यतः सप्रदेशा विशेषाधिका.। द्रव्यतः सप्रदेशेभ्यः कालतः सप्रदेशा विशेषाधिकाः। कालतः सप्रदेशेभ्यो भावतः सप्रदेशा विशेषाधिका इति ॥ २५ ॥

ટીકાર્થ—જે કારણથી અપ્રદેશ પુદ્ગલોની ભાવને આદિ કરી વૃદ્ધિ અસખ્યાત ગણી કહી છે આદિ શબ્દથી કાલ, દ્રવ્ય, તથા ક્ષેત્ર ગ્રહણ કરવા આનો ભાવાર્થ આ છે ભાવ અપ્રદેશોથી કાલ અપ્રદેશ પુદ્ગલો અસખ્યાત ગુણા છે કાલ અપ્રદેશોથી દ્રવ્ય અપ્રદેશો અસખ્યાત ગુણા છે દ્રવ્ય અપ્રદેશોથી ક્ષેત્ર અપ્રદેશો અસખ્યાત ગુણા છે તે કારણથી સપ્રદેશ પુદ્ગલો ક્ષેત્રને આદિ કરી, વિપરીતપણાથી ક્રમસર વિશેષ પરિવૃદ્ધિ જાણવી ક્ષેત્ર સપ્રદેશો કરતા દ્રવ્ય સપ્રદેશો વિશેષાધિક છે દ્રવ્ય સપ્રદેશો કરતા કાલત કહેતા કાલને આશ્રિ કાલ સપ્રદેશો વિશેષાધિક છે કાલસપ્રદેશો કરતા ભાવને આશ્રિ ભાવ સપ્રદેશો વિશેષાધિક જાણવા આ સુજબ વધારે હોવામા યુક્તિ એમ સમજાય છે કે જે અપ્રદેશ અલ્પ હોય તો તેનો મોટો ભાગ સપ્રદેશમા હોય, જેને લઇ ભાવ અપ્રદેશ અલ્પ હોવાથી

તેનો પાછળનો બધો ભાગ એક ગુણકાલાદિ છોડી અન તગુણકાલકાદિ બધા સપ્રદેશો સર્વેથી વધારે થયા આ મુજબ સપ્રદેશોનુ અ૯પ બહુત્વ પૂર્ણ થયુ (૨૫)

अथ मिश्राल्पवहुत्वमाह—

मीसाण संकम पइ, सपएसा खित्तओ असंखगुणा।
भणिआ सट्ठाणे पुण, थोवाच्चिअ ते गहेअव्वा॥२६॥

હવે મિશ્ર અ પબહુત્વ બતાવે છે

મૂળાર્થ—મિશ્રોના અલ્પબહુત્વ સ બધી વિચારને આશ્રિ ક્ષેત્ર અપ્રદેશો કરતા ક્ષેત્ર સપ્રદેશો અસ ખ્યાત ગુણા છે. પોતાને સ્થાને વળી ક્ષેત્ર સપ્રદેશો સર્વથી થોડા જાણવા. (૨૬)

मिश्राणामित्यप्रदेशसप्रदेशाना मीलिताना सक्रम प्रत्यप्रदेशेभ्य' सप्रदेशेष्वल्पवहुत्वविचारसक्रमे क्षेत्रतोऽप्रदेशेभ्य क्षेत्रत' सप्रदेशा असख्येयगुणा' । स्वस्थाने पुनरप्रदेशान् विहाय केवलसप्रदेशाचिन्ताया द्रव्यकालभावाना सप्रदेशाना क्रमशो विशेषाधिकानामपेक्षया स्तोका एव ते क्षेत्रत' सप्रदेशा इति॥२६॥

ટીકાર્થ—મિશ્રાણા કહેતા અપ્રદેશ તથા સપ્રદેશોનુ પરસ્પર મળીને સક્રમ પ્રતિ એટલે અપ્રદેશ થકી સપ્રદેશને વિષે અ૯પ બ હુત્વના સ ક્રમણમા ક્ષેત્રથી અપ્રદેશો કરતા ક્ષેત્રથી સપ્રદેશો અસ ખ્યાત ગુણા છે પણ ક્ષેત્ર સપ્રદેશો પોતાના સ્થાનમા એટલે અપ્ર દેશને છોડી કેવળ સપ્રદેશોનોજ વિચાર કરીએ ત્યારે ક્ષેત્ર સપ્રદેશો દ્રવ્ય, કાળ, તથા ભાવ સપ્રદેશો વિશેષાધિક છે તેની અપેક્ષાએ થોડાજ છે આ ક્ષેત્રથી સપ્રદેશ જાણવા (૨૬)

एतदेवोच्यते—

खित्तेण सप्पएसा, थोवा दव्वद्धभावओ अहिया ।
सपएसप्पावहुअं, सट्ठाणे अत्थओ एवं ॥ २७ ॥

આજ વાત કહે છે

મૂળાર્થ—ક્ષેત્રથી સપ્રદેશો થોડા છે, તેના કરતાં દ્રવ્ય, કાળ તથા ભાવના સપ્રદેશો અધિક છે. આ મુજબ પોતાના સ્થાનને વિષે વ્યાખ્યાનથી સપ્રદેશોનુ અલ્પબહુત્વપણુ જાણુવુ. (૨૭)

शेषसप्रदेशापेक्षया क्षेत्रतः सप्रदेशाः स्तोकाः, स्तोकत्वे च साध्ये युक्तिः पूर्वविचारितैव । 'दव्वद्धभावओ अहिया' इति द्रव्यतः कालतो भावतश्च सप्रदेशाः क्रमशो विशेषाधिकाः । अर्थत इति व्याख्यानापेक्षया इत्थं स्वस्थाने सप्रदेशानां पुद्गलानामल्पबहुत्वमवगन्तव्यमिति ॥ २७ ॥

ટીકાર્થ—બીજા સપ્રદેશોની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રસપ્રદેશો થોડા છે થોડા હોવામા યુકિત પ્રથમ વિચારેલ છે જ ક્ષેત્રસપ્રદેશ કરતા દ્રવ્ય, કાળ તથા ભાવઆશ્રિ સપ્રદેશો વિશેષાધિક છે અર્થત કહેતા વ્યાખ્યાનની અપેક્ષાએ આ મુજબ સ્વસ્થાનને વિષે સપ્રદેશ પુદ્ગલોનુ અલ્પબહુત્વપણુ જાણુવુ (૨૭)

अल्पबहुत्वसंख्यामाह—

पढमं अपएसाणं, बीयं पुण होइ सप्पएसाणं ।
तइयं पुण मीसाणं, अप्पबहू अत्थओ तिन्नि॥२८॥

અલ્પબહુત્વ કેટલા થયા તેની સખ્યા બતાવે છે

મૂલાર્થ—અપ્રદેશોનુ પ્રથમ, બીજુ વળી સપ્રદેશોનુ તેમજ વળી ત્રીજુ મિશ્રોનુ અલ્પબહુત્વપણુ આ મુજબ અર્થથી ત્રણ અલ્પબહુત્વ થાય છે. (૨૮)

प्रथम द्रव्याद्यप्रदेशाना चतुर्णां पुद्गलराशीना परस्परमल्प बहुत्वमुक्तम् द्वितीय तेषामेव द्रव्यादितः सप्रदेशानाम्। तृतीय मिश्राणामिति। सप्रदेशाप्रदेशाना मिलितानामित्यर्थतो व्याख्यान-द्वारेण त्रीण्यल्पबहुत्वानि भवन्ति। सूत्रे त्वेकमेवाल्पबहुत्वमुक्त-मिति ॥ २८ ॥

ટીકાર્થ—દ્રવ્યાદિ અપ્રદેશ ચાર પુદ્ગલ રાશિનુ અલ્પબહુત્વપણુ પ્રથમ કહ્યુ છે બીજુ તેજ દ્રવ્યાદિ ચાર સપ્રદેશોનુ અને ત્રીજુ સપ્રદેશ અપ્રદેશ મળી મિશ્રોનુ આ મુજબ વ્યાખ્યાનદ્વારા ત્રણ અલ્પ બહુત્વ થાય છે પણ સૂત્રને વિષે તો એકજ અલ્પ બહુત્વ કહેલ છે (૨૮)

सप्रदेशानामन्योन्य ह्रासवृद्धिप्रमाणमाह—

ठाणे ठाणे वड्ढइ, भावाईण जमप्पएसाण।
तं चिअ भावाईणं, परिभस्सइ सप्पएसाण ॥२९॥

સપ્રદેશ અપ્રદેશોને પરસ્પર કેટલી ઓછાશ અધિકતા છે તેનુ પ્રમાણ બતાવે છે

મૂલાર્થ—ભાવાદિ અપ્રદેશોની જે સંખ્યા સ્થાને સ્થાને વધે છે, તેજ સંખ્યા ભાવાદિ સપ્રદેશોમાંથી ઓછી થાય છે. (૨૯)

---

१ ' सप्रदेशानन्तगुणा ' इति पदं नैकपुस्तकमानाधारतया मूले नादृतं ॥

भावादीनामादिशब्दात्कालद्रव्यक्षेत्राणामप्रदेशाना स्थाने स्थाने यद्वर्द्धते, तदेव समदेशानां भावादीना परिभ्रश्यते । यथा किल कल्पनया लक्ष पुद्गलास्तेषु भावतः कालतो द्रव्यतः क्षेत्रतश्चाप्रदेशाः क्रमेणैकद्विपञ्चदशसहस्रसङ्ख्याः, सप्रदेशास्तु नवनवत्यष्टनवतिपञ्चनवतिनवतिसहस्रसङ्ख्याः ततश्च भावाप्रदेशेभ्यः कालाप्रदेशेषु सहस्र वर्धते, तदेव भावतः सप्रदेशेभ्यः कालतः सप्रदेशेषु हीयते । तथा यदेव कालाप्रदेशेभ्यो द्रव्याप्रदेशेषु सहस्रत्रय वर्धते, तदेव कालसप्रदेशेभ्यो द्रव्यसप्रदेशेषु हीयते । तथा यदेव द्रव्याप्रदेशेभ्यः क्षेत्राप्रदेशेषु सहस्रपञ्चक वर्धते, तदेव द्रव्यसप्रदेशेभ्यः क्षेत्रसप्रदेशेषु हीयते इति ॥ २९ ॥

स्थापना चेयम् ।

भावप्र० १०००	कालाप्र० २०००	द्रव्याप्र० ५०००	क्षेत्राप्र० १००००
भावसप्र० ९९०००	कालसप्र० ९८०००	द्रव्यसप्र० ९५०००	क्षेत्रसप्र० ९००००

ટીકાર્થ—ભાવ, કાલ, દ્રવ્ય તથા ક્ષેત્ર અપ્રદેશોની જે સખ્યા સ્થાને સ્થાને વધે છે, તેજ સખ્યા સપ્રદેશ ભાવાદિકોમાથી ઓછી થાય છે, દ્રષ્ટાન્ત તરીકે કલ્પનાથી એક લાખ પુદ્ગલો છે આ પુદ્ગલોમા ભાવથી, કાલથી, દ્રવ્યથી, તથા ક્ષેત્રથી અપ્રદેશો અનુક્રમે, એકહજાર, બે હજાર, પાચહજાર, દશહજાર છે સપ્રદેશો અનુક્રમે નવાણુ હજાર, અઠાણુ હજાર, પચાણુ હજાર, અને નેવુ હજાર છે તતશ્ચ ભાવ અપ્રદેશ કરતા કાલ અપ્રદેશને વિષે જે એક હજાર વધે છે, તેજ હજાર ભાવસપ્રદેશ કરતા, કાલસપ્રદેશને વિષે ઓછા છે, તેમજ કાલ અપ્રદેશ કરતા દ્રવ્ય અપ્રદેશમા જે ત્રણ હજાર સખ્યા વધે છે, તેજ ત્રણ હજાર કાલ અપ્રદેશ કરતા દ્રવ્ય સપ્રદેશને વિષે ઘટે છે, તથા દ્રવ્ય અપ્રદેશ કરતા ક્ષેત્ર અપ્રદેશમા જે પાચ હજાર સખ્યા વધે છે, તેજ પાચ હજાર સખ્યા દ્રવ્ય સપ્રદેશ કરતા ક્ષેત્ર સપ્રદેશમાથી ઘટે છે (૨૯)

આની સ્થાપના નીચે મુજબ છે

ભાવઅપ્રદેશ	કાલઅપ્રદેશ	દ્રવ્યઅપ્રદેશ	ક્ષેત્રઅપ્રદેશ
૧૦૦૦	૩૦૦૦	૫૦૦૦	૧૦૦૦૦
ભાવસપ્રદેશ	કાલસપ્રદેશ	દ્રવ્યસપ્રદેશ	ક્ષેત્રસપ્રદેશ
૯૯૦૦૦	૯૯૦૦૦	૯૫૦૦૦	૯૦૦૦૦

अहवा खित्ताईणं, जमप्पएसाण हायए कमसो ।
त चिअ खित्ताईण, परिवड्ढइ सप्पएसाण ॥३०॥

મૂલાર્થ—અથવા ક્ષેત્રાદિ અપ્રદેશોની જે હાનિ કહી છે, તેજ ક્ષેત્રાદિ સપ્રદેશોની વૃદ્ધિ અનુક્રમે જાણવી. (૩૦)

अथवा [द्रव्य] क्षेत्रादीनां यदप्रदेशानां हीयते, क्रमशस्तदेव सप्रदेशानां क्षेत्रादीनां परिवर्धत इति । अयमर्थ —क्षेत्राप्रदेशेभ्यो द्रव्याप्रदेशेषु पञ्च सहस्रा हीयन्ते । त एव क्षेत्रसप्रदेशेभ्यो द्रव्यसप्रदेशेषु वर्धन्ते । तथा य एव द्रव्यतोऽप्रदेशेभ्य कालाप्रदेशेषु त्रय सहस्रा हीयन्ते । त एव द्रव्यसप्रदेशेभ्य कालसप्रदेशेषु वर्धन्ते । तथा यदेक सहस्र कालाप्रदेशेभ्यो भावाप्रदेशेषु हीयते । तदेव कालसप्रदेशेभ्यो भावसप्रदेशेषु वर्धत इति ॥३०॥

ટીકાર્થ—અથવા ક્ષેત્રાદિ અપ્રદેશોની જે હાની કહી છે, તેજ સપ્રદેશ ક્ષેત્રાદિકોની વૃદ્ધિ અનુક્રમે જાણવી આનો આ અર્થ છે ક્ષેત્ર અપ્રદેશો કરતા દ્રવ્ય અપ્રદેશોને વિષે જે પાચ હજાર ઘટે છે, તેજ પાચ હજાર ક્ષેત્ર સપ્રદેશો કરતા દ્રવ્ય સપ્રદેશોમા વધે છે, તથા જે દ્રવ્ય અપ્રદેશો કરતા કાલ અપ્રદેશોમા ત્રણ હજાર ઘટે છે, તેજ ત્રણ હજાર દ્રવ્ય સપ્રદેશો કરતા કાલ સપ્રદેશોને વિષે વધે છે, તથા જે એક હજાર કાલ અપ્રદેશો કરતા ભાવ અપ્રદેશોમા ઘટે છે, તેજ કાળ સપ્રદેશો કરતા ભાવ સપ્રદેશોમા એક હજાર વધે છે પ્રથમ

ગાથામાં ઘટવા સંબંધી વાત કરી છે આ ગાથામાં વધવા સંબંધી વાત કરી છે બંને એકજ રીતિ છે (૩૦)

अवरुप्परप्पसिद्धा, वुड्ढी हाणी अ होइ दुह्णंपि।
अपएससप्पएसाण पुग्गलाणं सलक्खणओ ॥३१॥

મૂળાર્થ—આ પ્રમાણે પરસ્પર અપ્રદેશ તથા સપ્રદેશ બન્ને પુદ્ગલોની વૃદ્ધિ તથા હાનિ સ્વસ્વરૂપથીજ થાય છે. (૩૧)

परस्परतोऽन्योन्यापेक्षया प्रकर्षेण सिद्धा प्रतिष्ठिता स्वलक्षणतः स्वस्वरूपतो वृद्धिर्हानिश्च भवति, द्वयोरपीति पुद्गलाना भावकालद्रव्यक्षेत्रविशिष्टाना क्रमोत्क्रमाभ्या वृद्धिहानिमतामप्रदेशराशे' सप्रदेशराशेश्चेत्यर्थ' ॥ ३१ ॥

ટીકાર્થ—આ પ્રમાણે એક બીજાની અપેક્ષાએ સ્વસ્વરૂપથીજ ક્રમ તથા ઉત્ક્રમવડે વૃદ્ધિ તથા હાનિ પામતા એવા ભાવ–કાલ, દ્રવ્ય તથા ક્ષેત્ર વિશિષ્ટ પુદ્ગલોની બન્ને અપ્રદેશ તથા સપ્રદેશ રાશિની વૃદ્ધિ તથા હાનિ કહી છે (૩૧)

अमुमेवार्थं व्यनक्ति—

ते चेव य ते चउहिवि, जमुवचरिज्जंति पुग्गला दुविहा।
तेण उ वुड्ढी हाणी, तेसिं अन्नोन्नसंसिद्धा॥ ३२ ॥

આજ અર્થને પ્રગટ કરી બતાવે છે

મૂળાર્થ—જે પુદ્ગલો અપ્રદેશ તથા સપ્રદેશથી બે પ્રકારે બતાવ્યા છે, તેજ પુદ્ગલો ભાવાદિ ચાર પ્રકારથી વિશિષ્ઠ કરે છે તે ભાવાદિ વડેજ પુદ્ગલોની પરસ્પર હાનિ વૃદ્ધિ થાય છે. (૩૨)

यस्मात्पुद्गला द्विविधाः सप्रदेशा अप्रदेशाश्चेत्यर्थ' । उपच यन्ते विशिष्यन्ते चतुर्भिरपि भावकालादिभिः परमार्थतस्तु त एव ते नान्ये । अयमर्थः—ये किल कल्पनया पुद्गला लक्षसख्या उक्ताः परमार्थेन तु अनन्ता सन्ति, तेषा मध्यात्केचित् द्रव्यतोऽप्रदेशाः शेषास्तु द्रव्यत सप्रदेशाः । य एव द्रव्यतोऽप्रदेशा' सप्रदेशाश्च, त एव च कालादिभिरप्यप्रदेशा' सप्रदेशाश्च विचार्यन्ते, तेन तेषा पुद्गलाना वृद्धिर्हानिश्चान्योन्यससिद्धा, इतरेतराश्रयेति परस्परापेक्षयेत्यर्थ. ॥ ३२ ॥

ટીકાર્થ—જે પુદ્ગલો અપ્રદેશ તથા સપ્રદેશથી બે પ્રકારે કહેલ છે, તેજ પુદ્ગલો ભાવ-કાલાદિ ચાર પ્રકારથી વિશિષ્ઠ કરાય છે જુદા જુદા પાડે છે પણ વાસ્તવિક રીતે તે એજ અપ્રદેશ તથા સપ્રદેશ છે, બીજા નથી આનો આ અર્થ છે જે પુદ્ગલો કલ્પનાથી એક લાખ ગણેલ છે તે પુદ્ગલો પરમાર્થથી અનતા છે તે પુદ્ગલોની મધ્યે કેટલાક દ્રવ્યથી અપ્રદેશો છે બાકીના બધા સપ્રદેશો છે, અને જે પુદ્ગલો દ્રવ્યથી અપ્રદેશો તથા સપ્રદેશો છે, તેજ પુદ્ગલોનો કાલાદિવડે અપ્રદેશ તથા સપ્રદેશનો વિચાર કરાય છે આ કારણથી પુદ્ગલોની પરસ્પર વૃદ્ધિ તથા હાનિ સિદ્ધ થાય છે (૩૨) ટીકાકારે જે દષ્ટાત આપી વૃદ્ધિ હાની બતાવી છે તેજ વાત મૂલકાર બતાવે છે (૩૨)

एएसिं रासीण, णिदरिसणमिण भणामि पच्चक्खं ।
वुड्डीए सव्वपुग्गल, जावं तावाण लक्खो उ ॥३३॥

મૂળાર્થ—ઉપર બતાવેલ રાશિ સબધી પ્રત્યક્ષ દષ્ટાત કહુ છુ સમગ્ર પુદ્ગલોની વૃદ્ધિ જે છે, તે બધાને કલ્પનાથી—એક લાખ ધારો (૩૩)

इक्क च दो अ पंच य, दस य सहस्साइँ अप्पएसाणं।
भावाईणं कमसो, चउण्हवि जहोवइट्ठाण ॥ ३४ ॥

મૂળાર્થ—તેમા એક હજાર, બેહજાર, પાચહજાર, દશહજાર અનુક્રમે ભાવાદિ ચાર અપ્રદેશોને જાણે. (૩૪)

कल्पनया यावन्तः सर्वपुद्गलास्तावतां लक्षमिति ॥ ३३ ॥
एक द्वे पञ्च दश सहस्राणि अप्रदेशाना भावादीना भावकालद्रव्यक्षेत्राणा चतुर्णामपि यथोपदिष्टाना क्रमेणावगन्तव्यानि ॥३४॥

ટીકાર્થ—કલ્પના વડે જેટલા પુદ્ગલો છે તે બધાને એક લાખ ગણો (૩૩)

ટીકાર્થ—ભાવ અપ્રદેશ, કાલ અપ્રદેશ, દ્રવ્ય અપ્રદેશ, તથા ક્ષેત્ર અપ્રદેશ જે ચાર કહ્યા છે, તે અનુક્રમે એક હજાર, બે હજાર, પાચ હજાર તથા દશ હજાર જાણવા (૩૪)

नउई पंचाणउई अट्ठाणउई तहेव नवनउई ।
एवइयाईं सहस्साईं सप्पएसाण विवरीअं ॥३५॥

મૂળાર્થ—નેવુ હજાર, પચાણુ હજાર, અઠાણુ હજાર તેમજ નવાણુ હજાર વિપરીતથી સપ્રદેશોને જાણે. (૩૫)

वैपरीत्येन सप्रदेशाना नवतिः पञ्चनवतिरष्टनवतिर्नवनवतिश्च सहस्राणा क्रमेणावगन्तव्या । वैपरीत्य चेदम्—क्षेत्रत' सप्रदेशाना नवतिसहस्राणि । द्रव्यत' सप्रदेशाना पञ्चनवतिसहस्राणि । कालत' सप्रदेशानामष्टनवतिसहस्राणि । भावतः सप्रदेशाना नवनवतिसहस्राणीति ॥ ३५ ॥

ટીકાર્થ—વિપરીતપણાથી સપ્રદેશોને નેવુ હજાર, પચાણુ હજાર, અઠાણુ હજાર, નવાણુ હજાર અનુક્રમે જાણવા. વિપરીતતા બતાવે છે, ક્ષેત્રથી સપ્રદેશો નેવુ હજાર છે દ્રવ્યથી સપ્રદેશો પચાણુ હજાર છે કાલથી સપ્રદેશો અઠાણુ હજાર છે ભાવથી સપ્રદેશો નવાણુ હજાર છે (૩૫)

एएसि जहासंभवमत्थोवणय करिज्ज रासणि ।
सब्भावओ अ जाणिज्ज ते अणंते जिणाभिहिए॥३६॥

॥ इति समासेय पुद्गलषट्त्रिंशिका ॥

મૂળાર્થ—આ ચાર રાશિનો યથાસભવ અર્થનો ઉપનય કરી લેવો આ વાત કલ્પનાથી કહી છે વાસ્તવિક તે પુદ્ગલો અનતા તિર્થંકરોએ કહેલ છે. એમ જાણો(૩૬)

एतेषां पूर्वोक्तानां समदेशाप्रदेशाना राशीना यथासभवमर्थोपनयमर्थभावना कुर्यात् । अर्थभावना तु सप्रदेशाप्रदेशानामल्पबहुत्वविचाररूपा पूर्वव्याख्याने कृतैवेति नेह प्रतन्यते । अत्र लक्षसंख्यया पुद्गलानामल्पबहुत्वविचारणमव्युत्पन्नमतिशिष्यव्युत्पादनार्थम् । परमार्थतस्तु तान् पुद्गलाननन्तान् जिनाभिहितान् जानीयादिति ॥ ३६ ॥

इति श्रीरत्नसिंहसूरिविहिता पुद्गलषट्त्रिंशिकावृत्ति[१] समर्थितेति ॥

ટીકાર્થ—જે પૂર્વે કહેલ સપ્રદેશ, અપ્રદેશ રાશિઓનો યથાસભવ અર્થનો ઉપનય અગર અર્થની ભાવના તમો કરી લ્યો સપ્રદેશ, અપ્રદેશની અલ્પબહુત્વ વિચારણારૂપ ભાવના પ્રથમ વ્યા

१ ' लक्ष्यसंख्यया ' इति क्वचित् ।

ખ્યાનમાં કરેલ છે, માટે અહીં ફરી કહેતા નથી. અહીં પુદ્‌ગલોની એક લાખ સખ્યાવડે જે અલ્પબહુત્વની વિચારણા કરી તે માત્ર અવ્યુત્પન્ન મતિ શિષ્યની બુદ્ધિ વિકાશ કરવા માટે જાણવું વાસ્તવિક રીતે તો જિનેશ્વરભગવાને કહેલા પુદ્‌ગલો અનંતા છે તે તમે જાણો (૩૬)

इति श्रीरत्नसिंहसूरि विरचिता पुद्‌गल षट्त्रिंशिका टीकायां गुर्जरभाषा श्रीतपागच्छपति पंडितशिरोमणि ज्ञानादिगुणगणालंकृत श्रीमन्मुक्तिविजयजीगणि शिष्य श्रीमद् पन्यासजी श्रीकमलविजयगणि शिष्य; मुनि देवविजयगणिना समर्थिताः कपडवंजाख्यनगरे पूर्णगता सं.१९७२ फाल्गुन मासे शुक्लपक्षे प्रतिपदायां शुभं भूयात् ॥

॥ इति सवृत्तिका पुद्गलषट्त्रिंशिका समाप्ता ॥

પુદ્‌ગલ ષટ્‌ત્રિંશિકામાંથી સારાંશ.

૧ ભાવ અપ્રદેશ, કાલ અપ્રદેશ, દ્રવ્ય અપ્રદેશ, ક્ષેત્ર અપ્રદેશ ભાવ અપ્રદેશ પુદ્‌ગલ કહેતાં પુદ્‌ગલોમાં રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શાદિ ભાવપર્યાયો અનંતા છે, છતાં જ્યારે એક ગુણ કાલો, રાતો, તેમજ એક ગુણ રસ, ગંધ, સ્પર્શાદિની વિવક્ષા કરવામાં આવે ત્યારે તેને ભાવ અપ્રદેશ કહે છે અથવા ભાવને આશ્રિ અપ્રદેશ કહે છે

૨ કાલ અપ્રદેશ પુદ્‌ગલ કહેતાં પુદ્‌ગલોનો સ્થિતિ કાળ ઘણો છે, છતાં પ્રથમ એક સમય સ્થિતિકાળ દરેક પુદ્‌ગલોના ફેરફારને લીધે વિવક્ષા કરવામાં આવે ત્યારે તેને કાલથી અપ્રદેશ કહે છે

૩ દ્રવ્ય અપ્રદેશ પુદ્ગલ કહેતા સ્કધો સખ્યાતાદિ પ્રદેશવાળા છે, છતા કેવળ જુદા રહેલા પરમાણુઓની વિવક્ષા કરવામા આવે ત્યારે તેને દ્રવ્યથી અપ્રદેશ કહે છે

૪ ક્ષેત્રઅપ્રદેશ પુદ્ગલ કહેતા આકાશના સખ્યાતાદિ પ્રદેશમા પુદ્ગલ સ્કધો અવગાહીને રહ્યા છે, છતા એક આકાશપ્રદેશમા જે કોઇ પણ પુદ્ગલ સ્કધો રહ્યા છે, તેને ક્ષેત્રઅપ્રદેશ કહે છે

૫ ભાવ અપ્રદેશ ૧, કાલ અપ્રદેશ ૨, દ્રવ્ય અપ્રદેશ ૩, ક્ષેત્ર અપ્રદેશ ૪ આ ચારેનો પરસ્પર અલ્પ બહુત્વ સબધી વિચાર કહેવો

૬ સર્વથી થોડા ભાવ અપ્રદેશો છે એક ગુણકાલકાદિ

૭ ભાવ અપ્રદેશો કરતા કાલ અપ્રદેશો અસખ્યાત ગુણા છે

કાલઅપ્રદેશ એક સમય સ્થિતિવાળા પુદ્ગલને કહે છે અને તેવા ભાવ અપ્રદેશ તથા ભાવ સપ્રદેશમા એક સમય સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો મળી આવવાથી કાળ અપ્રદેશો અસખ્યાત ગુણા અધિક છે

દ્રવ્ય આશ્રિ કાળ અપ્રદેશ બતાવે છે.

૮ દ્રવ્ય જે પરમાણુ તેમજ બે પ્રદેશી સ્કધો જો તે સ્થિતિ આશ્રિ એક સમય રહે તો તે કાલથી અપ્રદેશ કહેવાય છે પ્રથમ રૂપાદિ ભાવને આશ્રિ કહેલ હતુ અહીં દ્રવ્યને આશ્રિ જાણવુ

ક્ષેત્ર આશ્રિ કાલ અપ્રદેશ

૯ એક આકાશાદિ પ્રદેશમા રહેલ પરમાણુ આદિ સ્કધો જો તે પોતાના સ્થાનથી બીજા ક્ષેત્રને સ્પર્શે ત્યારે પ્રથમ જે એક સમય સ્થિતિકાલ છે, તેને ક્ષેત્ર આશ્રિ કાલ અપ્રદેશ કહે છે

અવગાહનાને આશ્રિ કાલ અપ્રદેશ

૧૦ જે પુદ્ગલ સ્કધો સકોચ, વિકોચને આશ્રિ પ્રથમ અલ્પ આકાશ પ્રદેશમા રહી ફેર વિશેષ આકાશ પ્રદેશમા રહે છે ત્યારે પ્રથમ જે એક સમય સ્થિતિકાળ તેને અવગાહનાને આશ્રિ કાળ અપ્રદેશ કહે છે

પુદ્ગલ પરિણામને આશ્રિકાળ અપ્રદેશ.

૧૧ પુદ્ગલોનો જે પરિણામ સૂક્ષ્મ, બાદર, સ્થિર, અસ્થિર, શબ્દ પરિણામ, મન પરિણામ, કર્માદિ પરિણામ આ બધા પરિણામને આશ્રિ પ્રથમ જે સમય સ્થિતિકાળ તે તે પુદ્ગલ પરિણામને આશ્રિ કાળથી અપ્રદેશ કહે છે

આ મુજબ કાળ અપ્રદેશો અસખ્યાત ગુણા છે

શિષ્યશંકા.

૧૨ એક ગુણ, બે ગુણ, ત્રણ ગુણથી માડી યાવત્ અનત ગુણ કાલકત્વાદિ સ્થાનો મળવાથી એક ગુણ કાલકાદિ સ્થાનને છોડી બાકીના બધા સ્થાનો એક સમય સ્થિતિવાળા કાલ અપ્રદેશોને મળવાથી શા માટે અનતગુણા કાલ અપ્રદેશો ન થાય ?

ઉત્તર

૧૩ અનતગુણ કાલકત્વાદિ સ્કધો એક ગુણ કાલકાદિ કરતા અનતમે ભાગે છે જેથી અસખ્યાત ગુણા કાલ અપ્રદેશ છે

યુક્તિ બતાવે છે

૧૪ એક ગુણ કાલાદિની એક રાશિ ૧ બે ગુણથી માડી ઉત્કૃષ્ટ સખ્યાત ગુણ કાલાદિની બીજી રાશિ ૨ ઉત્કૃષ્ટ સખ્યાત ગુણ કાલાદિમા એક આદિ એક ઉત્તર ગુણ વૃદ્ધિ કરતા ઉત્કૃષ્ટ સખ્યાત ગુણ કાલાદિની ત્રીજી રાશિ ૩ ઉત્કૃષ્ટ અસખ્યાત ગુણ કાલાદિમા એક આદિ એક ઉત્તર ગુણ વૃદ્ધિ કરતા યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ અનતગુણ કાલાદિની ચોથી રાશિ ૪ આ ચોથી રાશી અનતગુણ કાલાની છે તે રાશિ પ્રથમ રાશિ જે એક ગુણકાલકાદિની છે, તેના કરતા અનતમે ભાગે છે, કારણ કે સખ્યાત ગુણ તથા અસખ્યાત ગુણ કાલકત્વાદિ રાશિ બાદ કરતા અનતગુણ રાશિ થોડી મળે છે, જેથી કાલ અપ્રદેશ અસખ્યાત ગુણાજ હોય છે

૧૫ કાલ અપ્રદેશ કરતા દ્રવ્ય અપ્રદેશો અસખ્યાત ગુણા છે દ્રવ્ય અપ્રદેશો પરમાણુઓ જાણવા

૧૬ દ્રવ્ય અપ્રદેશો કરતા ક્ષેત્ર અપ્રદેશો અસખ્યાત ગુણા છે એક આકાશ પ્રદેશવૃત્તિ સ્કધો જાણવા એક આકાશ પ્રદેશમા એક પરમાણુથી માડી અનત પ્રદેશી સ્કધો રહેવાથી વધારે જાણવા

આ મુજબ એક અ૫બહુત્વ અપ્રદેશોનુ પૂર્ણ થાય છે

સપ્રદેશોનુ અલ્પબહુત્વપણુ બતાવે છે

૧૭ ક્ષેત્ર અપ્રદેશો કરતા ક્ષેત્ર સપ્રદેશો અસખ્યાત ગુણા છે સ્વસ્થાને અ૫ છે

૧૮ ક્ષેત્ર સપ્રદેશો કરતા દ્રવ્ય સપ્રદેશો વિશેષાધિક છે

૧૯ દ્રવ્ય સપ્રદેશો કરતા કાલ સપ્રદેશો વિશેષાધિક છે

૨૦ કાલ સપ્રદેશો કરતા ભાવ સપ્રદેશો વિશેષાધિક છે

દૃષ્ટાત પૂર્વક આ વાત સમજાવે છે.

૨૧ એક હજાર ભાવ અપ્રદેશો છે બે હજાર કાલ અપ્રદેશો છે પાચ હજાર દ્રવ્ય અપ્રદેશો છે દશ હજાર ક્ષેત્ર અપ્રદેશો છે

૨૨ ૯૦ હજાર ક્ષેત્ર સપ્રદેશો છે ૯૫ હજાર દ્રવ્ય સપ્રદેશો છે ૯૮ હજાર કાલ સપ્રદેશો છે ૯૯ હજાર ભાવ સપ્રદેશો છે આ મુજબ પરસ્પર અ૫બહુત્વપણુ જાણી લેવુ

અલ્પ બહુત્વો કેટલા થયા તે કહે છે

૨૩ અપ્રદેશો ચારનુ એક અ૫બહુત્વ ૧, સપ્રદેશોનુ બીજુ અ૫બહુત્વ ૨, અપ્રદેશ તથા સપ્રદેશ બન્નેનુ સાથે ત્રીજુ અ૫ બહુત્વ જાણવુ ૩, આ મુજબ પુદ્ગલ ષટ્‌ત્રિશિકાનો સારાશ જાણવો

॥ अर्हम् ॥

॥ सवृत्तिका निगोदषट्त्रिंशिका ॥

अथ पञ्चमाङ्ग एवैकादशशते दशमोद्देशके निगोदविचार' "लोगस्सण भंते एगमि आगासपएसे जहन्नपए जीवपएसाण उक्कोसपए जीवपएसाण सव्वजीवाण कयरे कयरे अप्पा वा बहुआ वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा? गोयमा! सव्वथोवा लोगस्स एगमि आगासपएसे जहन्नपए जीवपएसा, सव्वजीवा असखिज्जगुणा। उक्कोसपए जीवपएसा विसेसाहिया" इति सूत्रम्। अत्र भावार्थः वृद्धोक्ताभिः षट्त्रिंशता गाथाभिरमूभिरभिधीयते। यथा—

(ભાષાંતર.)

પચમ અગ ભગવતીજી સૂત્રના ૧૧) અગ્યારમા શતકના દશમા ઉદ્દેશામા નિગોદનો વિચાર છે તેજ કહે છે

પ્રશ્ન—હે ભગવન્! લોકાકાશના એક આકાશ પ્રદેશમા જઘન્યપદે જીવ પ્રદેશો, ઉત્કૃષ્ટપદે જીવ પ્રદેશો, તથા સર્વ જીવો આ ત્રણે પરસ્પર કોણ થોડા, કોણ વધારે, કોણ સરખા, તથા કોણ વિશેષાધિક?

ઉત્તર—હે ગૌતમ! લોકાકાશના એક આકાશ પ્રદેશને વિષે જઘન્યપદે સર્વથી થોડા જીવ પ્રદેશો જાણવા, તેના કરતા સર્વ જીવો અસખ્યાત ગુણા જાણવા તેના કરતા ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે જીવ પ્રદેશો

विशेषाधिक जाणुवा आ मुजण सूत्र छे हवे अहीं भावार्थ वृध्धोए कहेल आ छत्रीस गाथावडे कहेवामा आवे छे

लोगस्सेगपएसे, जहन्नयपयंमि जियपएसाणं।
उक्कोसपए य तहा, सव्वजियाण च के बहुया ॥१॥

मूलार्थ–लोकाकाशना एक आकाश प्रदेशने विषे जघन्यपदे जीव प्रदेशो, उत्कृष्टपदने विषे जीव प्रदेशो तेमज सर्व जीवो तेमा कोण घणा छे ? (१)

लोकाकाशस्यैकस्मिन्नभःप्रदेशे निर्विभागे क्षेत्रे जघन्यतः सूक्ष्मनिगोदादिजीवाना कति प्रदेशा अवगाढा॰ स्युः ? तथोत्कृष्टपदे उत्कर्षपदे च लोकाकाशस्यैकस्मिन्नभःप्रदेशे निर्विभागे क्षेत्रे कतिजीवाना प्रदेशा अवगाढाः स्यु ? तथा सर्वजीवाना समस्तलोकाकाशवर्तिना सर्वभेदभिन्नानामुत्कृष्टजघन्यपदेनैकनभःप्रदेशावगाढसूक्ष्मबादरादिभेदभिन्नजीवप्रदेशाना च के बहवः ? । इति सूत्रवृत्ति ॥ इह चतुर्दशरज्ज्वात्मकोऽपि लोकः प्रदेशगणितापेक्षयाऽसङ्ख्यातप्रदेशात्मकोऽस्ति। एकैकनिगोदावगाहना चाङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रक्षेत्रप्रमाणा, यत्र चैको निगोदस्तत्रासङ्ख्येया निगोदा॰ अनन्तजीवाना चैकं साधारण शरीरं निगोदः। एकैकजीवश्च स्वदेशेऽसंख्यातप्रदेशात्मको लभ्यते, स च सूक्ष्मनिगोदेष्वतीवसंकुचितोऽङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रक्षेत्रमसङ्ख्यातप्रदेशात्मकं व्याप्नोति। विस्तृतस्तु बहून् बहुतरान्वा यावत्केवलिसमुद्घातावस्थायां सर्वान् लोकाकाशप्रदेशान् व्याप्नोति। ततश्च स-

१ 'स्यु' इति क्वचित्। एवमग्रे। २ 'पदैक' इत्यपि। ३ 'भिन्नाना' इत्यपि। ४ 'इति सूत्रवृत्ति' इति क्वापि नास्ति॥ ५ 'क' इत्यपि। ६ 'भाग' इति क्वापि नास्ति। ७ 'वा' इति क्वचिन्नास्ति।

वर्गीत्रराशेरपेक्षया जघन्यत एकत्र क्षेत्रे नभःप्रदेशेऽसख्यातनिगोदा-शोऽपितिष्ठति । कति सर्वजीवाः ? जघन्यपदे च कति जीवाना प्रदेशा अवगाढाः स्युः ? उत्कृष्टतोऽपि कति ? इति परमार्थतो राशि-त्रयस्य परस्परमल्पवहुत्वे प्रश्नः ॥ १ ॥

ટીકાર્થ—જેનો કેવલીની દૃષ્ટિથી વિભાગ પડી ન શકે તેને પ્રદેશ કહેવામા આવે છે આવા લોકાકાશના એક પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્રમા જઘન્યપદે સૂક્ષ્મ નિગોદાદિ જીવોના કેટલા પ્રદેશો રહ્યા છે? તથા ઉત્કૃષ્ટપદે લોકાકાશના એક આકાશ પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્રમા જીવોના કેટલા પ્રદેશો રહ્યા છે? તેમજ સ પૂર્ણ લોકાકાશમા રહેલ સમગ્ર જીવો, તથા જઘન્યપદે, તેમજ ઉત્કૃષ્ટપદે એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર રહેલ સૂક્ષ્મ બાદર ભેદો કરી ભિન્ન જીવોના પ્રદેશો આ ત્રણે પરસ્પર કોણ વધારે? આ મુજબ સૂત્રની ટીકા છે હવે શાસ્ત્રકાર ગ્રથને શરૂ કરતા કહે છે કે ચૌદરાજરૂપ લોક પ્રદેશની ગણતરીથી અસખ્યાત પ્રદેશ-રૂપ જે એક એક નિગોદની અવગાહના, અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલા ક્ષેત્ર પ્રમાણની છે

જ્યા એક નિગોદ છે, ત્યા બીજી અસખ્યાતી નિગોદો છે અનત જીવોનુ એક સાધારણ શરીર તેને નિગોદ કહે છે દરેક જીવ અસખ્યાતા પ્રદેશવાળો પોતપોતાને સ્થાને છે આ જીવ સૂક્ષ્મ નિગોદને વિષે ઘણોજ સકુચિત થઇને, અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલા આકાશના અસખ્યાતા પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્રને વ્યાપીને રહ્યો છે

વિસ્તારથી તો આ જીવ ઘણુા ઘણુાજ આકાશના પ્રદેશોને વ્યાપીને રહ્યો છે યાવત્ કેવલિસમુદ્ઘાત અવસ્થામા લોકાકાશના સમગ્ર પ્રદેશોને વ્યાપીને રહ્યો છે જ્યારે જીવ સકુચિત વૃત્તિથી અગુ-લનાઅસખ્યાતમા ભાગ જેટલા ક્ષેત્રમા રહે છે, ત્યારે તે નિગોદવૃત્તિ

१ 'क्षेत्रे' इति क्वापि नास्ति ॥

સર્વ જીવરાશિની અપેક્ષાએ જઘન્યથી એક આકાશ પ્રદેશમા અસખ્યાતા નિગોદના અશો રહે છે

હવે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે.

૧ કેટલા જીવો છે ? ૨ જઘન્યથી એક આકાશ પ્રદેશને વિષે અગર જઘન્યપદે જીવના કેટલા પ્રદેશો રહ્યા છે ? ૩ ઉત્કૃષ્ટથી એક આકાશ પ્રદેશને વિષે અગર ઉત્કૃષ્ટપદે જીવના કેટલા પ્રદેશો રહ્યા છે ? પરમાર્થથી આ ત્રણુ રાશિનો પરસ્પર અ'પબહુત્વ આશ્રી પ્રશ્ન છે (૧)

उत्तरमाह—

थोवा जहन्नयपए, जियप्पएसा जिया असंखगुणा।
उक्कोसपयपएसा, तओ विसेसाहिया भणिया ॥ २ ॥

હવે ઉત્તર આપે છે

મૂલાર્થ—જઘન્યથી એક આકાશ પ્રદેશને વિષે અગર જઘન્યપદે સર્વથી થોડા જીવ પ્રદેશો, તેના કરતા જીવો અસખ્યાત ગુણા, તેના કરતા ઉત્કૃષ્ટથી એક આકાશ પ્રદેશને વિષે અગર ઉત્કૃષ્ટપદે વિશેષાધિક જીવ પ્રદેશો જાણવા (૨)

एकत्र नभःप्रदेशे जीवप्रदेशा जघन्यपदे सर्वजीवराशेरपेक्षया स्तोकाः, असख्येयतमभागवर्तित्वात् । जघन्यपदे जीवप्रदेशापेक्षया च सर्वजीवानामसख्यातगुणत्वात् । उत्कृष्टपदे तु एकस्मिन्नभःप्रदेशे जीवप्रदेशास्तत. सर्वजीवराशेरपेक्षया विशेषाधिका इति॥२॥

ટીકાર્થ—એક આકાશ પ્રદેશને વિષે જઘન્યપદે સર્વ જીવની અપેક્ષાથી જીવ પ્રદેશો થોડા છે કારણ કે અસખ્યાતમા ભાગ

१ चेत्रस्य ॥

જેટલું ક્ષેત્ર હોવાથી, તેમજ જઘન્યપદે રહેલા જીવ પ્રદેશોની અપે ક્ષાએ સર્વ જીવો અસખ્યાત ગુણા છે ઉત્કૃષ્ટપદે એક આકાશ પ્રદે શમા જીવપ્રદેશો સમગ્ર જીવ રાશિની અપેક્ષાથી વિશેષાધિક છે (૨)

अथ जघन्यपदमुत्कृष्टपद चोच्यते—

तत्थ पुण जहन्नपयं, लोयंते जत्थ फासणा तिदिसिं।
छद्दिसिमुक्कोसपयं, समत्थगोलंमि नन्नत्थ ॥ ३ ॥

હવે જઘન્ય પદ તથા ઉત્કૃષ્ટપદ બતાવે છે

મૂલાર્થ—જઘન્યપદ તથા ઉત્કૃષ્ટપદ આ બન્ને પદમાં જઘન્યપદ લોકના છેડે છે, કે જ્યાં ત્રણ દિશિની સ્પર્શના રહી છે ઉત્કૃષ્ટપદ સપૂર્ણ ગોળો બને ત્યાંજ હોય છે, કે જ્યાં છ દિશિની સ્પર્શના હોય છે. બીજે સ્થળે ઉત્કૃષ્ટ-પદ ન હોય. (૩)

तत्र तयोर्जघन्येतरपदयोर्जघन्यपदं लोकान्ते निष्कुटकोणरूपे भवति 'जत्थ' इति यत्र गोलके स्पर्शना अपरापरगोलकारम्भक-निगोदराशिदेशैस्तिसृष्वेव दिक्षु भवति, शेषाणा दिशामलोकेना-वृतत्वात्, सा च स्पर्शना खण्डगोलक एव भवतीति भावः। 'छद्दिसिं' इति यत्र पुनर्गोलके षट्स्वपि दिक्षु अपरापरगोलका-रम्भकनिगोदराशिदेशैः स्पर्शना भवति, तत्रोत्कृष्टपद भवति, तच्च समस्तगोलके परिपूर्णगोलके भवतीत्यर्थः। नान्यत्र, खण्डगोलके न भवतीति भावः। सपूर्णगोलकश्च लोकम ध्य एव स्यात्, न तु अलोकसमीप इति ॥ ३ ॥

ટીકાર્થ—જઘન્યપદ તથા ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે જઘન્યપદ લોકના છેડે નિષ્કુટ ખુણારૂપ છે, કે જ્યા નવા નવા ગોળાને ઉત્પન્ન

કરનાર નિગોદોની સ્પર્શના ત્રણ દિશિની હોય છે બીજી દિશિની સ્પર્શના અલોકથી આચ્છાદિત થઇ ગયેલ છે આ ત્રણ દિશિની સ્પર્શના ખ ડ ગોલામાજ જાણવી વળી જે ગોળામા છ દિશિમા નવા નવા ગોળાને ઉત્પન્ન કરનાર નિગોદ રાશિની સ્પર્શના છે તે ઉત્કૃષ્ટ પદ કહેવાય છે આ ઉત્કૃષ્ટપદ પૂર્ણ ગોળામાજ હોય છે, પણ ખ ડ ગોળામા હોતુ નથી સ પૂર્ણ ગોળો તો લોક મધ્યેજ થાય છે, પણ લોકને છેડે ન થાય. (૩)

अथ परवचनमाशङ्कमान आह—

उक्कोसमसखगुणं, जहन्नयाओ पयं हवइ किंतु ।
नणु तिद्दिसिफुसणाओ,छद्दिसिफुसणा भवे दुगुणा॥४॥

અહીં શિષ્ય શકા કરે છે (જીવોના પ્રદેશોને અ ગે)

મૂળાર્થ—જઘન્યપદ કરતા ઉત્કૃષ્ટપદ અસ ખ્યાતગણુ શુ થાય ? ત્રણ દિશિની સ્પર્શના કરતા છ દિશિની સ્પર્શના બમણી હોવાથી બમણા થાય. (૪)

उत्कृष्टपदमसख्यातगुण जघन्यपदैकनभःप्रदेशावगाढजीवप्रदेशराशेरपेक्षया, किन्तु कथ नु भवति ? न भवतीत्यर्थः । कस्मादेवम् ? इत्याह—ननु निश्चितम्, अक्षमायां वा ननुशब्दः, त्रिदिक्स्पर्शनाया[१] सकाशात् षड्दिक्स्पर्शना भवेद् द्विगुणा, त्रिकस्य द्विकेन गुणने षण्णामेव भावादिति ॥ ४ ॥

ટીકાર્થ—જઘન્યપદે એક આકાશપ્રદેશઉપર રહેલ જીવ પ્રદેશ રાશિની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટપદ અસ ખ્યાતગણુ કેમ થાય ? અર્થાત્ ન થાય, કેમ ન થાય ? ઉત્તર નનુ શબ્દ નિશ્ચિત અર્થમા અગર અક્ષમા એટલે સહન ન કરવુ આ અર્થમા છે, ત્રણ દિશિની

१ ' नणु तिदिसि फूसणाओ' इत्यपि क्वचित् एवमग्रेऽपि । २ 'राश्यपेक्षया' इति क्वापि ॥

સ્પર્શના કરતા છ દિશિની સ્પર્શના બમણી થાય. ત્રણને બેએ ગુણે તો છ થાય. (૪)

इह च काकुपाठाद्धेतुत्व प्रतीयत इत्यतो द्विगुणमेवोत्कृष्टपद स्यादसख्यातगुण च तदिष्यते, जघन्यपदैकनभःप्रदेशाश्रितजीवप्रदेशराश्यपेक्षयाऽसख्यातगुणसर्वजीवेभ्यो विशेषाधिकजीवप्रदेशापेक्षत्वात्तस्येति । इहोत्तरम्—

थोवा जहन्नयपए, निगोयमित्तावगाहणा फुसणा ।
फुसणाऽसंखगुणत्ता, उक्कोसपए असंखगुणा ॥५॥

અહિ કાકુના પાઠથી હેતુ પણ જણાવે છે એટલે ઉત્કૃષ્ટપદ બમણુ થાય, પણ તમો તો ઉત્કૃષ્ટપદ અસખ્યાતગણું ગણો છો, તેજ બતાવે છે જઘન્યપદે એક આકાશપ્રદેશમા રહેલ જીવપ્રદેશો કરતા સમગ્ર જીવો અસખ્યાતગુણા છે, અને તેના કરતા ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે જીવપ્રદેશો વિશેષાધિક છે

અહીં ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—જઘન્યપદની અદર જીવપ્રદેશો થોડા છે, કારણકે નિગોદ માત્ર અવગાહનાની સ્પર્શના હોવાથી તે પણ અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલી જાણવી. ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે અવગાહના અસખ્યાત ગણી છે. (૫)

एकस्मिन्नभ[1]प्रदेशे जघन्यकपदे जीवप्रदेशाः स्तोकाः, कुतः? इत्याह—'निगोयमित्तावगाहणा फुसणा' इति निगोदमात्रेऽङ्गुलासख्येयभागरूपे क्षेत्रेऽवगाहना येषां ते निगोदमात्रक्षेत्रावगाहनाः, यावत्सु येष्वेव चाकाशप्रदेशेष्वेको निगोदोऽवगाढस्तावत्सु तेष्वेव चापरनभःप्रदेशस्पर्शपरिहारेण ये निगोदा अवगाढास्त एकाव-

[1] उत्कृष्टपद

કરનાર નિગોદોની સ્પર્શના ત્રણ દિશિની હોય છે બીજી દિશિની સ્પર્શના અલોકથી આચ્છાદિત થઇ ગયેલ છે આ ત્રણ દિશિની સ્પર્શના ખડ ગોલામાજ જાણવી વળી જે ગોળામા છ દિશિમા નવા નવા ગોળાને ઉત્પન્ન કરનાર નિગોદ રાશિની સ્પર્શના છે તે ઉત્કૃષ્ટ પદ કહેવાય છે આ ઉત્કૃષ્ટપદ પૂર્ણ ગોળામાજ હોય છે, પણ ખડ ગોળામા હોતુ નથી સપૂર્ણ ગોળો તો લોક મધ્યેજ થાય છે, પણ લોકને છેડે ન થાય (૩)

अथ परवचनमाशङ्कमान आह —

उक्कोसमसखगुणं, जहन्नयाओ पयं हवइ कितु ।
नणु तिदिसिफुसणाओ,छद्दिसिफुसणा भवे दुगुणा॥४॥

અહીં શિષ્ય શકા કરે છે (જીવોના પ્રદેશોને અગે.)

મૂલાર્થ—જઘન્યપદ કરતા ઉત્કૃષ્ટપદ અસખ્યાતગણુ શુ થાય? ત્રણ દિશિની સ્પર્શના કરતાં છ દિશિની સ્પર્શના બમણી હોવાથી બમણા થાય. (૪)

उत्कृष्टपदमसख्यातगुण जघन्यपदैकनभ प्रदेशावगाढजीवप्रदेशराशेरपेक्षया, किन्तु कथ नु भवति ? न भवतीत्यर्थ । कस्मादेवम् ? इत्याह—ननु निश्चितम् , अक्षमाया वा ननुशब्द', त्रिदिक्स्पर्शनाया सकाशात् षड्दिक्स्पर्शना भवेद् द्विगुणा, त्रिकस्य द्विकेन गुणने षण्णामेव भावादिति ॥ ४ ॥

ટીકાર્થ—જઘન્યપદે એક આકાશપ્રદેશઉપર રહેલ જીવ પ્રદેશ રાશિની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટપદ અસખ્યાતગણુ કેમ થાય? અર્થાત્ ન થાય, કેમ ન થાય? ઉત્તર નનુ શબ્દ નિશ્ચિત અર્થમા અગર અક્ષમા એટલે સહન ન કરવુ આ અર્થમા છે, ત્રણ દિશિની

१ ' नणु तिदिसि फूसणाओ' इत्यपि क्वचित् एवमग्रेऽपि । २ 'राश्यपत्तया' इति क्वापि ॥

સ્પર્શના કરતા છ દિશિની સ્પર્શના બમણી થાય. ત્રણને બએ ગુણે તો ૮ થાય. (૪)

इह च काकुपाठाद्धेतुत्व प्रतीयत इत्यतो द्विगुणमेवोत्कृष्टपद स्यादसख्यातगुण च तदिष्यते, जघन्यपदैकनभःप्रदेशाश्रितजीवप्रदेशराश्यपेक्षयाऽसख्यातगुणसर्वजीवेभ्यो विशेषाधिकजीवप्रदेशोपेतत्वाचस्येति । इहोत्तरम्—

थोवा जहन्नयपए, निगोयमित्तावगाहणा फुसणा ।
फुसणाऽसंखगुणत्ता, उक्कोसपए असंखगुणा ॥५॥

અહિ કાકુના પાઠથી હેતુ પણ જણાવે છે એટલે ઉત્કૃષ્ટપદ બમણુ થાય, પણ તમો તો ઉત્કૃષ્ટપદ અસ ખ્યાતગણુ ગણો છો, તેજ બતાવે છે જઘન્યપદે એક આકાશપ્રદેશમા રહેલ જીવપ્રદેશો કરતા સમગ્ર જીવો અસ ખ્યાતગુણા છે, અને તેના કરતા ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે જીવપ્રદેશો વિશેષાધિક છે

અહીં ઉત્તર આપે છે—

મૂળાર્થ—જઘન્યપદની અદર જીવપ્રદેશો થોડા છે, કારણકે નિગોદ માત્ર અવગાહનાની સ્પર્શના હોવાથી તે પણ અ ગુલના અસ ખ્યાતમા ભાગ જેટલી જાણવી ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે અવગાહના અસ ખ્યાત ગણી છે. (૫)

एकस्मिन्नभःप्रदेशे जघन्यकपदे[1] जीवप्रदेशाः स्तोकाः, कुतः? इत्याह—'निगोयमित्तावगाहणा फुसणा' इति निगोदमात्रेऽङ्गुलासख्येयभागरूपे क्षेत्रेऽवगाहना येषा ते निगोदमात्रक्षेत्रावगाहनाः, यावत्सु येष्वेव चाकाशप्रदेशेष्वेको निगोदोऽवगाढस्तावत्सु तेष्वेव चापरनभःप्रदेशस्पर्शपरिहारेण ये निगोदा अवगाढास्त एकाव-

[1] उत्कृष्टपद

गाहना इत्यर्थः । तैरेव च यत्स्पर्शनमवगाहनं जघन्यपदस्य तन्नि-
गोदमात्रावगाहनस्पर्शनं तस्मात् खण्डगोलकनिष्पादकनिगोदैस्त-
स्याऽसस्पर्शनादित्यर्थः । भूम्यासन्नापवरकप्रकोणान्तिमप्रदेश-
सदृशो हि जघन्यपदाख्यः प्रदेशः, तं चालोकसम्बन्धैकावगाहना
एव निगोदाः स्पृशन्ति, न तु खण्डगोलकनिष्पादका निगोदाः, प्रदेशप
रिवृद्धिहानिभ्यां तुल्यावगाहनानामपरनिगोदानां तत्रानुपलभ्यमान
त्वात् । तत्र किल कल्पनया जघन्यपदं जीवशतं स्पृशति । परमा
र्थतस्त्वेकोऽपि निगोदोऽनन्तजीवाधिष्ठितो यत्र चैको निगोदस्तत्रै-
कावगाहना असंख्येया निगोदा इति । तस्य च कल्पनाकलितस्य
जीवशतस्य प्रत्येकं कल्पनयैव प्रदेशलक्षं तत्रावगाढमिति । परमार्थ-
तस्तु समस्तलोकाकाशप्रदेशराशितुल्यप्रदेशः एकैकोऽपि जीवोऽसं-
ख्येयान् प्रदेशानवगाहत इति । एवं च काल्पनिकप्रदेशलक्षगणने
जघन्यपदे कोटी जीवप्रदेशानामवगाढेत्येवं स्तोकास्तत्र जीवप्रदेशा
इति । अथोत्कृष्टपदजीवप्रदेशप्रमाणमुच्यते—'फुसणा असंखगु-
णत्ता' इति स्पर्शनाया उत्कृष्टपदे पूर्णगोलकनिष्पादकनिगोदैः स्पर्श-
नाया यदसंख्यातगुणत्वं जघन्यपदापेक्षया तत्तथा तस्माद्धेतोरु
त्कृष्टपदेऽसंख्यातगुणा जीवप्रदेशा जघन्यपदापेक्षया भवन्ति । उत्कृ
ष्टपदं हि संपूर्णगोलकनिगोदैरेकावगाहनैरसंख्येयैस्तथोत्कृष्टपदाऽवि-
मोचनेन प्रथमनिगोदावगाहनापेक्षया एकैकप्रदेशश्रेणिपरिहारिभिः
प्रत्येकमसंख्येयैरेव स्पृष्टम् । तच्च किल कल्पनया कोटिसहस्रेण
जीवानां स्पृश्यते । तत्र च प्रत्येकं जीवप्रदेशलक्षस्यावगाहनाज्जीव-
प्रदेशानां दशकोटिकोट्योऽवगाढाः स्युः । इत्येवं उत्कृष्टपदे तेऽसं-
ख्येयगुणा भावनीया इति ॥ ५ ॥

ટીકાર્થ—જઘન્યપદે એક આકાશપ્રદેશ ઉપર જીવપ્રદેશો

થોડા છે શા માટે ? ઉત્તર–નિગોદ માત્ર અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલી અવગાહના હોવાથી, જેટલા પ્રદેશોને વિષે એક નિગોદ અવગાહીને રહેલ છે તેટલાજ તે પ્રદેશોને વિષે બીજી પણ નિગોદો રહેલ છે આ બધી નિગોદોની એક અવગાહના કહેવાય છે એક પ્રદેશને આતરે રહેલી બીજી નિગોદો છોડી દઇને આ એક અવગાહનાવાળી નિગોદ માત્રની સ્પર્શના જઘન્યપદને છે ખડ ગોળાને ઉત્પન્ન કરનારી બીજી નિગોદોવડે આ જઘન્યપદ સ્પર્શાયેલ નથી ભૂમિના નજીકના વચલા ભાગનો જે ખુણો તે ખુણાના છેલ્લા પ્રદેશ રૂપ જઘન્યપદ છે આ જઘન્યપદને અલોકની સાથે સબધ હોવાથી એક અવગાહનાવાલીજ નિગોદો સ્પર્શે છે પણ ખડ ગોલાને ઉત્પન્ન કરનાર નિગોદો સ્પર્શતી નથી એક એક પ્રદેશની વૃદ્ધિ–હાનિવડે રહેલ બીજી તુલ્ય અવગાહનાવાલી નિગોદોની સ્પર્શના જઘન્ય પદમા નથી, જઘન્ય પદ ઉપર કલ્પનાથી સો જીવો સ્પર્શે છે પરમાર્થથી તો એક પણ નિગોદ અનત જીવવાળી છે વળી જ્યા એક નિગોદ છે ત્યાજ તેજ અવગાહનામા બીજી અસખ્યાતી નિગોદ છે આ અસખ્યાતી નિગોદને કલ્પનાવડે સો જીવવાળી ગણુવી તથા દરેક જીવના કલ્પનાવડે એક એક લાખ પ્રદેશો જઘન્યપદ ઉપર રહેલા છે પરમાર્થથી તો લોકાકાશના પ્રદેશની રાશિની તુલ્ય પ્રદેશવાળો જીવ પોતાના અસખ્યાતા પ્રદેશોથી જઘન્યપદ ઉપર રહેલો છે આ પ્રમાણે કલ્પનીક લાખ પ્રદેશોને સો જીવો જઘન્યપદે રહેલ હોવાથી સોએ ગુણુવાથી એક ક્રોડી પ્રદેશો જઘન્યપદે રહેલા છે, આ મુજબ જઘન્યપદે જીવપ્રદેશો થોડા જાણુવા હવે ઉત્કૃષ્ટપદ ઉપર રહેલ જીવ પ્રદેશોનુ પ્રમાણ બતાવે છે જઘન્યપદની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટપદમા પૂર્ણ ગોળાને ઉત્પન્ન કરનાર નિગોદોની સ્પર્શના અસખ્યાતગણી છે આ કારણથી ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે જીવ પ્રદેશો અસખ્યાત ગુણુા જઘન્યપદની અપેક્ષાએ થાય છે ઉત્કૃષ્ટપદને તો સપૂર્ણ ગોળાની નિગોદો એક અવગાહનાવાળી બીજી અસખ્યાતી નિગોદો

તેમજ ઉત્કૃષ્ટપદને છોડ્યા વિના પ્રથમ નિગોદની અવગાહનાની અપેક્ષાથી એક પ્રદેશશ્રેણીની ઓછાશવડી બીજી અસખ્યાતી નિગોદો ની સ્પર્શના છે કલ્પનાથી એક હજાર કોટી જીવો સ્પર્શે છે, તેમજ એક આકાશપ્રદેશઉપર દરેક જીવના એક લાખ પ્રદેશો અવગાહેલ હોવાથી એક હજાર કોટીને એક લાખે ગુણવાથી ઉત્કૃષ્ટપદમા દશ કોટાકોટી જીવપ્રદેશો અવગાહેલ છે આ મુજબ ઉત્કૃષ્ટપદમા જીવ પ્રદેશો જઘન્ય પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અસખ્યાત ગુણા છે એવી ભા વના કરવી. (૫)

अथ गोलकप्ररूपणाय आह—

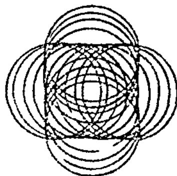
उक्कोसपयममुत्तु, निगोयओगाहणाइसव्वत्तो ।
निप्फाइज्जइ गोलो, पएसपरिवुड्ढिहाणीहिं ॥ ६ ॥

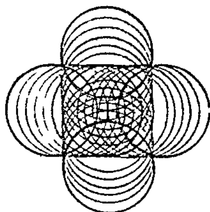
હવે ગોળા સબધી પ્રરૂપણા કરે છે

મૂળાર્થ—ઉત્કૃષ્ટપદને છોડ્યાવિના નિગોદ માત્રની અવગાહનાવાળા એક પ્રદેશની હાનિ વૃદ્ધિથી ગોળો બને છે. (૬)

उत्कृष्टपद लोकम यवत्तिगोलकास्थितबहुजीवप्रदेशस्पृष्टनभ.—प्रदेशरूप विवक्षितप्रदेशममुञ्चद्भिर्निगोदावगाहनायाः एकस्या. सर्वत सर्वासु दिक्षु निगोदान्तराणि स्थापयद्भिर्निष्पाद्यते गोल' । कथ ? प्रदेशपरिवृद्धिहानिभ्या काश्चित्प्रदेशान् विवक्षितावगाहनाया आक्रमद्भि. काश्चिद्विमुञ्चद्भिरित्यर्थ । अयमभिप्राय'—येषु विवक्षिते-ष्वङ्गुलासङ्ख्येयभागवर्तिष्वसख्यातेष्वाकाशप्रदेशेष्वेको निगोदोऽवगाहते, तेष्वेवान्येऽसख्याता निगोदा अवगाहन्ते । तथा विवक्षितनिगोदावगाहनापेक्षयैवापरे निगोदाः काश्चित् प्रदेशान् परि-

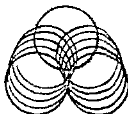
જીવોના ઘણા પ્રદેશની અવગાહનાવાળો આ એક પૂર્ણ ગોળા છે આ ગોળાને ચારે બાજુ તથા ઉર્ધ્વ અધઃ મુજબ ૭ દિશિની સ્પર્શના છે તેમજ ચારે તરફ નીગોદથી વ્યાપ્ત છે તેમજ આ ગોળાના ઉત્કૃષ્ટ પદ ઉપર બીજા બાદર નિગોદ તથા સૂક્ષ્મ પૃથિવ્યાદિ જીવો વ્યાપ્ત હોવાથી તાત્વીક આ ઉત્કૃષ્ટ પદ જાણવું

ઉત્કૃષ્ટ પદને સ્પર્શ કર્યા સિવાય ફરતા ચાર ગોળા છે અને વચમા એક ગોળો છે લાલ કિનારીવાળા જે છે તેની વચમા સ્થાન રગથી ચારે કોર નથરાઈ રહેલ નિગોદ જાણવી

જીવોના અલ્પ પ્રદેશની અવગાહનાવાળો ખંડ ગોળો જાણવો આ ગોળો નિષ્કુટ કના છેડે હોવાથી ના। દિશિની સ્પર્શના છે બીજી ત્રણ દિશિ અલોકથી આચ્છાદિત હોવાથી તે તરફની સ્પર્શના નથી

इत्य कांश्चिच्च प्रदेशानभिव्याप्यापरनभःप्रदेशानपि व्याप्नुवन्तीत्यर्थः । एवमेकगोलकनिष्पत्तिः ॥ ६ ॥

ટીકાર્થ—ઉત્કૃષ્ટપદ કે જે લોકના મધ્યમા રહેલ ગોળો કે જે ગોળામા રહેલ ઘણા જીવોના પ્રદેશોથી સ્પર્શાયેલ આકાશ પ્રદેશરૂપ છે, તે ઉત્કૃષ્ટપદ ઇચ્છિત પ્રદેશને નહિ છોડવાવડે એક નિગોદની અવગાહના જેટલીજ બીજી નિગોદો છએ દિશીએ સ્થાપવાથી ગોળો ઉત્પન્ન કરે છે કેવી રીતે ? તો ઉત્તર આપે છે કે આકાશના એક પ્રદેશની વૃદ્ધિ હાનિથી કેટલાક પ્રદેશો ઇચ્છિત અવગાહનાને છોડવાથી તેમજ કેટલાએક પ્રદેશો ઇચ્છિત અવગાહનાને આક્રમણ કરવાથી ગોળો ઉત્પન્ન થાય છે આનો અભિપ્રાય એવો છે કે જે વિવક્ષિત અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલુ ક્ષેત્ર કે જે અસખ્યાતા આકાશ પ્રદેશરૂપ છે, આ ક્ષેત્રને વિષે એક નિગોદ રહી છે તેમજ તેજ ક્ષેત્રમા બીજી અસખ્યાતી નિગોદો રહી છે તથા વિવક્ષિત નિગોદની અવગાહનાની અપેક્ષાએ બીજી કેટલી નિગોદો આકાશના કેટલાક પ્રદેશોને છોડીને રહી છે, તેમજ કેટલીએક નિગોદો આકાશના કેટલાક પ્રદેશોને વ્યાપીને પણ રહી છે આ મુજબ એક ગોળો બને છે

स्थापना[1] चेयम् । गोलकान्तरकल्पनायायाह—

तत्तो च्चिअ गोलाओ, उक्कोसपय मुइत्तु जो अन्नो ।
होइ[2] निगोओ तंमिवि अन्नो निप्फज्जई गोलो ॥७॥

સ્થાપના નીચે છે.

હવે બીજો ગોળો બતાવે છે.

મૂળાર્થ—પૂર્વે કહેલા ગોળાના ઉત્કૃષ્ટપદને છોડી જે

१ स्थापना तु तद्दिद सकाशाज्ज्ञेया । २ 'हुति,' 'होंति' त्यपि क्वचित् ।

બીજી નિગોદો રહી છે, તેમાંજ બીજા ઉત્કૃષ્ટપદથી બીજો ગોળો બને છે. (૭)

तमेवोक्तलक्षण गोलकमाश्रित्यान्यो निष्पद्यते गोल'। कथम् ? उत्कृष्टपद प्राक्तनगोलकसंबधि विमुच्य योऽन्यो भवति निगोदस्तस्मिन्नुत्कृष्टपदकल्पनेनेति। अयमाशयः—प्रागुत्कृष्टपदमाश्रित्य विवक्षितनिगोदावगाहनायां यानि यानि प्रदेशपरिवृद्धिहानिभ्यां निगोदान्तराणि स्थापितानि तेष्वेकतरमपि निगोदमाश्रित्य निगोदान्तरस्थापनेन गोलकान्तर निष्पद्यत इति ॥ ७ ॥

ટીકાર્થ—તે પૂર્વે કહેલા ગોળાને આશ્રિને જ બીજો ગોળો બને છે કેવી રીતે? તો ઉત્તર આપે છે કે પ્રથમના ગોળા સબધી ઉત્કૃષ્ટપદને છોડીને જે બીજી નિગોદો રહી છે તેમા ઉત્કૃષ્ટપદની ક ૯પનાથી બીજો ગોળો બને છે આનુ રહસ્ય આ છે કે પ્રથમના ઉ ત્કૃષ્ટપદને આશ્રિ વિવક્ષિત નિગોદની અવગાહનામા એક એક આ કાશપ્રદેશની વૃદ્ધિ-હાનિવડે જે જે નિગોદો સ્થાપી છે, તેમા કોઇ એક પણ નિગોદને આશ્રિ બીજી નિગોદો સ્થાપવા વડે બીજો ગોળો બને છે અર્થાત્ એક એક આકાશપ્રદેશની વૃદ્ધિ-હાનિવડે જે નિ ગોદો રહી છે તેમા પ્રથમના ઉત્કૃષ્ટપદને સ્પર્શ્યા વિના નવીન ઉત્કૃષ્ટ પદ સ્થાપવુ આને બીજો ગોળો શાસ્ત્રકાર કહે છે, આજ મુજબ બીજા અસખ્યાતા ગોળાઓ થાય છે (૭)

तथा च सति यत्स्याचदाह—

एवं निगोयमित्ते, खित्ते गोलस्स होइ निप्फत्ती ।
एव निप्फज्जंते, लोगे गोला असखिज्जा ॥ ८ ॥

હવે ગોળાઓની જે સખ્યા થાય છે તેજ બતાવે છે

મૂળાર્થ—આ પ્રમાણે નિગોદ માત્ર ક્ષેત્રમાં ગોળાની

ઉત્પત્તિ થાય છે અને આજ રીત પ્રમાણે અસખ્યાતા ગોળા બને છે. (૮)

एवमुक्तक्रमेण प्रतिनिगोद निगोदान्तरस्थापनारूपेण निगोदमात्रे क्षेत्रे विवक्षितविविक्तैकैकनिगोदावगाहनास्वरूप आकाशखण्डे गोलकस्य भवति निष्पत्तिः, विवक्षितनिगोदावगाहनातिरिक्तनिगोददेशानां गोलकान्तरानुप्रवेशात् । एव च निष्पन्नन्ते लोके गोला असख्येयाः, सकलस्यापि लोकाकाशस्य निगोदकदम्बकावरुद्धत्वात् । निगोदावगाहनायाश्चाङ्गुलासख्येयभागरूपत्वात्, प्रतिनिगोदावगाहन च गोलकनिष्पत्तेरिति ॥ ८ ॥

ટીકાર્થ—આ મુજબ પ્રથમ કહેલ ક્રમ પ્રમાણે દરેક નિગોદે જુદી જુદી નિગોદો સ્થાપવાવડે નિગોદ માત્ર ક્ષેત્રમા ઇચ્છિત જુદી જુદી એક એક નિગોદની અવગાહનાવાળા આકાશપ્રદેશમા ગોળાની ઉત્પત્તિ બને છે ઇચ્છિત નિગોદની અવગાહનાથી ભિન્ન નિગોદના દેશોની અવગાહના જુદા ગોળામા પ્રવેશ થાય છે, અગર સ્પર્શના થાય છે આ મુજબ લોકમા અસખ્યાતા ગોળાઓ બને છે કારણ કે સપૂર્ણ લોકાકાશના પ્રદેશો તે નિગોદના સમૂહે અવગાહ્યો છે, અગર આચ્છાદિત કર્યો છે નિગોદની અવગાહના અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલી છે અને દરેક નિગોદે ગોળાની ઉત્પત્તિ થાય છે (૮)

अथ किमिदमेव प्रतिगोलक यदुत्कृष्टपद तदेव ग्राह्यम्? उतान्यत्? इति अस्यामाशङ्कायामाह—

ववहारनएण इमं, उक्कोसपयावि इत्तिया चेव ।
जं पुण उक्कोसपयं, निच्छइयं होइ तं वुच्छं ॥ ९ ॥

દરેક ગોળાએ રહેલ ઉત્કૃષ્ટપદ તે ઉત્કૃષ્ટપદ ગણવુ કે બીજુ? આનો ઉત્તર આપે છે

મૂલાર્થ—વ્યવહાર નયથી આજ ઉત્કૃષ્ટપદ જાણુ-વુ ? જ્યારે આજ ઉત્કૃષ્ટપદ લઇએ ત્યારે ઉત્કૃષ્ટપદ અસ-ખ્યાતા થાય માટે આ ઉત્કૃષ્ટપદ ન ગણુવુ, નિશ્ચયથી ઉ-ત્કૃષ્ટપદ જેને કહે છે, તે બતાવે છે. (૯)

व्यवहारनयेन सामान्येनेदमन्तरव्यावर्णितस्वरूपमुत्कृष्टपदमुक्त काका चेदमध्येयम् । अनुक्तस्यापि किंशब्दस्य गम्यमानत्वात् । ततश्च किमिदमुत्कृष्टपद ग्राह्यम् ? अपि तु न ग्राह्यमेवेति तात्पर्यम् । कुतः ? 'उक्कोसपयावि इत्तिया चेव' इति न केवल गोलका असख्येया, उत्कृष्टपदान्यपि प्रतिपरिपूर्णगोलकस्पर्शनामरूपितानि एतावन्त्येव असख्येयान्येव भवन्ति । यस्मात्ततो न नियतमुत्कृष्टपदम्, किं च न स्यान्निष्कुटासन्नत्रिदिक्स्पर्शिखण्डगोलकान् विहाय शेषगोलकानां षड्दिक्स्पर्शिनां सर्वेषामपि समानगोलकान्तरैः समानस्पर्शनयुक्तत्वादिति भावः । यत्पुनरुत्कृष्टपद नैश्चयिक निश्चयनयसमत भवति सर्वोत्कर्षयोगात् यदिह ग्राह्य तद्रूपेऽनन्तरगाथया ॥ ९ ॥

ટીકાર્થ—સામાન્યથી હમણાજ જેનુ સ્વરૂપ બતાવ્યુ છે તે ઉત્કૃષ્ટપદ લેવુ ? અર્થાત્ તે ન લેવુ કેમ ન લેવુ ? ઉત્તર જેમ ગોળા અસખ્યાતા છે તેમ ઉત્કૃષ્ટપદો પણ પૂર્ણ ગોળાને આશ્રિને કહેવાથી તે પણ અસખ્યાતા થાય તે કારણથી તે ઉત્કૃષ્ટપદ ન ગણુવુ લોકના છેડે નિષ્કુટ પાસે ત્રણ દિશિને સ્પર્શી થતા ખડ ગોળાને છોડી બાકીના ગોળાઓ છ દિશિમા બધે રહેવાથી સમાન બીજા ગોળાઓની સરખીજ સ્પર્શના હોવાથી તે ઉત્કૃષ્ટ પદ ન થાય ત્યારે હવે જે નિશ્ચયથી ઉત્કૃષ્ટપદ માન્યુ છે, સર્વથી મોટુ તેજ અહિ લેવુ, (૯)

तदेवाह—

बायरनिगोयविग्गहगइयाईं जत्थ समहिया अन्ने ।
गोला हुज्ज सुबहुया, निच्छइयपयं तदुक्कोस ॥१०॥

તેજ વાત નીચેની ગાથામા બતાવે છે

मूलार्थ—બાદર નિગોદ તથા વિગ્રહ ગતિના જીવો, સૂક્ષ્મ ગોળાઓ ઉપર જ્યા ઘણા મળે, ત્યાંજ ઉત્કૃષ્ટપદ નિશ્ચયથી સમજવુ. (૧૦)

बादराश्च ते निगोदाश्च बादरनिगोदाः कन्दादयः, ते च सूक्ष्मबादरनिगोदसम्बन्धिविग्रहगतिकाश्च आदिशब्दादविग्रहगतयोऽपि यत्रोत्कृष्टपदे समधिकाः सूक्ष्मनिगोदगोलकेभ्यः पूर्वोक्तस्वरूपेभ्य उत्कृष्टपदवर्तिभ्योऽधिका अन्ये सूक्ष्मनिगोदगोलकेभ्योऽपरे गोलका भवेयुः सुबहवो नैश्चयिकपद तदुत्कर्षम् । अयमभिप्रायः—यच्च क्वापि सूक्ष्मा निगोदसन्दोहनिष्पन्ना[1] परिपूर्णगोलकास्तत्र यदि बादरनिगोदा अप्यवगाहन्ते, तत्र च यदि सूक्ष्मनिगोदजीवा बादरनिगोदजीवाश्च सजातीयेषु विजातीयेषु वा बादरनिगोदान्तरेषूत्पित्सवोऽपरेऽपि पृथिवीकायादयो भवान्तरे सचरिष्णवो विग्रहगत्या ऋजुगत्या वा सचरमाणा[1] सूक्ष्मपृथिवीकायादयस्तु तत्रस्था वावगाहन्ते, तदा च निश्चयनयसमतमुत्कृष्टपदामिति । बादरनिगोदा हि निराधारा न सभवन्ति, ततः पृथिव्यादिष्वेव स्वस्थानेषु स्वरूपतो भवन्ति न सूक्ष्मनिगोदवत्सर्वत्र, इत्यतो यत्र क्वचिच्च बादरनिगोदादयो भवन्ति तदुत्कृष्टपद तात्त्विकामिति भावः ॥१०॥

ટીકાર્થ—પ્રથમ ગણાવેલ ઉત્કૃષ્ટ પદવાળા સૂક્ષ્મ ગોલાઓ તેના ઉપર જે ઉત્કૃષ્ટપદવાળા ગોલામાં બાદર નિગોદો કદાદિ, તે

१ 'यत्र' इति एकस्मिन् पुस्तके ।

टीकार्थ—લોક તથા જીવ આ બન્નેના અસખ્યાતા પ્રદેશો છે, તેમજ તેઓ તુ-યપણુ છે ચતુર્દશ રજ્જુ પ્રમાણ સપૂર્ણ આ લોકાકાશના જેટલા પ્રદેશો છે, તેટલાજ એક જીવના પ્રદેશો છે ઓછા અગર વધુ નથી કારણકે કેવલી સમુદ્ઘાત અવસ્થામા કેવલી પોતાના પ્રદેશોથી સપૂર્ણ લોકાકાશને પૂર્ણ કરે છે, માટે તુ-ય છે તેમજ જીવના પ્રદેશોનો સ્વભાવ સકોચવાલો હોવાથી અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલી સૂક્ષ્મ નિગોદની અવગાહના, તેમજ તેમા રહેલ જીવની, તેમજ ગોલાની અવગાહના જાણવી (૧૩)

निगोदादिसमवगाहनतामेव समर्थयन्नाह—

जमि जिओ त मेव निगोउ तो तम्मि चेव गोलोऽवि।
निप्फज्जइ ज खित्ते, तो ते तुल्लावगाहणया ॥१४॥

હવે નિગોદાદિની સરખી અવગાહના છે તેનુજ સમર્થન કરતા કહે છે

સૂત્રાર્થ—જે ક્ષેત્રને વિષે જીવ છે ત્યાજ નિગોદ છે, ને ત્યાજ ગોલો બને છે. આ કારણથી આ ત્રણે સરખી અવગાહનાવાલા છે (૧૪)

यस्मिन् क्षेत्रेऽङ्गुलासख्येयभागरूपेऽसख्यातनभःप्रदेशात्मके जीवोऽवगाहते, तस्मिन्नेव निगोदे निगोदमभिव्याप्य जीवस्यावस्थानात् 'तो' इति तदनन्तर तस्मिन्नेव गोलोऽपि निष्पद्यते आस्त, विवक्षितनिगोदावगाहनातोऽतिरिक्तशेपनिगोदावगाहना गोलकान्तरमवेशेन निगोदमात्रा गोलकावगाहनेति । अयमाशय —येषु यावत्सु नभःप्रदेशेष्वेको निगोदोऽवगाढस्तेषु तावत्स्वेवापरेऽप्यसख्येया निगोदाः सूक्ष्मपरिणामतयाऽवगाहन्ते । एकैकस्मिश्च निगोदेऽनता जीवाः सन्ति । एकैकश्च जीवो विवक्षितनिगोदप्रदेशानभिव्याप्य तिष्ठति ।

तेषा चैकावगाहनानामसख्यातानां निगोदानां गोलक इति सज्ञा । तस्य गोलकस्यैकैकप्रदेशश्रेणिं मुञ्चन्तोऽपरापरप्रदेशश्रेणिं च व्याप्नुवन्तः षट्स्वपि दिक्षु येऽपरे प्रत्यवगाहनमसख्येया निगोदास्तेषामपि यावानवगाहनाभागो विवक्षितगोलकस्यासीत्, तावान् स एव गोलक उद्धरितस्त्ववगाहनाभागो गोलकान्तरेषु प्रविशतीत्यायातमेकजीवस्य निगोदस्य गोलकस्य समानावगाहनेति ॥ १४ ॥

ટીકાર્થ—અસખ્યાતા આકાશ પ્રદેશરૂપ અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલા ક્ષેત્રમા એક જીવ રહે છે, તેજ ક્ષેત્રમા નિગોદ રહે છે એટલે નિગોદને વ્યાપિ જીવ રહે છે, અને તેમાજ ગોલો રહે છે ઇચ્છિત નિગોદની અવગાહનાથી બીજી નિગોદની અવગાહના બીજા ગોલામા ગણવાથી નિગોદ માત્ર અવગાહનાવાલા ગોલા જાણવા આનો આ આશય છે જેટલા જે આકાશપ્રદેશોને વિષે એક નિગોદ અવગાહિ છે, તેટલા તેજ પ્રદેશોને વિષે બીજી અસખ્યાતિ નિગોદો સૂક્ષ્મ પરિણામથી રહી છે એક એક નિગોદને વિષે અનતા જીવો છે, એક એક જીવ ઇચ્છિત નિગોદના પ્રદેશોને આશ્રિને રહે છે તે એક અવગાહનાવાલી અસખ્યાતિ નિગોદોને ગોલો એમ કહે છે અગર ગોલો એવી સજ્ઞા છે તે ગોલો જેટલા પ્રદેશમા રહ્યો છે, તેની એક પ્રદેશની શ્રેણીને છોડતા અને બીજી બાજુથી વ્યાપતા બીજી છ દિશીમા બીજી અસખ્યાતિ નિગોદો છે, તે નિગોદોમા જેટલી અવગાહનાથી ઇચ્છિત ગોલો થાય છે તેટલો જ એક ગોલો બીજો જાણવો, અને બાકી રહેલ અવગાહનાનો ભાગ બીજા ગોલામા ગણવો આથી પણ જીવ, નિગોદ, તેમજ ગોલાની સરખી અવગાહના જાણવી (૧૪)

अथ जीवाद्यवगाहनासमतासामर्थ्येन यदेकत्र प्रदेशे जीवप्रदेशमान भवति, तद्विभणिषुस्तत्प्रस्तावनार्थं प्रश्न कारयन्नाह—

उक्कोसपयपएसे किमेगजीवप्पएसरासिस्स ।
हुज्जेगनिगोयस्स व, गोलस्स व किं,समोगाढ ॥१५॥

હવે જીવાદિની સરખી અવગાહનાના સામર્થ્યથી એક આકાશપ્રદેશે જેટલા જીવના પ્રદેશોનુ પરિમાણ થાય છે, તે કહેવાની ઈચ્છાવાલા શાસ્ત્રકાર પ્રસ્તાવનાને માટે પ્રશ્ન કરાવતા કહે છે

मूलार्थ—ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે એક જીવના પ્રદેશ રાશી, તેમજ એક નિગોદ તથા એક ગોલાનુ શુ શુ અવગાહ્યુ છે? (૧૫)

उत्कर्षपंत एकस्मिन्नभःप्रदेश एकजीवप्रदेशराशेर्निगोदस्य गोलकस्य च किं किं समवगाढं भवेत् ? अय प्रश्नार्थ । लोकाकाशप्रदेशराशितुल्यनिजप्रदेश आत्मा यदा सकोच्य निजप्रदेशान्निगोदमात्रे क्षेत्रेऽवगाहते, तदैकैकस्मिन्नभःप्रदेशे कति जीवप्रदेशा, स्युरिति । एव निगोदगोलकयोरपि प्रश्नार्थो ज्ञेय ॥ १५ ॥

ટીકાર્થ—ઉત્કૃષ્ટપદે એક આકાશપ્રદેશને વિષે એક જીવ પ્રદેશ રાશી, નિગોદ, તેમજ ગોલાનુ શુ શુ અવગાહ્યુ છે? આ પ્રશ્નાર્થ છે લોકાકાશ પ્રદેશરાશી તુલ્ય પ્રદેશવાલો આત્મા જ્યારે સંકોચાઈને પોતાના પ્રદેશોને નિગોદમાત્ર ક્ષેત્રમા અવગાહે ત્યારે એક આકાશપ્રદેશને વિષે કેટલા જીવ પ્રદેશો હોય, એમ નિગોદ તથા ગોલાને આશ્રિ પ્રશ્નો જાણવા (૧૫)

तत्र जीवमाश्रित्योत्तरम्—

जीवस्स लोगमित्तस्स सुहुमओगाहणावगाढस्स ।
इक्किक्कंमि पएसे, हुति पएसा, असखिज्जा ॥१६॥

---

१ उत्कृष्टपदे ।

પ્રથમ જીવ આશ્રિ ઉત્તર આપે છે

મૂળાર્થ—લોકાકાશપ્રદેશ માત્ર પ્રમાણવાલો જીવ સૂક્ષ્મ અવગાહનાવડે જ્યારે અવગાહે છે, ત્યારે લોકાકાશના એક એક પ્રદેશને વિષે પોતાના અસખ્યાતા પ્રદેશો હોય છે (૧૬)

जीवस्य समस्तलोकाकाशप्रदेशसमूहसमाननिजप्रदेशस्य सूक्ष्मावगाहनयावगाढस्यैकैकनभःप्रदेशेऽसंख्याता जीवप्रदेशा भवन्ति। अयमर्थः—सूक्ष्मनामकर्मोदयेन जीवोऽङ्गुलासंख्येयभागरूप निगोदमात्र क्षेत्रमवगाहते, तच्चासंख्यातनभःप्रदेशात्मकं समग्रलोकेऽप्यसंख्येया नभःप्रदेशा असंख्यातस्यासंख्यातभेदत्वात् ।। तत एकस्मिन्निगोदावगाढनभःप्रदेशे एकजीवस्यासंख्येयाः स्वप्रदेशा इति। ते च किल कल्पनया कोटीशतसंख्यस्य जीवप्रदेशराशेः प्रदेशदशसहस्रीस्वरूपावगाहनया भागे हृते लक्षमाना भवन्तीति ॥ १७॥

ટીકાર્થ—સ પૂર્ણ લોકાકાશના પ્રદેશના સમૂહ જેટલા પ્રદેશવાલો જીવ છે આ જીવ જ્યારે સૂક્ષ્મ અવગાહના વડે રહે છે ત્યારે લોકાકાશના એક પ્રદેશ ઉપર પોતાના અસખ્યાતા પ્રદેશો રાખે છે આનો અર્થ આ છે સૂક્ષ્મ નામકર્મના ઉદયથી જીવ અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ રૂપ નિગોદ માત્ર ક્ષેત્રને અવગાહે છે તે ક્ષેત્ર આકાશના અસખ્યાતા પ્રદેશરૂપ છે સ પૂર્ણ લોકાકાશના પણ અસખ્યાતા પ્રદેશો છે, કારણ કે અસખ્યાતાના અસખ્યાતા ભેદો છે આ કારણથી એક નિગોદ અવગાહિત આકાશપ્રદેશને વિષે એક જીવના અસખ્યાતા પ્રદેશો રહે છે આ પ્રદેશરાશિને કલ્પનાથી સો ક્રોડી અગર એક અબજ પ્રમાણે ગણવી, પછી આ રાશિને જીવની દશહજાર પ્રદેશની અવગાહનાવડે ભાગ દેવાથી એક લાખ જીવપ્રદેશો એક આકાશપ્રદેશ ઉપર આવે છે (૧૭)

अथनिगोदमाश्रित्याह—

लोगस्सहिए भागे, निगोयओगाहणाइ ज लद्ध ।
उक्कोसपएऽतिगय, इत्तियमिक्कि जीवाओ ॥१७॥

હવે નિગોદને આશ્રિ ઉત્તર આપે છે

મૂળાર્થ—નિગોદની અવગાહનાવડે લોકાકાશના પ્રદેશોને ભાગ આપવાથી જે પ્રદેશો મળે તે પ્રદેશો એક એક જીવ સબધી ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે જાણવા. (१७)

निगोदावगाहनया लोकस्य भागे हृते यल्लब्धमेतावदुत्कृष्टपदेऽतिगतमवगाढ निगोदसबद्धादेकैकजीवात् अयमर्थ असख्यातप्रदेशोऽपि लोक. किल प्रदेशकोटीशतमान. कल्प्यते, एकनिगोदाव गाहना च प्रदेशदशसहस्रीमाना ततश्च कल्पितलोकप्रदेशराशे.कल्पितनिगोदावगाहनया भागे हृते लेक्षा लभ्यते, सा चानन्तजीवात्मकस्य निगोदस्य सबन्धिन एकैकजीवस्य सत्का उत्कर्षत एकस्मिन्नप्रदेशेऽवगाढेति ज्ञातव्यम् । अनेन निगोदसत्कमुत्कृष्टपदे यदवगाढ तद्दर्शितम् ॥ २७ ॥

ટીકાર્થ—નિગોદની અવગાહનાવડે લોકાકાશના પ્રદેશોને ભાગ આપવાથી જેટલી સખ્યા મળે તેટલી સખ્યા નિગોદ સબધિ એક એક જીવની ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે રહેલી જાણવી આનો અર્થ આ છે અસખ્યાત પ્રદેશરૂપ લોક છે તો પણ કલ્પનાવડે લોકને સો કોટી અગર એક અબજ પ્રદેશવાળો કલ્પવો એક નિગોદની અવગાહના દશહજાર પ્રદેશની જાણવી પછી કલ્પીત લોકાકાશ પ્રદેશ રાશિને કલ્પીત નિગોદની દશ હજાર પ્રદેશની અવગાહનાવડે ભાગ

---

१ 'ना भागे' इत्यपि । २ 'लद्धम् । ३ 'इत्ता' । ४ ' सत्कम्' । ५ वगा' मिति । ६ ज्ञातव्या ॥

હેવાથી એક લાખ પ્રદેશો મળે છે આ સખ્યા અનત જીવરૂપ નિગોદ સબધિ એક એક જીવની ઉત્કૃષ્ટપણાથી આકાશના એક પ્રદેશને વિષે રહેલી જાણવી આ કહેવાથી નિગોદ સબધિ જે સખ્યા રહેલી છે, તે બતાવી અર્થાત્ એક જીવ આશ્રિ એકલાખ પ્રદેશો અને નિગોદ આશ્રિ અનત જીવો હોવાથી અનત લાખ પ્રદેશો એક આકાશપ્રદેશમા રહે છે (૧૭)

अथ गोलकसत्क यत्तत्रावगाढ तद्दर्शयति—

एवं दव्वट्ठाए, सव्वेसि इक्कगोलजीवाण ।
उक्कोसपयमइगया, होंति पएसा असंखगुणा ॥१८॥

હવે ગોલા આશ્રિ એક આકાશપ્રદેશ ઉપર જેટલા પ્રદેશો રહ્યા છે તે બતાવે છે

મૂળાર્થ—એ મુજબ દ્રવ્ય અપેક્ષાએ એક ગોલામા રહેલા સમગ્ર જીવોના પ્રદેશો ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે અસખ્યાતગુણા રહ્યા છે (૧૮)

यथा निगोदजीवेभ्योऽसख्येयगुणास्तत्प्रदेशा उत्कृष्टपदेऽतिगताः, एव द्रव्यार्थतया न तु प्रदेशार्थतया 'सव्वेसिं' इति सर्वेभ्यः 'इक्कगोलजीवाण' इति एकगोलगतजीवद्रव्येभ्यः सकाशादुत्कृष्टपदमतिगता भवन्ति प्रदेशा असख्यातगुणा. । इह किलानन्तजीवोऽपि निगोदः कल्पनया लक्षजीवः। गोलकश्चासख्यातनिगोदोऽपि कल्पनया लक्षनिगोदः, ततस्तस्य लक्षस्य लक्षगुणने कोटीसहस्रसख्या' कल्पनया गोलके जीवा भवन्ति। तत्प्रदेशाना च लक्ष लक्षमुत्कृष्टपदेऽतिगतमतश्चैकगोलकसख्याया लक्षगुणने कोटीकोटीदशकसख्या एकत्र प्रदेशे कल्पनया जीवप्रदेशा भवन्ति ॥ १८ ॥

---

१ आश्रित्य

ટીકાર્થ—જેમ નિગોદમા રહેલ જીવો કરતા તેના પ્રદેશો અસખ્યાતગુણા ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે રહ્યા છે, તેમ પર્યાય અપેક્ષાએ નહિ પણ દ્રવ્ય અપેક્ષાએ એક ગોલામા રહેલ સમગ્ર જીવોને આશ્રિ ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે અસખ્યાતા પ્રદેશો રહ્યા છે અહિ અનત જીવરૂપ નિગોદ છતા, કલ્પનાથી એક લાખ જીવ ગણવા એક ગોલો અસખ્યાત નિગોદવાળો છતા, કલ્પનાથી એક લાખ નિગોદવાળો ગણવો ત્યારપછી લાખને લાખે ગુણવાથી એક હજાર કોટી કલ્પનાવડે જીવો એક ગોલામા થાય છે, તેમજ જીવના એક એક લાખ પ્રદેશો ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે રહેલ છે, આ વાત પહેલા કહી આવ્યા છીએ હવે પ્રથમ ગણેલ એ હજાર કોટી જીવો સાથે એક લાખ જીવના પ્રદેશોને ગુણવાથી દશ કોટાકોટી જીવપ્રદેશો એક આકાશપ્રદેશને વિષે કલ્પનાથી રહે છે

એક આકાશપ્રદેશને વિષે તાત્વિક રીતે અસખ્યાતા અનત અસખ્યાતા પ્રદેશો એક આકાશપ્રદેશ ઉપર રહે છે જ્યારે એક જીવના અસખ્યાતા પ્રદેશો રહે છે તેવા જીવો એક નિગોદમા અનતા હોવાથી અસખ્યાતા અનતા આવે છે, તેમજ એક ગોલામા નિગોદ અસખ્યાતે હોવાથી અસખ્યાતા અનતા અસખ્યાતા જીવ પ્રદેશો એક આકાશપ્રદેશને વિષે તાત્વિક રીતે આવે છે (૧૮)

गोलजीवेभ्यं सकाशादेकत्र प्रदेशेऽसख्येयगुणा जीवप्रदेशा भवन्तीत्युक्तम् अथ तत्र गुणकारराशे परिमाणनिर्णयार्थमुच्यते—

त पुण केदइएण, गुणियमसखिज्जय भविज्जा हि ।
भण्णइ दव्वट्ठाए, जावइया सव्वगोलत्ति ॥ १९ ॥

ગોલાને આશ્રિ એક આકાશપ્રદેશ ઉપર અસખ્યાતા જીવપ્રદેશો રહે છે આ પ્રમાણે જે શાસ્ત્રકારે કહ્યુ તો તે અસખ્યાત ગુણાકાર રાશિ કયા પ્રમાણવાળી જાણવી ? આનો નિશ્ચય કરવાને શાસ્ત્રકાર જણાવે છે

મૂળાર્થ—તે પૂર્વે કહેલ અસખ્યાત રાશિ, કેટલા પ્રમાણવાળી રાશિથી ગુણીએ કે જેથી અસખ્યાત રાશિ થાય? કહીએ છીએ. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જેટલા ગોલા છે, તેટલાથી ગુણવા જેથી ઉક્ત રાશિ આવશે. (૧૯)

तत्पुनरनन्तरोक्तमुत्कृष्टपदातिगतजीवप्रदेशराशिमत्र कियता किंपरिमाणेनासंख्येयराशिना गुणितं सत् 'असंखिज्जय' इति असंख्येयकममसंख्यातगुणनाद्वारायातं भवेत् स्यात्? इति भण्यते। अत्रोत्तरं—द्रव्यार्थतया न तु प्रदेशार्थतया यावन्तः सर्वगोलकाः सकललोकगोलकास्तावन्त एवेति[1] गम्यम्। स चोत्कृष्टपदगतैकजीवप्रदेशराशिर्मन्तव्यः, सकलगोलाना तत्तुल्यत्वादिति ॥ १९ ॥

ટીકાર્થ—તે પૂર્વે કહેલ ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે રહેલ જીવપ્રદેશ રાશિ સબધિ ગણિત કેટલા પ્રમાણવાળી અસખ્યાત રાશિથી ગુણીએ કે જેથી અસખ્યાત રાશિ, અસખ્યાત ગુણાકાર દ્વારા આવી કહેવાય? અહીં શાસ્ત્રકાર ઉત્તર આપેછે જીવોના પ્રદેશો દ્વારા નહિ પણ જીવદ્રવ્યની અપેક્ષાએ સમગ્ર લોકની અદર જેટલા ગોલા છે, તેટલા ગોલાથી ગુણાકાર કરવો તે સમગ્ર ગોલાઓ એક જીવના એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર રહેલ પ્રદેશ રાશિ જેટલા છે કારણકે બધા ગોલાઓ તેની તુલ્ય હોવાથી સારાશ આ છે કે, એક ગોલામા જે સમગ્ર જીવો છે, તેને સમગ્ર ગોલાથી ગુણો અગર એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર રહેલ એક જીવના પ્રદેશોથી ગુણો તે ગુણવાથી જે રાશિ આવે, તે એક ગોલા સબધિ જીવ પ્રદેશ રાશિ જાણો આ ગણીત જાણવુ (૧૯)

किं कारणमोगाहणतुल्लत्ता जियनिगोयगोलाणं।
गोला उक्कोसपएक्कजियपएसेहिं तो तुल्ला ॥ २० ॥

[1] गम्य

મૂળાર્થ—ગોલાઓ તથા એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર રહેલ એક જીવના પ્રદેશો આ બન્ને તુલ્ય શા કારણથી છે ? જીવ, નિગોદ, અને ગોલા આ ત્રણેની અવગાહના તુલ્ય હોવાથી (૨૦)

' किं कारण ' इति कस्मात्कारणाद्यावन्तः सर्वगोलास्तावन्त एवोत्कृष्टपदगतैकजीवप्रदेशा' ? इति प्रश्नः । अत्रोत्तरम्–अवगाहनातुल्यत्वात् । केषाम् ? इत्याह—जीवनिगोदगोलानामवगाहनातुल्यत्व चैषामङ्गुलासख्येयभागमात्रावगाहित्वादिति । यस्मादेव 'तो' इति तस्माद्गोला. सकललोकसवन्धिन उत्कृष्टपदे ये एकस्य जीवस्य प्रदेशास्ते तथा तैरुत्कृष्टपदैकजीवप्रदेशैस्तुल्या भवन्ति ॥ २० ॥

ટીકાર્થ—શા કારણથી કહો છો કે જેટલા ગોલા છે તેટલાજ એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર એક જીવના પ્રદેશો છે ? પ્રશ્ન અહીં ઉત્તર કહે છે કે અવગાહના તુલ્ય હોવાથી. કોની ? કહે છે જીવ, નિગોદ, અને ગોલાની, આ તુલ્યપણુ અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલી અવગાહના હોવાથી જાણવુ, જે કારણથી આમ છે તો સમગ્ર ગોલાઓ તથા એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર રહેલ એક જીવના પ્રદેશો આ બન્ને સરખા થાય છે (૨૦)

एतस्यैव भावनार्थमुच्यते—

गोलेहिँ हिए लोगे, आगच्छइ जं तमेगजीवस्स ।
उक्कोसपयगयपएस, रासितुल्लं हवइ जम्हा ॥ २१ ॥

આજ વાત સ્પષ્ટતાથી બતાવે છે

મૂળાર્થ—સમગ્ર ગોલાથી લોકાકાશના પ્રદેશોને ભાગ

દેવાથી જે રકમ આવે તે એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર રહેલ પ્રદેશ રાશિની તુલ્ય જાણવી. આ કારણથી બન્ને તુલ્ય જાણવા. (૨૧)

गोलैर्गोलावगाहनामदेशै' कल्पनया दशसहस्रसंख्यैर्हृते विभक्ते हृतभाग इत्यर्थः। लोके लोकप्रदेशराशौ कल्पनयैककोटीशतप्रमाणे आगच्छति लभ्यते, यत्सर्वगोलकसंख्यास्थान कल्पनया लक्षमित्यर्थः। तदेकजीवस्य सम्बन्धिना पूर्वोक्तप्रकारतः कल्पनया लक्षप्रमाणेनैवोत्कृष्टपदगतप्रदेशराशिना तुल्य भवति। यस्माचस्माद्गोला उत्कृष्टपदैकजीवप्रदेशैस्तुल्या भवन्तीति प्रकृतमेवेति। एव गोलकानामुत्कृष्टपदगतैकजीवप्रदेशाना च तुल्यत्व समर्थितम् ॥ २१ ॥

ટીકાર્થ—ગોળાની અવગાહના કલ્પનાથી ૧૦) દશ હજાર પ્રદેશોથી, લોકાકાશના પ્રદેશો કલ્પનાથી સો કોટી અગર એક અબજ પ્રમાણને ભાગ આપવાથી કલ્પનાથી એક લાખ ગોલાઓ આવશે, તે ગોલાઓ, તથા એક જીવ સબધિ પ્રથમની રીત મુજબ એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર રહેલ કલ્પનાથી એક લાખ પ્રમાણ પ્રદેશો, આ બન્ને તુલ્ય થાય છે, આ કારણથી શાસ્ત્રકાર, ગોલાઓ તથા એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર રહેલ એક જીવના પ્રદેશોને સરખા કહે છે આજ પ્રસ્તુત છે, આ મુજબ ગોલાઓ તથા એક જીવના પ્રદેશો એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર રહેલ તે બન્નેના તુલ્યપણાનુ સમર્થન કર્યું (૨૧)

पुनस्तदेव प्रकारान्तरेण समर्थयति—

अहवा लोगपएसे, इक्किक्के ठवय गोलमिक्किक्कं ।
एवं उक्कोसपएक्कजियपएसेसु मायंति ॥ २२ ॥

વળી આજ વાત બીજી રીતે બતાવે છે

મૂળાર્થ—અથવા લોકના એક એક પ્રદેશ ઉપર એક એક ગોલાને સ્થાપન કરો, આ પ્રમાણે ગોલાને સ્થાપન કરવાથી ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે એક જીવના જેટલા પ્રદેશો રહે છે તેટલા જ પ્રમાણવાલા આકાશ પ્રદેશને વિષે ગોલાઓ થાય છે (૨૨)

अथवा लोकस्यैव प्रदेशे एकैकस्मिन् स्थापय निधेहि । विवक्षितसमत्वबुभुत्सो गोलमेकैकम् । ततश्चैवमुक्तक्रमस्थापने उत्कृष्टपदे ये एकजीवप्रदेशास्ते तथा तेषु तत्परिमाणेष्वाकाशप्रदेशेष्वित्यर्थः, मान्ति गोला इति गम्यम् । यावन्त उत्कृष्टपदे एकजीवप्रदेशास्तावन्तो गोलका अपि भवन्तीत्यर्थ । ते च कल्पनया किल लक्षप्रमाणा उभयेऽपीति ॥ २२ ॥

ટીકાર્થ—અથવા લોકના એક એક પ્રદેશને વિષે એક એક ગોલાને સ્થાપન કર હે ઇચ્છિત સરખાપણાને જાણવાને ઇચ્છનાર શિષ્ય ! આ મુજબ ક્રમથી સ્થાપન કરે છતે ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે એક જીવના જેટલા પ્રદેશો રહે છે તેટલા જ પરિમાણવાલા આકાશ પ્રદેશોને ગોલા થાય છે, અર્થાત્ એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર એક જીવના જેટલા પ્રદેશો છે તેટલાજ પરિમાણવાલા ગોલાઓ પણ છે કલ્પનાથી બન્ને એક એક લાખ છે (૨૨)

अथ सर्वजीवेभ्य उत्कृष्टपदजीवप्रदेशा विशेषाधिका इति निर्भणिषुस्तेषा सर्वजीवाना च तावत्समतामाह—

गोलो जीवो य समा, पएसओ ज च सव्वजीवावि ।
हुंति समोगाहणया, मज्झिमओगाहणं पप्प ॥ २३ ॥

હવે સર્વ જીવ કરતા ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે રહેલ જીવ પ્રદેશો વિશેષાધિક છે આ વાત કહેવાને ઈચ્છાવાલા શાસ્ત્રકાર તે પ્રદેશો તથા સમગ્ર જીવો આ બન્નેની તુલ્યતા પ્રથમ બતાવે છે

મૂળાર્થ—ગોલો તથા જીવ આ બન્ને અવગાહનાના પ્રદેશોને આશ્રિ તુલ્ય છે, કારણ કે સર્વ જીવો પણ મધ્યમ અવગાહનાને આશ્રિ સરખી અવગાહનાવાલા છે. (૨૩)

गोलको जीवश्च समौ प्रदेशतोऽवगाहनाप्रदेशानाश्रित्य कल्पनया द्वयोरपि प्रदेशदशसहस्रावगाढत्वात् ' ज च ' इति यस्माच्च सर्वजीवा अपि सूक्ष्मा भवन्ति समावगाहनका' मध्यमावगाहनामाश्रित्य, कल्पनया हि जघन्यावगाहना पञ्चप्रदेशसहस्राणि । उत्कृष्टा तु पञ्चदश द्वयोश्च मीलनेनार्द्धीकरणेन च दशसहस्राणि मध्यमा भवति ॥ २३ ॥

ટીકાર્થ—ગોલો તથા જીવ અવગાહનાના પ્રદેશોને આશ્રિ બન્ને તુલ્ય છે કલ્પનાથી આ બન્ને આકાશના દશ દશ હજાર પ્રદેશમા વ્યાપિને રહ્યા છે, કારણ કે સૂક્ષ્મ સર્વ જીવો પણ મધ્યમ અવગાહનાને આશ્રિ સરખી અવગાહનાવાલા છે કલ્પનાથી જઘન્ય અવગાહના પાચ હજાર પ્રદેશની ગણો, અને ઉત્કૃષ્ટતાથી ૧૫ દરહજાર પ્રદેશની ગણો, આ બન્ને અવગાહના મેળવી, અડધી કરવાથી મધ્યમ અવગાહના દશ હજાર પ્રદેશની થાય છે (૨૩)

तेण फुड चिय सिद्धं, एगपएसंमि जे जियपएसा।
ते सव्वजीवतुल्ला, सुणसु पुणो जह विसेसहिया॥२४॥

મૂળાર્થ—ગોલો તથા જીવ આ બન્નેની સરખી અવગાહના હોવાથી આટલી વાત પ્રગટ સિદ્ધ થઈ કે, એક ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે જીવોના જે પ્રદેશો રહ્યા છે તે, તથા સમગ્ર

જીવો, આ બન્ને તુલ્ય છે. હવે વિશેષાધિક જેવી રીતે થાય છે, તે તુ સાભળ. (૨૪)

इह किलासद्भावस्थापनया कोटीशतसंख्यप्रदेशस्य जीवस्य प्रदेशदशसहस्रयामवगाढस्य प्रतिप्रदेश प्रदेशलक्ष भवति, तच्च पूर्वोक्तप्रकारतो निगोदवर्तिना जीवलक्षेण गुणित कोटीसहस्र भवति। पुनरपि च तदेकगोलवर्तिना निगोदलक्षेण गुणित कोटीकोटीदशकप्रमाण भवति, जीवप्रमाणमप्येतदेव । तथा हि-कोटीशतसख्यप्रदेशे लोके दशसहस्रावगाहिनां गोलाना लक्ष भवति । प्रतिगोलक च निगोदलक्षकल्पनान्निगोदाना कोटीसहस्र भवति । प्रतिनिगोद च जीवलक्षकल्पनात्सर्वजीवाना कोटीकोटीदशक भवति ॥२४॥

ટીકાર્થ—અહિ અસદ્ભાવ સ્થાપનાથી સો કોટી પ્રદેશવાળો જીવ આકાશના દશ હજાર પ્રદેશમા રહીને આકાશના એક એક પ્રદેશ ઉપર પોતાના એક એક લાખ પ્રદેશો રાખે છે

આ લાખ પ્રદેશોને નિગોદમા રહેલ અનત જીવ છતા કલ્પનાથી લાખ જીવ ગણી તેને ગુણવાથી એક હજાર કોટી જીવપ્રદેશો થાય છે ફરી આ સખ્યાને એક ગોલામા રહેલ અસખ્યાતિ નિગોદના કલ્પનાથી એક લાખ નિગોદ ગણી, ગુણવાથી દશ કોટાકોટી જીવપ્રદેશો થાય છે જીવનુ પ્રમાણ પણ આટલુ જ છે, તે બતાવે છે

કલ્પનાથી સો કોટી પ્રદેશવાલા લોકાકાશને વિષે લોકાકાશના દશ હજાર પ્રદેશમા વ્યાપિને રહેવાવાલા ગોલાઓ એક લાખ થાય છે એક એક ગોલામા નિગોદ એક લાખ કલ્પેલી છે, એક લાખને એક લાખે ગુણવાથી એક હજાર કોટી નિગોદો થાય છે દરેક નિગોદે જીવ એક લાખ કલ્પ્યા છે, આ એક લાખે ફરી ગુણવાથી દશ કોટાકોટી જીવો થાય છે આ મુજબ ઉત્કૃષ્ટપદે જીવપ્રદેશો તથા સમગ્ર જીવો આ બન્ને સરખા થાય છે (૨૪)

अथ सर्वजीवेभ्य उत्कृष्टपदगतजीवप्रदेशा विशेषाधिका इति दर्श्यते—

जं संति केइ खंडा, गोला लोगंतवत्तिणो अन्ने ।
बायरविग्गहिएहिय उक्कोसपयं जमब्भहियं ॥२५॥

હવે સર્વ જીવો કરતા ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે જીવપ્રદેશો વિશેષાધિક છે તે બતાવે છે

મૂળાર્થ—લોકને વિષે કેટલાએક ખડ ગોળાઓ છે, કે જેઓ પૂર્ણ ગોળાથી જુદા છે. ઉત્કૃષ્ટપદ કે જે પ્રથમ ગણાવેલ છે, તેના ઉપર બાદર નિગોદ તથા વિગ્રહ ગતિવાલા જીવો અવગાહવાથી ઉત્કૃષ્ટપદ અધિક થાય છે. (૨૫)

यस्माद्विद्यन्ते केचित्खण्डा गोला लोकान्तवर्तिनः 'अन्ने' इति पूर्णगोलकेभ्योऽपरेऽतो जीवराशिः कल्पनया कोटीकोटीदशकरूप ऊनो भवति, पूर्णगोलकतायामेव तस्य यथोक्तस्य भावात् । ततश्च येन जीवराशिना खण्डगोलकाः पूर्णीभूता स सर्वजीवराशेरपनीयते, असद्भूतत्वात्तस्य[1] । स च किल कल्पनया कोटीशत[2]मानस्तत्र चापनीते सर्वजीवराशिः स्तोकतरो भवति । उत्कृष्टपदं तु यथोक्तप्रमाणमेवेति । ततो विशेषाधिकं भवति । समता पुनः खण्डगोलाना पूर्णताविवक्षणादुक्तेति । तथा बादरविग्रहिकैश्च बादरनिगोदादिजीवप्रदेशैश्चोत्कृष्टपदं यद्यस्मात्सर्वजीवराशेरभ्यधिकं ततः सर्वजीवेभ्य उत्कृष्टपदजीवप्रदेशा विशेषाधिका भवन्ति । इयमत्र भावना—बादरविग्रहगतिकादीनामनन्तानां जीवानां सूक्ष्मजीवासंख्येयभागवर्तिनां कल्पनया कोटीप्रायप्रख्यानां पूर्वोक्तसर्वजीवराशिप्रमाणे प्रक्षेपणेन समतामाप्तावपि तस्य बादरादिजीवराशेः

१ जीवराशेः २ कोटीमाना भगवती सूत्रनी ।

कोटीशायसख्यस्य मध्यादुत्कर्षतोऽसख्येयभागस्य कल्पनया शतसंख्यस्य विवक्षितसूक्ष्मगोलकावगाहनायामवगाहन तु, एकैकस्मिंश्च प्रदेशे प्रत्येक जीवप्रदेशलक्षस्यावगाढत्वात्, लक्षस्य च शतगुणत्वेन कोटीप्रमाणत्वात्, तस्याश्चोत्कृष्टपदे प्रक्षेपात्, पूर्वोक्तमुत्कृष्टपदजीवप्रदेशमान कोट्याधिक भवति ॥ २५ ॥

ટીકાર્થ—લોકની અદર કેટલાક ખડ ગોળાઓ છે, કે જે ગોળાઓ પૂર્ણ ગોળાથી જુદા છે જીવરાશિ પૂર્વે કલ્પનાથી દશ કોટાકોટી ગણી છે તે ખડ ગોળાને અગે ઓછી થાય છે

પૂર્ણ ગોળામાજ પૂર્વોક્ત સખ્યા મળે છે આ કારણથી જેટલી સખ્યા નાખવા વડે ખડ ગોળાઓ પૂર્ણ થાય તેટલી જીવરાશિ મૂલ જીવ સખ્યામાની ઓછી કરવી, કારણ કે તે જીવરાશિ ખડ ગોલામા નથી, આ જીવરાશિ કલ્પનાવડે એક કોટીની છે, આ જીવ રાશિ દશ કોટા કોટી જીવરાશિમાથી બાદ કરવાથી જીવરાશિ ઓછી થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટપદ તો કે તેટલુજ હોવાથી વિશેષાધિક છે

ઉત્કૃષ્ટપદે જીવપ્રદેશો તથા જીવરાશિ આ બન્નેને સરખાપણુ પ્રથમ બતાવ્યુ, તે તો ખડગોલાને પૂર્ણગોલા માનીને જાણવુ, તથા બાદર નિગોદો તથા વિગ્રહ ગતિવાળા જીવોના પ્રદેશો ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે રહેવાથી ઉત્કૃષ્ટપદ સર્વ જીવરાશિથી વિશેષાધિક થાય છે તાત્પર્ય આ છે કે બાદર નિગોદ તથા વિગ્રહ ગતિવાળા જીવો અનતા છે, તો પણ તે જીવો સૂક્ષ્મનિગોદ જીવોના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલા છે, કલ્પનાવડે એક કોટી પ્રમાણ ગણી પ્રથમની જીવરાશિ એક કોટી ઓછી કરી છે, તે પ્રમાણે ગણી મૂળ જીવરાશિમા નાખવાથી ઉત્કૃષ્ટપદ તથા જીવરાશિ આ બન્ને સરખા થાય છે, તોપણ તે બાદર જીવરાશિ એક કોટી પ્રમાણવાળી છે, ઉત્કૃષ્ટથી તો સૂક્ષ્મ જીવોના અસખ્યાતમે ભાગે છે, તેમાથી કલ્પનાવડે સો જીવો ઇચ્છિત સૂક્ષ્મ નિગોદના ગોળા ઉપર અવગાહેલ છે, તે જીવો આકાશના એક એક

પ્રદેશ ઉપર પોતાના એક લાખ પ્રદેશોથી વ્યાપેલા છે આવા સો જીવો સૂક્ષ્મનિગોદના ગોળા ઉપર અવગાહેલ હોવાથી લાખને સોએ ગુણવાથી એક કોટી પ્રદેશો ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે નાખવાથી પ્રથમ ગણાવેલ ઉત્કૃષ્ટપદ એક કોટી જીવપ્રદેશોથી અધિક થાય છે જીવરાશિ કરતા (૨૫)

यस्मादेवम्--

तह्मा सव्वेहितो, जीवेहिंतो फुड गहेयव्व ।
उक्कोसपयपएसा, हुंति विसेसाहिया नियमा ॥२६॥

સૂત્રાર્થ—આ કારણથી સર્વ જીવરાશિ કરતાં ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે જીવપ્રદેશો વિશેષાધિક થાય છે. આ વાત પ્રગટ જાણવી. (૨૬)

'तम्हा' इति ॥ २६ ॥

इदमेव प्रकारान्तरेण भाव्यते--

ઉત્કૃષ્ટપદે જીવપ્રદેશો તથા સમગ્ર જીવો આ બન્ને સરખા છે, આજ વાત બીજી રીતે બતાવે છે

अहवा जेण बहुसमा, सुहुमा लोएऽवगाहणाए य ।
तेणिक्किक्कं जीवं, बुद्धीए विरलए लोए ॥ २७ ॥

સૂત્રાર્થ—અથવા જે કારણથી લોકને વિષે સૂક્ષ્મ નિગોદના ગોળાઓ ઘણે ભાગે સરખા છે, અવગાહનાને આશ્રિને, તે કારણથી ગોળા સબંધી એક એક જીવને બુદ્ધિથી ગ્રહણ કરી કેવલિસમુદ્ઘાતની માફક જીવના

એક એક પ્રદેશને લોકાકાશના એક એક પ્રદેશ ઉપર સ્થાપન કરવા, કે જેથી ઉત્કૃષ્ટપદે જીવપ્રદેશો તથા સમગ્ર જીવો બન્નેની તુલ્યતા માલુમ પડશે. (૨૭)

यतो बहुसमा प्रायेण जीवसंख्यया । कल्पनयैकैकावगाहनायां जीवकोटीसहस्रस्यावस्थानात्खण्डगोलकैर्व्यभिचारपरिहारार्थं चेह बहुग्रहणम् । सूक्ष्मा[1] सूक्ष्मनिगोदगोलकाः कल्पनया लक्षकल्पा, लोके चतुर्दशरज्ज्वात्मके । तथावगाहनया च समा कल्पनया दशसु दशसु प्रदेशसहस्रेष्ववगाढत्वात्तस्मादेकप्रदेशावगाढजीवप्रदेशानां सर्वजीवाना च समतापरिज्ञानार्थमेकैक जीव बुद्ध्या 'विरल्लए' इति केवलिसमुद्घातगत्या विस्तारयेत् लोके । अयमत्र भावार्थः—यावन्तो गोलकस्यैकत्र प्रदेशे जीवप्रदेशा भवन्ति कल्पनया कोटीकोटीदशकप्रमाणास्तावन्त एव विस्तारितेषु जीवेषु लोकस्यैकत्र प्रदेशे ते भवन्ति सर्वजीवा अप्येतत्समाना एवेति ॥२७॥

ટીકાર્થ—સૂક્ષ્મ નિગોદના ગોલાઓ જીવની સંખ્યાવડે ઘણે ભાગે સરખા છે, કલ્પનાવડે એક એક ગોલા સંબંધી અવગાહનાને વિષે એક હજાર કોટી જીવો રહ્યા છે, ખંડ ગોળાની સાથે વ્યભિચાર દોષ દૂર કરવાને માટે, બહુ શબ્દનું ગ્રહણ કર્યું છે આવા ગોલાઓ કલ્પનાથી ચૌદરાજ લોકને વિષે એક લાખ છે અવગાહનાથી પણ બધા ગોલાઓ એક સરખા છે, કલ્પનાથી દરેક ગોલાઓ આકાશના દશહજાર પ્રદેશને વિષે વ્યાપિને રહ્યા છે હવે આકાશના એક પ્રદેશને વિષે રહેલા જીવ પ્રદેશો તથા સમગ્ર જીવો આ બન્નેનું સરખાપણું જાણવાને માટે એક એક જીવને બુદ્ધિવડે કેવલી સમુદ્ઘાત ગતિથી વિસ્તારવા લોકને વિષે આનું રહસ્ય આ છે એક ગોલા સંબંધી જેટલા જીવના

1 सूक्ष्मगोलका । २ 'जीव बुद्ध्या' इति क्वचित् दृश्यते ॥ ३ जीवप्रदेशेषु ।

પ્રદેશો છે, કલ્પનાવડે દશ કોટાકોટી છે તેટલા જ પ્રદેશો, લોકાકાશના એક પ્રદેશ ઉપર છે કેવલિસમુદ્ઘાતની માફક જીવ પ્રદેશોનો વિસ્તાર કર્યે છતે, જીવો પણ આટલા જ છે આથી કરીને પણ ઉત્કૃષ્ટ પદે જીવ પ્રદેશો, તથા સમગ્ર જીવો બન્ને તુલ્ય થાય છે (૨૭)

अत एवाह—

एवंपि समा जीवा, एगपएसगयजियपएसेहिं ।
वायरवाहुल्ला पुण, हुंति पएसा विसेसाहिया ॥२८॥

આજ વાત શાસ્ત્રકાર કહે છે

મૂળાર્થ—આ પ્રમાણે જીવો તથા એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર રહેલ જીવ પ્રદેશો આ બન્ને સરખા છે બાદર નિગોદના જીવપ્રદેશો ઉત્કૃષ્ટ પદમાં નાખવાથી ઉત્કૃષ્ટ પદ વિશેષાધિક થાય છે. (૨૮)

एवमपि न केवल 'गोलो जीवो य समा' इत्यादिना पूर्वोक्तन्यायेन समा जीवा एकप्रदेशगतैर्जीवप्रदेशैरिति । उत्तरार्द्धस्य तु भावना प्राग्वदवसेयेति ॥ २८ ॥

ટીકાર્થ—આ પ્રમાણે અવગાહનાને આશ્રિ પ્રથમના ન્યાય પ્રમાણે તમામ જીવો તથા ગોલાઓ માત્ર સરખા છે એમ નહીં પણ જીવો તથા એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર રહેલ જીવ પ્રદેશો આ પણ સરખા છે ઉત્તરાર્ધનો અર્થ પ્રથમની માફક જાણવો (૨૮)

अथ पूर्वोक्तराशीना निदर्शनान्यभिधित्सुः प्रस्तावयन्नाह—

तेसिं पुण रासीणं, निदरिसणमिणं भणामि पच्चक्खं।
सुहगहणगाहणत्थं, ठवणारासिप्पमाणेहिं ॥ २९ ॥

१ अवगाहनामाश्रित्य ।

હવે પ્રથમ બતાવેલ જીવરાશિ તથા જીવ પ્રદેશો સબંધી દ્દષ્ટાંત બતાવવાને ઇચ્છાવાલા મૂલ શાસ્ત્રકાર પ્રસ્તાવના કરે છે

મૂલાર્થ—પ્રથમ બતાવેલ જીવરાશિ, તથા ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે રહેલ જીવ પ્રદેશો, આ બન્નેની ગણતરી જાણવાને દ્રષ્ટાંત હમણા પ્રત્યક્ષ રીતે કહુ છુ સુખેકરી જ્ઞાન થવાને સારૂ. તથા બીજાને જ્ઞાન કરાવવા સારૂ કલ્પનાવડે સ્થાપન કરેલ જીવ તથા પ્રદેશોના રાશિપ્રમાણથી. (૨૯)

'तेसिं' ॥ २९ ॥

गोलाण लक्खमिक्क, गोले गोले निगोयलक्ख तु ।
इक्कि य निगोए, जीवाणं लक्खमिक्किक्कं ॥ ३० ॥

મૂલાર્થ—ગોલા એકલાખ છે. દરેક ગોલાએ એક એક લાખ નિગોદ છે દરેક નિગોદે જીવો એક એક લાખ છે (૩૦)

'गोलाण' ॥ ३० ॥

कोडिसयमेगजीवप्पएसमाण तमेव लोगस्स ।
गोलनिगोयजियाण, दसउ सहस्सा समोगाहो॥३१॥

મૂલાર્થ—દરેક જીવોના પ્રદેશો સો કોટી પ્રમાણે છે, અને તેટલાજ પ્રદેશો લોકાકાશના પણ છે, ગોલાઓ, નિગોદો, તથા જીવો, આ ત્રણેની અવગાહના સરખી દશ હજાર આકાશ પ્રદેશ વ્યાપિ છે. (૩૧)

'कोडिसय' ॥ ३१ ॥

---

१ 'गाले गोले य लक्खमिक तु' इत्यपि पाठ ।

जीवस्सिक्किक्कस्स य, दससहस्सावगाहिणो लोए ।
इक्किक्कंमि पएसे, पएसलक्खं समोगाढं ॥ ३२ ॥

મૂળાર્થ—દરેક જીવો લોકાકાશના દશહજાર પ્રદેશમાં વ્યાપિને રહ્યા છે, તેમજ લોકાકાશના એક એક પ્રદેશને વિષે પોતાના એક એક લાખ પ્રદેશ વ્યાપેલા છે. (૩૨)

' जीवस्स ' ॥ ३२ ॥

जीवसयस्स जहण्णे, पयम्मि कोडीजियप्पएसाणं ।
ओगाढा उक्कोसे, पयंमि वुच्छं पएसग्गं ॥ ३३ ॥

મૂળાર્થ—જઘન્યપદે લોકાકાશના એક પ્રદેશને વિષે સો જીવોના મલી એક કોટી પ્રદેશો વ્યાપેલા છે, ઉત્કૃષ્ટપદે લોકાકાશના એક પ્રદેશને વિષે જેટલા પ્રદેશો રહ્યા છે તે શાસ્ત્રકાર બતાવે છે (૩૩)

' जीवसयस्स ' ॥ ३३ ॥

कोडिसहस्स जियाणं, कोडाकोडीदसप्पएसाणं ।
उक्कोसे ओगाढा, सव्वाजिया वित्तिया[3] चेव ॥३४॥

મૂળાર્થ—ઉત્કૃષ્ટપદે લોકાકાશના એક પ્રદેશ ઉપર એક હજાર કોટી જીવોના પ્રદેશો દશ કોટાકોટી રહ્યા છે સર્વ જીવો પણ આટલાજ છે, એટલે દશ કોટાકોટી છે. (૩૪)

' कोडिसहस्स ' ॥ ३४ ॥

---

१ ' जहन्ना ' त्यपि । २ एकगोनामक । ३ 'वत्तिया' इत्यपि ॥

कोडी उक्कोसपयम्मि वायरजियप्पएसपक्खेवो ।
सोहणयमित्तियं चिय, कायव्व खंडगोलाण ॥३५॥

मूलार्थ—ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે બાદર જીવોના એક કોટી પ્રદેશો નાંખવા, તેમજ ખડ ગોલાને આશ્રિ જીવની મૂલ રાશિમાંથી એક કોટી જીવો ઓછા કરવા, આમ કરવાથી ઉત્કૃષ્ટપદ વિશેષાધિક થાય છે. (૩૫)

उत्कृष्टपदे सूक्ष्मजीवप्रदेशराशेरुपरि कोटीप्रमाणो वादरजीवप्रदेशानां प्रक्षेप. कार्य:, शतकल्पत्वाद्विवक्षितसूक्ष्मगोलकावगाढवादरजीवानां तेषां च प्रत्येक प्रदेशलक्षस्योत्कृष्टपदेऽवस्थितत्वात्, तन्मीलने च कोटीसद्भावादिति । तथा सर्वजीवराशेर्मध्यात् शोधनकमपनयनं ' इत्तिय चिय ' इति एतावतामेव कोटीसख्यानामेव कर्त्तव्य, खण्डगोलाना खण्डगोलकपूर्णताकरणे नियुक्तजीवाना तेषामसद्भाविकत्वादिति ॥ ३५ ॥

ટીકાર્થ—ઉત્કૃષ્ટપદે લોકાકાશના એક પ્રદેશને વિષે સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવોના જે પ્રદેશો પૂર્વે કહેલા દશ કોટાકોટી રહેલા છે તેના ઉપર બાદર નિગોદ જીવોના એક કોટી પ્રદેશો નાખવા કારણકે ઇ ચ્છિત સૂક્ષ્મ નિગોદના ગોલા ઉપર બાદર સો જીવો અવગાહેલ હોવા થી તેમજ તે સો જીવોના એક એક લાખ પ્રદેશો ઉત્કૃષ્ટપદ ઉપર છે આ મલવાથી એક કોટી જીવપ્રદેશો થાય છે તેમજ સમગ્ર જીવરા શિમાથી એક કોટીનુ શોધન કરવુ એટલે એક કોટી બાદ કરવા ખડગોલા પૂર્ણ કરવાને કારણકે ખડ ગોલામા તેટલી જીવરાશિ ઓછી છે અર્થાત્ ખડગોલામા બાદર નિગોદ તેમજ વિગ્રહગતિવાલા જીવો એક કોટી નાખવાથી બધા ગોલા એક સરખા થાય છે તો પણ ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે બાદર સો જીવોના એક કોટી જીવપ્રદેશો

વધારે હોવાથી સમગ્ર જીવો કરતા ઉત્કૃષ્ટપદ વિશેષાધિક જાણવુ (૩૫)

एएसि जहा संभवमत्थोवणयं करिज्ज रासीणं ।
सब्भावओ अ जाणिज्ज ते अणंता असखा वा॥३६॥

॥ समासेयं निगोदषट्त्रिंशिका ॥

મૂલાર્થ—એ પૂર્વે કહેલ જીવરાશિનો ઉપનય જેમ સભવી શકે તેમ કરી લેવો, યથાર્થપણાથી વિચારીયે તો જીવો અનતા છે, તેમજ નિગોદો, ગોલાઓ, અસખ્યાતા છે.

इहार्थोपनयो यथास्थान प्राग्दर्शित एव ' अणता ' इति । निगोदे जीवा यद्यपि लक्षमानास्तथाप्यनन्ता एव सर्वजीवा अपि । तथा निगोदादयो ये लक्षमानास्तेऽप्यसख्येया अवसेयाः ॥३६॥

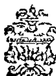
इति सूक्ष्मबादरनिगोदगोलकावगाहनाविचारः ॥

इति श्रीभगवत्येकादशशते दशमोद्देशके निगोदषट्त्रिंशिकावृत्तिः समाप्ता॥

ટીકાર્થ —અહીં અર્થનો ઉપનય, તેના યોગ્ય સ્થાનક પૂર્વે બતાવેલ છે જ નિગોદ વિષે જીવો કલ્પનાથી એક લાખ ગણ્યા છે, તોપણ તાત્વિક રીતે જીવો અનતા છે તેમજ સમગ્ર જીવો પણ અનતા છે, તેમજ નિગોદો કલ્પનાથી એક લાખગણી છે, તોપણ તાત્વિક રીતે અસખ્યાતી છે તેમ જાણવુ આ મુજબ સૂક્ષ્મનિગોદ, બાદરનિગોદ, તેમજ ગોલાની અવગાહના સબધી વિચાર પૂર્ણ થયો (૩૬)

॥ इति सवृत्तिका निगोदषट्त्रिंशिका समाप्ता ॥

इतिश्री विवाहप्रज्ञप्त्यापरयसूत्रस्यैकादशशतकस्य दशमोद्देशकात् स्थविरेण समुद्धृता निगोदषट्त्रिंशिकाया गुर्जरभाषा श्रीमद् पन्यासजीश्रीकमलविजयजी गणिशिष्य श्रीमद् पन्यासजीश्रीकेशरविजयजी गणि. तल्लघुभ्राता मुनि देवविजयेन समर्थिता पाटनाख्यनगरे पूर्णगता सं० १९७२ कार्तिकमासे शुक्लपक्षे पचमी तिथौ शुभ भूयात् ।

નિગોદ છત્રિશિનો સારાશ.

(ભગવતીજી સૂત્ર શતક ૧૧ ઉદ્દેશો ૧૦)

ગોતમસ્વામી પ્રશ્ન

૧ હે ભગવન્! એક નિગોદને વિષે અનત જીવો રહે છે, તેમજ તે જીવો પરસ્પર સકુચિત થઈને રહે છે, તો તે જીવોના પ્રદેશો એક આકાશપ્રદેશને વિષે જઘન્યથી તથા ઉત્કૃષ્ટથી કેટલા રહે છે? તથા સમગ્ર જીવો કેટલા છે?

ઉત્તર.

૨ હે ગૌતમ! જઘન્યપદે જીવ પ્રદેશો સર્વથી થોડા છે જઘન્યપદ કરતા સમગ્ર જીવો અસખ્યાતગુણા છે સમગ્ર જીવો કરતા ઉત્કૃષ્ટપદે જીવપ્રદેશો વિશેષાધિક છે

૩ જઘન્યપદ કોને કહે છે? ઉત્તર—જે આકાશપ્રદેશને ત્રણ દિશિગત નિગોદની સ્પર્શના છે ત્રણદિશિ અલોકને લઈ આચ્છા

દિત થઇ છે, આવા આકાશપ્રદેશને જઘન્યપદ કહે છે આ જઘન્ય પદ ત્રિકુટ કે જે લોકાના છેડે છે, ત્યા મળે છે

૪ ઉત્કૃષ્ટપદ કોને કહે છે? ઉત્તર—જે આકાશપ્રદેશને છ દિશિગત નિગોદની સ્પર્શના છે, તેમજ જે આકાશપ્રદેશ ઉપર બાદર નિગોદ તથા વિગ્રહ ગતિવાલા જીવો જ્યા વધારે સ્પર્શે છે તેને ઉત્કૃષ્ટપદ કહે છે

૫ ગોલાની ઉત્પત્તિ કેમ થાય છે? ઉત્તર—ઉત્કૃષ્ટપદને સ્પર્શ્યા વિના ગોલાની નિષ્પત્તિ થાય છે ગોલાની અવગાહના અ ગુલના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલી છે આવા ગોલાઓ અસ ખ્યાતા છે; અને બધા ગોલાઓ એક સરખા છે

૬ ગોલાઓ અસ ખ્યાતા છે, એક ગોલામા અસ ખ્યાતી નિગોદ છે, અને એક નિગોદમા અનત જીવો છે

૭ લોક તથા જીવ બન્નેના પ્રદેશો તુલ્ય છે, તેમજ જીવ, ગોલો તથા નિગોદ એ ત્રણેની અવગાહના એક સરખી જ અ ગુલના અસ ખ્યાતમા ભાગ જેટલી છે

૮ જે ક્ષેત્રમા જીવ અવગાહેલ છે, તેજ ક્ષેત્રમા નિગોદ તથા ગોલો પણ અવગાહેલ છે

પ્રશ્ન.

૯ એક આકાશપ્રદેશમા જીવ સ બધી, નિગોદ સ બધી તથા ગોલા સ બધી કેટલા પ્રદેશો અવગાહ્યા છે?

જીવ સ બધી ઉત્તર.

૧૦ એક આકાશપ્રદેશમા જીવ સ બધી અસ ખ્યાતા પ્રદેશો રહ્યા છે, અસ ખ્યાતાના અસ ખ્યાત ભેદો હોવાથી અસ ખ્યાત જાણવા કલ્પનાથી આ વાત સમજાવે છે જીવના અસ ખ્યાત પ્રદેશો છતા એક અબજ કલ્પો આ પ્રદેશોમાથી એક આકાશપ્રદેશને વિષે

એક જીવના એક લાખ પ્રદેશો અવગાહ્યા છે, એક અબજ પ્રદેશને દશહજાર આકાશપ્રદેશ અવગાહી જીવની અવગાહનાથી ભાગ આપ વાથી એક લાખ પ્રદેશો આવશે

નિગોદ આશ્રિ ઉત્તર.

૧૧ એક આકાશપ્રદેશને વિષે એક નિગોદ આશ્રિ જીવપ્રદેશો અસખ્ય અનત છે કલ્પનાવડે ૧) હજાર કોટી છે, એક નિગોદમા જીવો અનતા છે, છતા કલ્પનાથી એક લાખ ગણો, પ્રથમ ગણાવેલ જીવ સબધી એક લાખ પ્રદેશ સાથે નિગોદ સબધી જીવ એક લાખ ગુણો જેથી એક હજાર કોટી જીવપ્રદેશો એક આકાશપ્રદેશને વિષે નિગોદ સબધી આવશે

ગોળા આશ્રિ ઉત્તર

૧૨ એક આકાશપ્રદેશમા ગોળા સબધી જીવપ્રદેશો વાસ્ત વિક અસખ્ય અનતાઅનત છે કલ્પનાથી દશ કોટાકોટી છે નિગોદ સબધી એક હજાર કોટી જીવપ્રદેશોને ગોળામા રહેલ એક લાખ નિગોદથી ગુણાકાર કરવાથી દશ કોટાકોટી ગોળા સબધી જીવપ્રદેશો થાય છે

સમગ્ર જીવોની સખ્યા બતાવે છે

૧૩ જીવો વાસ્તવિક અનતા છે કલ્પનાથી દશ કોટાકોટી છે લોકના અસખ્યાત પ્રદેશો છતા કલ્પનાથી એક અબજ પ્રદેશવાળા લોકને વિષે દશહજાર પ્રદેશ અવગાહી ગોળાઓ લાખ છે, અને દરેક ગોળામા નિગોદો લાખ છે લાખને લાખે ગુણવાથી નિગોદો હજાર કોટી થાય છે તેમજ દરેક નિગોદે જીવો લાખ કલ્પવાથી ફરી લાખે ગુણવાથી દશ કોટાકોટી જીવો થાય છે

૧૪ ઉપર બતાવેલ જીવની સખ્યા પૂર્ણ ગોળાને આશ્રિ જા- ણવી પણ કેટલાક ખડગોળાઓ હોવાથી તેમા જીવોની સખ્યા ક-

લ્પનાવડે એક અબજ ઓછી હોવાથી ઉત્કૃષ્ટપદ જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે

૧૫ ઉપર બતાવેલ જીવસખ્યામા બાદર નિગોદ તથા વિગ્રહગતિવાળા જીવો એક અબજ નાખવાથી પ્રથમ ધટેલ સખ્યા પૂર્ણ થાય છે, તો પણ ઉત્કૃષ્ટપદ વિશેષાધિક છે તેજ બતાવે છે

ઉત્કૃષ્ટપદ વિશેષાધિક છે.

૧૬ ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે ગણાવેલ દશ કોટાકોટી જીવપ્રદેશો છે, આ ઉત્કૃષ્ટપદ ઉપર પૃથ્વીકાય, બાદરનિગોદ તથા વિગ્રહગતિવાળા જીવો ઘણા અવગાહેલ હોવા છતા સો જીવો કલ્પો, તેના એક કોટી પ્રદેશો ઉત્કૃષ્ટપદ ઉપર અવગાહેલ હોવાથી જીવસખ્યા કરતા ઉત્કૃષ્ટપદ વિશેષાધિક થાય છે

મૂળ ગ્રથકાર કલ્પનાથી જીવાદિકનુ સ્વરૂપ બતાવે છે.

૧૭ ગોળાઓ એક લાખ છે, એક એક ગોળામા નિગોદો એક એક લાખ છે, તેમજ એક એક નિગોદે જીવો એકએક લાખ રહ્યા છે

૧૮ એક જીવના પ્રદેશો એક અબજ છે અને તેટલાજ પ્રદેશો લોકના પણ છે

૧૯ જીવ, નિગોદ, તથા ગોળો આ ત્રણેની અવગાહના એક સરખીજ દશ હજાર આકાશપ્રદેશની જાણવી.

૨૦ એક એક આકાશપ્રદેશને વિષે જીવના એક એક લાખપ્રદેશો અવગાહ્યા છે

૨૧ લોકને છેડે રહેલ જઘન્યપદને વિષે સો જીવોના એક કોટીપ્રદેશો અવગાહ્યા છે

૨૨ ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે એકહજાર કોટી જીવોના પ્રદેશો દશ કોટાકોટી અવગાહ્યા છે

એક જીવના એક લાખ પ્રદેશો અવગાહ્યા છે, એક અબજ પ્રદેશને દશહજાર આકાશપ્રદેશ અવગાહી જીવની અવગાહનાથી ભાગ આપવાથી એક લાખ પ્રદેશો આવશે

નિગોદ આશ્રિ ઉત્તર.

૧૧ એક આકાશપ્રદેશને વિષે એક નિગોદ આશ્રિ જીવપ્રદેશો અસખ્ય અનત છે કલ્પનાવડે ૧) હજાર કોટી છે, એક નિગોદમા જીવો અનતા છે, છતા કલ્પનાથી એક લાખ ગણ્યા, પ્રથમ ગણાવેલ જીવ સબધી એક લાખ પ્રદેશ સાથે નિગોદ સબધી જીવ એક લાખ ગુણ્યા જેથી એક હજાર કોટી જીવપ્રદેશો એક આકાશપ્રદેશને વિષે નિગોદ સબંધી આવશે

ગોળા આશ્રિ ઉત્તર

૧૨ એક આકાશપ્રદેશમા ગોળા સબધી જીવપ્રદેશો વાસ્તવિક અસખ્ય અનતાઅનત છે કલ્પનાથી દશ કોટાકોટી છે નિગોદ સબધી એક હજાર કોટી જીવપ્રદેશોને ગોળામા રહેલ એક લાખ નિગોદથી ગુણાકાર કરવાથી દશ કોટાકોટી ગોળા સબધી જીવપ્રદેશો થાય છે

સમગ્ર જીવોની સખ્યા બતાવે છે.

૧૩ જીવો વાસ્તવિક અનતા છે કલ્પનાથી દશ કોટાકોટી છે લોકના અસખ્યાત પ્રદેશો છતા કલ્પનાથી એક અબજ પ્રદેશવાળા લોકને વિષે દશહજાર પ્રદેશ અવગાહી ગોળાઓ લાખ છે, અને દરેક ગોળામા નિગોદો લાખ છે લાખને લાખે ગુણવાથી નિગોદો હજાર કોટી થાય છે તેમજ દરેક નિગોદે જીવો લાખ કલ્પવાથી ફરી લાખે ગુણવાથી દશ કોટાકોટી જીવો થાય છે

૧૪ ઉપર બતાવેલ જીવની સખ્યા પૂર્ણ ગોળાને આશ્રિ જાણવી પણ કેટલાક ખડગોળાઓ હોવાથી તેમા જીવોની સખ્યા ક-

લ્પનાવડે એક અબજ ઓછી હોવાથી ઉત્કૃષ્ટપદ જીવો કરતા વિશેષાધિક છે

૧૫ ઉપર બતાવેલ જીવસખ્યામા બાદર નિગોદ તથા વિગ્રહગતિવાળા જીવો એક અબજ નાખવાથી પ્રથમ ઘટેલ સખ્યા પૂર્ણ થાય છે, તો પણ ઉત્કૃષ્ટપદ વિશેષાધિક છે તેજ બતાવે છે

ઉત્કૃષ્ટપદ વિશેષાધિક છે.

૧૬ ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે ગણાવેલ દશ કોટાકોટી જીવપ્રદેશો છે, આ ઉત્કૃષ્ટપદ ઉપર પૃથ્વીકાય, બાદરનિગોદ તથા વિગ્રહગતિવાળા જીવો ઘણા અવગાહેલ હોવા છતા સો જીવો કલ્પો, તેના એક કોટી પ્રદેશો ઉત્કૃષ્ટપદ ઉપર અવગાહેલ હોવાથી જીવસખ્યા કરતા ઉત્કૃષ્ટપદ વિશેષાધિક થાય છે

મૂળ ગ્રથકાર કલ્પનાથી જીવાદિકનુ સ્વરૂપ બતાવે છે.

૧૭ ગોળાઓ એક લાખ છે, એક એક ગોળામા નિગોદો એક એક લાખ છે, તેમજ એક એક નિગોદે જીવો એકએક લાખ રહ્યા છે

૧૮ એક જીવના પ્રદેશો એક અબજ છે અને તેટલાજ પ્રદેશો લોકના પણ છે

૧૯ જીવ, નિગોદ, તથા ગોળો આ ત્રણેની અવગાહના એક સરખીજ દશ હજાર આકાશપ્રદેશની જાણવી

૨૦ એક એક આકાશપ્રદેશને વિષે જીવના એક એક લાખ પ્રદેશો અવગાહ્યા છે

૨૧ લોકને છેડે રહેલ જઘન્યપદને વિષે સો જીવોના એક કોટીપ્રદેશો અવગાહ્યા છે

૨૨ ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે એકહજાર કોટી જીવોના પ્રદેશો દશ કોટાકોટી અવગાહ્યા છે

૨૩ આજ ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે જ્યારે બાદર નિગોદ તથા વિગ્રહ ગતિવાળા સો જીવોના એક કોટીપ્રદેશો અવગાહે છે, ત્યારે તાત્ત્વિક ઉત્કૃષ્ટપદ કહેવાય છે અર્થાત્ જ્યા વધારે જીવના પ્રદેશો મળે તેજ તાત્ત્વિકપદ જાણવુ

૨૪ જીવો કરતા ઉત્કૃષ્ટપદ વિશેષાધિક છે કારણ કે સમગ્ર જીવો દશ કોટાકોટી છે, તેના કરતા ઉત્કૃષ્ટપદ એકકોટી વધારે હોવાથી વિશેષાધિક છે

૨૫ જીવો તથા ગોળાઓ અનતા તથા અસખ્યાતા વાસ્તવિક છે કલ્પનાથી ઉપરનુ માન જાણવુ

આ મુજબ નિગોદ છત્રિશિનો સારાશ પૂર્ણ થાય છે

